

KLASIKOAK
RESURRECCION M^a. AZKUE

RESURRECCION M^a. AZKUE

ARDI GALDUA

EUSKAL EDITOREEN ELKARTEA

Edizio honen prestatzailea: Ines Pagola

© IBAIZABAL

ISBN: 84-7086-236-7

Legezko Gordailu: S.S. 64/89

Konposaketa eta inprimaketa: ITXAROPENA, S.A. - Araba kalea, 45 - Zarautz

AGUR IRAKURLE

«KLASIKOAK» bilduma honetan aukera berri bat eskaini nahi dizugu aurten. Hona hemen hamairu ale berri.

Argitalpen hauen beharrezana aspaldikoa da, eta zure irakurzaletasunari erantzun nahiean argitaratu ziren iaz lehendabizikoak. Eta egin diezun harrera ikusirik, KULTURA ETA TURISMO SAIL honetara berriro ere aurrera egin du abalik eta merkeen eros ditzazun, dirulaguntzak luzatuz Euskal Editoreen Elkarteari.

Iazkoak ondo saltzen ari direla jakitea pozgarri zaigu: baina oraindik pozgarriago Euskal Literatura Klasikoaren irakurle artean zu zeu ikustea. Hauxe zen, izan ere, Kultura eta Turismo Sail honen helburuetariko bat: irakurleak ugaritzea.

Bestalde, euskal liburuaren zabalkunde haundiago bat ere lortu nahi genuen: honetarako salneurriak bere eragina badu, nahiz eta baldintza bakarra izan ez. Hau dela eta saiatu gara argitalpen zaindu eta aztertu bat eskaintzen.

Idazle eta ikerleen promozioa ere bilatzen genuen Bilduma honen hasieran: «Klasikoak» irakurri, aztertu eta irakurketa-lana erraztuko zuten espezialistak behar genituen, era berean ikerlanon bidez Unibertsitateetako Irakasleei entseiuak egin eta argitaratzeko aukera emanaz.

Bilduma honen hitzaurregile nagusi Koldo Mitxelena Jauna genuen. Urtero-urtero argitaratzeko ziren aleen aurkezpena egingo zuela agindu zigun, eta gogotsu agindu ere. Bilduma honen egitasmoa azaldu zitzaionean, berehala adierazi zuen honelako argitalpenaren beharra eta berehala prestatu hitzaurrea ere.

Aurteen argitaratzeko zerrenda ere ezagutzen zuen. Baina, zoritxarrez, heriotzak eraman digu gure artetik. Besterik ezinean, biboa-kio, Irakurle, zure eta gure agurra Bilduma honen alde egin zuen ahaleginaren eskerronez.

Joseba Arregi Aranburu
Kultura eta Turismo Sailburua

EUSKAL IDAZLEEN SORTA BERRIA

Joan den urtean argitara emandako liburu sorta aski ez duelarik eta leengoari ongi iritzirik, noski, orain beste bat eskaintzen digula dator Euskal Editoreen Elkarte. Oraingoa erlo leengoaren ildotik dator: emeretzigarren mendean asi eta gure mendera arteiñoko euskal-idazle jatortzat daudenen zenbait idazlanez osaturiko bildumatxoa ematen zaigu. Gure asaba zaarren baratza landu izan dutenen emaitzetatik aukera egin eta aien euskal-lana ezagutzeko aukera eman nai zaie gaurko euskaldunei.

Gure arteko gaurko belaunaldiak badu onelako laguntzaren bearrik. Gaur sortzen den literatura utsa ez dugu aski. Gure aurrekoena ere ezagutu bearrean gaude. Edozein izkuntzako literaturaz egiten dute ori: literatura zaarreko textoak tomo txikitari atera, iruzkin argigarriz ornitu eta eskola urteetako gazteentzat argitaratu. Euskaldunei laguntza berdintsua eskaintzeko asmoz ari da Euskal Idazleen Elkarte. Alor onetan dugun utsune eta premia andiak bete nai lituzke. Gure irakurle eta ikasleek nekez aurkitzen dute aukerarik beren belaunaldia baiño leenagoko euskal textorik eskuratu eta ezagutzeko. Euskerazko liburu zaarrak eta ez ain zaarrak aspaldian agorturik daude. Eta liburu zaarrenak ez ezik, oraintsuagokoak ere bai. Eta auek, oraintsuagokoak, guganik urbillagoenak bearrezkoago ditugu, noski, ain zuzen gure egunotako euskeratik urbillagoa ditugulako, orain egiten den euskerarekin antz andiagoga dutelako, leenik; baiña baita ere, joan den mendean asi zelako euskal-literatura esnatzen, gai berriak, literaturaren alorrekoagoak eskaintzen, eta langille berriekin ugaltzen.

Leengoko mendeetan badirudi euskeraz idaztea ez ote zen elizgizonen egitekoa, apaiz eta praileena, elizarako egina, erligio gai batzuetara mugatua. Emeretzigarren mendean, apaiz eta praileez beste langille laikorik ere badator euskal alorrera, eta eliz-gaiak utzi gabe, sail berriak landuko dira: edotariko olerkia, ipuia, antzerkia, nobela, kondaira. Bultzagile berri asko ageri dira orretarako. Erria bera euskalzaletzeko, or dator Abbadie jaun jakintsu eta azkarra euskalegunak eta egun auetako sariketak sortzen, geroko euskal-joko guztien aurrelari. Karlisten azken-gerratearen ondoren, Foruak galduek euskaldun asko esnatu eta zuzpeltu ditu. Betidaniko eskubi-deak moztu dizkigutenez gero, ez al digute gure arima kendu eta galaraziko, Euskaldunei izena ematen dien izkuntza galduko. Geure euskera gogorik beroenaz zaindu dezagun, beintzat, ikas dezagun, azter dezagun, ikastoletara eraman dezagun. Ori da euskaldunen artean entzuten den oia. Aberrimiñak, ikasi-naiak, eskolak, euskal-kulturazko aldizkariak, idazle berriak, eta guztien lanak oiñarri sendoagotetan jarriko dute euskeraren bizia eta etorkizuna.

Euskaldun guztiak, mugaz alde batekoak eta bestekoak, elkarturik ari dira ekintza onetan. *Irurak-bat* leenbizian *Laurak-Bat*, azkenez *Zazpiak-Bat* biurtuko da. Joan den mendeko euskal-idazleak politikak jarrita dauzkan mugez gainetik begiratzen ikasi zuten. Orain elkar obeki ezagutzen dute eta badakite nor berea ez duen euskera aintzat artzen. Emeritzigarren mendeko giro ezaugarri, or ditugu orduan egiten asi ziren euskera batetik besterako itzulpenak. Gipuzkeratik lapurdierarako itzulpena da sorta onetako liburu bat, Duvoisin andiak itzulia. Eta sorta osoak *Zazpiak-Bat*-en lemapean egiña ez ote dirudi?

Bada emen gipuzkeraz, napar-gipuzkeraz, bizkaieraz, lapurdieraz eta benabartarrez idatzitako libururik. Leengo sortan bezala. Baiña oraingoan idazleen zerrenda ogeigarren menderaiño luzatu da. Leengoan emeretzigarren mendean idatzitako idazlan utsez osotu zen bilduma. Oraingoak leengo mendean jaiok izan arren, lau sartu dira ogeigarren mendean, gurean, idatzi izan dutenatarik: Etxepare, Barbier, Barriola eta Orixe. Batzuen eta besteen aurkezpena egiten zaia gaitzen orain.

Guztietatik zaarrena Agustin Paskual Iturriaga dugu (1778-1851), euskal-alegigileen artean goreneko maillatan ospe andia duena. Virgilioren latinezko egloga bat edo beste euskeratzen ere beste iñork

ezbezalako trebetasuna erakutsi zuen eta ez zaio itzultzaileen inñolazko nekerik ageri. Euskerazko bertsoa berez berez dariola ematen du.

Ezaguna da Gipuzkoan egin zuen lan burutsua ere erri-eskola obeki oinarritzen eta aurrerabidean jartzen. Umeen ezikuntza alorrean aurrelari jardun zuen. Eskoletarako asmoz egiña du *Jolasak* liburua ere, elkar izketaz egiña eta 1842n argiratu zuena. Bonaparte Printzeak oso aukerakoa aurkitu zuen berak zerabilzkieen asmoetarako, alegia, beste iru euskalkitara itzulirik, bateko eta besteko euskalkien arteko bereizgarriak elkarren aurrean edukiz aztertzeko. Lau euskalkitako edizioa eragin zuen, Bizkaiko, Gipuzkoako, Lapurdiko eta Zuberoko euskalkitara, eta edizio onek beste bi izan ditu, gutxienez: *Euskal-Esnaleak* 1914n egiña, eta 1972 *La Gran Enciclopedia Vasca*-k ateratakoa. Euskal-Esnaleak titulua euskeraratu egin zion: *Jolasak*, oraingo onetan daramana.

Liburu onetan ageri du Iturriagak bere alderdietako bat, pedagogoa. Euskalerriko eskola erdera utsean zebillen eta Iturriagak euskera-erderazkoa egin nai du, asteko. Ez du gaizki ikusten erdera eskoletan. Baiña Euskalerriko eskola-umeek erdera ikasi bear badute eta erdera jakitea on badute ere, ez dadila izan etxeetxekoa duten euskeraren kaltetan. Iturriagak euskera-erderazko irakurgaiak prestatuko dizkie, bi izkuntzok bata bestearen aurrez aur irakurriz, bi izkuntzetara egin daitezten. Era batera, gauza jakingarri askoren jabe aterako da aurra eskolatik, batez ere baserri-giroan bizi dena. Iturriagak poliki daki elkarrizketak moldatzen. Jolasak euskera garbi errazean eta esaldi laburrekoetan idatziak daude. Ipuietako euskera jatorragoa eta errazagoa aurkituko dio euskaldun utsak. Jolas auetan noizik bein Larramendiren Iztegiara jo bearra gertatu zaiola ez du irakurleak aaztu bearke. *Errauli, ganbusia* eta olako batzuk ez ditu oraingo iztegitan aurkituko. Larramendi-Aizkibel-en iztegiak eman bearke dio argibidea. Beste itzultzaileek, bakoitzak bere aalegiña egin du oztopo au gainditzen. Jolas auen bitartez lau euskalkik, mugaz andiko eta emendikok, elkarrekin itz egiteko aukera izan dute.

Beste liburu bat ere, Duvoisinena (1810-1891), bada emen euskalkitik euskalkira itzulitakoa: *Liburu ederra*.

Euskal idazle oni Bonaparte Printzeak euskerara itzul-arazi eta argitaratu zion Biblia osoak eman dio osperik andiena, noski, gure literaturan. Literatura utsaren aldetik argi berritan jarri digute Duvoisin-

en omena aurtan. Beronen idazlan bat, gaur arte nonbaiten galdua edo gordea egon dena, aurkitu eta argitara eman dute: *Baigorriko zazpi liliak*, zortzi erri-ipui bata besteari lotuz osatutako nobela tankerako lana, maitez eta txukun idatzitakoa.

Liburu ederra euskalkitik euskalkirakoa da, gipuzkeratik lapurdirara itzulia. Emeretzigarren mendean joera au ez zen gutxi zabaldu euskal idazleen artean, elkar ezagutzen eta besteen euskerari on eta eder irizten asi zirenean, lentxeago esan denez. Aita Añibarro bizkaitarrak Axular ospetsuaren *Geroko Gero* Bizkaiko euskerara itzultzen ekingo dio; Gregorio Arruek, ezin nekatuzko giputz idazleak, *Peru Abarka* eta *Baserritarren eskola*, Mogeldarren lanak biak, eta bizkaierazkoak, gipuzkerazko soiñekoz jantziko ditu, eta berdin egingo du naparrerazko *Jesusen Bihotzaren Debozioa* Mendibururenarekin.

Duvoisinek Kardaberaz giputzaren liburu bati ezarri dio begia: San Inazioaren ejerzizioetako bigarrenari. Ezin ederragoa iritzi dio, eta lapurtarrei mesede andi bat egin nai die liburu ori ango euskerrara itzuliz. “Mende bat egon da, dio berak, guretzat ezagutu gabe”. Duvoisinentzat liburu au Kardaberazek idatzi dituenetan “ororen artean agertzen da ederrenik”. Ezagutu dueneko, Lapurdiko “euskerara” aldatu eta argiratuko du.

Eta itzuli ez ezik, zenbait ikutu ere egin dizkio; orraztu eta garbiagotu egin du. Bataren eta bestearen textoa aurrez aur jarriko balira, laster ikusiko genuke itzultzailea Kardakerazen textoa lapurdieratzekoan arena baiño euskera garbiagoa egiten kezkatu dela. Gaztelako erderatiko itz askoren orde euskera garbiagokoak sartzen ditu. Duvoisin-ek Kardaberazen liburuari eder iritzi badio, liburuaren gaia aurkitu du ederren.

Erderatik euskerara itzulitako idazlan bat ere badugu emen sorta oneran: Marzelino Soroa donostiarraren (1848-1902) *Napareuskaldunen joera*, 1885koa. Soroa, olerkari eta gazetalari euskeraz erderaz izan zena, euskal-literaturan gaurko euskal-teatroaren sortzailetzat egiten zaigu ezagunaago. Berau izan zen 1882n euskalteatroa abiarazi zuena. Arrezkero ez zion antzerkigintzari uko egin. Joxemaritarren gogo beteko antzerkiak asmatzen zituen. Antzerki alai par-eragileen asmatzaile eta antolatzaile egin zen.

Euskaldunen onerako lan egin izan zuen, eta ez bakarrik umore ona ota alaitasuna zabalduz. Liburu au euskeratuz, beste lan bearrezkoagorik eta serioagorik ere egin nai du: diru-amesak egiñara-

ziz ainbat euskaldun Ameriketara joateko poztu nai zituztenen gezur-
rrak salatu, edo salatzen zituztenen argiak zabalduz. Izan ere, gezur
eta abar ari ziren, beste leku askotan bezala, “jende-arrapatzaileak”,
Ameriketarako euskal jendea biltzen, jendeari zakuramesak eragiten.
Amerika ez zen, inñolaz ere, gezur-zabaltzaileek zioten urre-iturri.

Aspalditik aditzen zen Ameriketara bear ori euskaldunen burue-
tarik kentzeko deadarra. Abbadie jaunak 1853 eta 1857n sarituak
dira onako bertsoak: *Montebideora juailiak* eta *Euskaldun baten auhe-
nak Montebideon emanak*, Amerikara joandako euskaldun askoren
ango bizi-eziña argitan jartzeko argitara emanak. Emen bizi-eziña
Ameriketara eraman eta an bizi-ezin beltzagoa aurkitzen zuten.
Ameriketan ere zakurrak oin-utsetan eta ara zijoazten zorion-amesak
pikutara.

Colá eta Goiti gasteiztar idazlearena da Soroak euskerara itzuli
duen liburua. Euskalerraren kaltetan sortu zen giroaren ondorioz,
Ameriketara alde egin bearrean aurkitu zen gizona zen Colá eta
Goiti jauna. Ara joanen egoera beltz negargarria ikusi eta sakon
aztertu ondoren, Euskalerrira itzuli denean, bere azterketen ondo-
ria *La emigración vasco-navarra* liburuan azaldu du. Au da Marzeli-
no Soroak euskaldunei emateko artu duen liburua, teatroan farra
eragitea utzita.

Gai ezin egokiagoa eta garai artan bero bero zegoena. Soroak
“gure izkuntza maitagarrira” ekarri nai izan du. Berak aitortu du ez
duela euskeran maisu erakutsi nai bere burua. Ez duela euskera jator
garbia egiteko amesik. Ori aitortu duenari ez dio inñork txukuntasun
geiegirik eskatuko. Berak ez du ori billatu, euskaldunen gogoak
argitzea baizik, euskaldun askoren zorigaitza aldentzeko. Euskerari
dagokionez ere, Donosti aldeko garai artako idazle batzuk erabil-
tzen zuten euskeraren lekuko txarra ez dugu Soroa, Larramendiren
Iztegitik artzen zituzten kultismo guziekin. Soroa ez da olako kul-
tismo. geiegi dituen.

Michel Elizanburu (1826-1895), Salletarren artean Inozenzio
Anaia deituraz ezagutuagoa da. Heletako seme au, ogeitabi urte
zituela, Salletarrek Hazparden zeukaten Ikastetxean zuzendari egin
zuten, an zuzendari izateko euskaldun bat bear zela jabeturik. An
emango zuen Elizanburuk bere bizi gutzia.

Euskeraz idazten noiz asi zen ez zaigu esaten, idatzi zituen liburuak argitaratu, beintzat, bere biziko azken urteetan egin zituen, 1889tik 1892ra: *Framazonak, Framazonak eta Frantziako hirur errepublikaren ixtorioa, Johannes Batista dohatsuaren biziaz eta Sakelako liburuak*. Azkenengo biok Aita Arbelbide Misionistaren baimena dutela. Eleiz-kanta batzuen egile ere bada, baina ez du, norbaitek esan duenez, batere azken aipatu dugun liburuan eman. An ez du euskalkantarik, bai latinezkoak. Eta nabarmengarria idazle onena: ez du liburuetan bere izenik eman. Salletarrek legez omen zeukaten ori liburuak inoren izenik gabe ateratzea; elkarteren izenean baizik ez.

Idazle au bere bizi guztian izan omen zen kondaira-liburuak irakurtzera oso grinatua eta emana. Batez ere, Frantzian azken urte-tako politika eztabaidatzen zuten liburuak. Ez du batere Errepublikan maite. Bizi-bizirik erakutsiko du ari dion ezin-ikusia bere liburuetan. Mutila dugu bera errerepublikatar nausienen zapi zikinak eguzkitara ateratzen. Ez ditu, ez, errerepublikatar guztiak lapur eta uzteltzat; baiña lapur, ustel eta edale guztiak errerepublikano omen dira. Errepublikanorik onenak "fruitu itxuraz eder, bainan harrak yoak". Elizanburu au ez dago Frantziako errerepublikarren politikari *amen* esateko. Ez du aientzat itz leun eta goxorik.

Gaiari bagagozkio, Elizanbururen ikuspegia ez da oso aintzat artzekoa; baiña, ezin uka garai artako politikari dion aier gaiztoak eta ezin ikusiak bazitasuntxoak ematen diola idazlearen euskerari. Askok usteko du ez dela gaurko irakurleentzat libururik egokiena eta irakur zaletzekoena. Ez omen dago gaurko labea olako opillentzat. Egia ote da gero? Ez ote gabilta zakurrenak esaten geure iritziko edo politikako ez direnen aurka?

Arrese Beitia, Otxandioko semeak, orain eun urte Euskalerriko egunkari eta aldizkariak bere izenez betetzen zituela esan dezakegu. Elizondon 1879ko euskal-festetan bere *Ama Euskerari azken agurrak* saritu zizkiotenez gero, euskal olerkaririk gorenaren maillan jarri zuten Euskalerrri guztian. Artean, Arrese Beitiak baiño soñu dardarazkoagorik ez omen zion beste inork atera euskerazko bertsoari. Andik aurrera, Arrese Beitiaren olerki berriak noznai agertzen dira eta sariak sari irabazten ditu. Jainkoa, eriotza, Euskalerrria, Foruak, gure gizon andiak, erabiltzen ditu kantagai. Lirizkazko kanta egin dute ospetsuen. Biontzondo andiko bertsoak dira, eta euskaldunek txunditurik entzuten zituzten. Unamuno bera atera zen bein olako bertso batzuk jendaurrean irakurtzera.

Baiña Arrese Beitiak bere bertsoetan gai asko erabili ditu. Ez da liriko utsa. Egaztara apalagoko bertsoetan ere saiatu da; ipui eta bertsolarien maillako bertsoetan ere bai. Egilea bizi zela, bi tomo agertu ziran Otxandioko seme onen bertsoz orniturik. Leenengoa, mardulena, Kanpion andiaren sarrera zuela. Bi tomo auetatik kanpo gelditu dira oraindiko, Sabino Arana il ondoren, Abandoko Arranoaren goratarrez aterā zituen bi olerki.

Arrese Beitia bere garaiko semea da alde askotatik. Bere garaiko semea, Euskalerriko eskubide galduen eta euskerearen zapalketaren kantari negarti egiten denean, eta mendearen eta irakurketen seme, Zorrilla, Herrera, Valbuena ta olako olerkariak irakurri eta aien tankerak artzen saiatu delako. Ala, erdal-olerkari aien olerki itz-jariotsuak euskerara itzuli zituen. Maite du Arresek arnasa luzeko olerkiak idaztea. Maite du itz-jario luze eta beroko bertsoa, etorri andiko izlarien antzerakoa. Mitxelenak, orraitio, Arrese Beitiaren itz-jario ori askotan lege onekoa dela aitortu du.

Eusko-Ikaskuntzaren Oiñatiko Batzarrera arte, Arrese Beitia-ren ospea olerkari lirikotzat oso goi zegoen, Kanpion-ek jarrio zion maillan. Oiñatiko batzarrean Mourlane Mitxelena asi zen orrenbesteko maila ori ukatzen otxandiarrari, beste gurē arteko askori bezala.

Gipuzkeraz eta bizkaieraz idatzi du. Joskerazko akatsik aurkituko zaio bein baiño geiagotan. Au ere garaiko akatsa du, beste askok bezala. Gaiñerakoan, iñork ez dio ukatuko euskera jator eta ugariaren jabe dela. Euskera asko ikasten da Arrese Beitiaren bertsoetan. Lirikoetan baiño bestelakoetan geiago.

Abelino Barriola, Jean Etxepare, Barbier eta Orixerekin ogeigarren mendean sartzen gara bete betean. Emeretzigarren mendean jaiok ditugu, baiña ogeigarrenean idatzia dute egin duten lan guztia.

Euskerazko antzerkiak, teatro lanak Barriolarekin (1885-1944), leenbiziko aldiz datoz Euskal Editoreen sorta onetara. Idazle onekin euskal-teatroa bide berriak urratzen asiko da. Artean baiño goragoko gaiak, gizarte berrien maillakoak, arrotzera joko du. Marzelino Soroak, *Anton Kaiku* erakutsi zuenez gero, urratsik asko eman zen aurrera. Baiña beti mailla berean, Joxemariarrek gogokoen zuten maillaren barruan. Abelino Barriolak aurrerakoiago eta mende berriei egokituago jarriko du. Leenengo egin duen lana idaztea da, antzerki berriak asmatu eta idaztea. Abelino Barriolak gizarteko arazo sakon-

txoak arrotzen ditu bere antzerki-lanetan. Donostiako teatroa joxemaritarren girotik atera eta mundu zabalagora eta aize berrietara eramán nàiez ari izen da.

Itzal aundiko gizona da bera eta Donostian eta Madrilen adisidkide andiak ditu. Ez ditu ogeitamar urte egin eta 1914n Udalgizon egin dute Donostian eta udaletxetik egin du, ain zuzen, euskalteatroaren aldeko lanik ederrena: *Donostiako Iztun-eskola* (Escuela de Declaración delakoa) sortu eta antzerki-idazleentzat sariketa obeak ipiñi, sarien pozean teatrorako idazle geiago sor dadin. Orrela berari zor zaio geien batean euskalteatroarentzat egun obeak ekarte. Iztun-eskolatik antzelari gero ta eskolatuagoak aterako dira eta urtero teatro-lanen zerrenda ugalduz dijoa sariketara aurkezten diren idazle berrien emaitzekin. Teatroa ez da gelditzen eskola gabeko teatrozale borondatezkoen eskuetan.

Barriola eta Toribio Alzaga dira aldakuntza au ekarri dutenak, eta laster sortuko diren antzerki-talde eskolatuekin erriz erri eramango dute beren gogoberoa ta alaitasuna. Talde auen lagungarri, 1932n *Antzerki* aldizkaria sortu zen, euskerazko antzerkiak argitaratu eta ezaguarazteko. Barriolaren *Gai dagonaren indarra*, arrerarik onenetakoa izan zuena, an agertu zen. Azkenengo zenbakian Antonio Labaien-en *Iruñeseme* zetorren bertan, aldizkari artako 53-54 garrena. Gerrateak ixilduko zuen.

Abelino Barriola 1906n asi zan teatrorako idazten, eta gutxi batzu dauzka argitara emanak. Ongi etorri egin bear ko diogu orain agertzen den sortatxoari. Gure teatroa gorago jasotzen lan egin zuenari zor zaio ainbesteko aitormenik.

Jean Barbier, Donibane Garaziko semea (1875-1931), euskeraz idazten sail asko landu dituen apaiza da: olerkari, antzerkigile, ipui idazle eta biltzaile. Azkenengo emezortzi urteak Senperen egin zituen erretore. Igandeko mezetan itzaldi luzeak entzun bear izaten zizkio ten nonbait. Bein Erroman izan omen zen, senpertar bat lagun zuela, ango meza batean. Meza emailearen itzaldia luze samar omen zijoan eta ala esan dio erretorak senpertarrari. Eta senpertarrak erretorari: “Bai, jauna, bai, ala da; baiña senpertarrak egiñak gaude olako predikuetara”. Erretorak isilik irentsi omen zuen lagunaren zirtoa.

Zorionez, Barbieren itza ez zen senpertarren belarrietara mugatu. Liburutara aldaturik ez digu gutxi utzi. Liburu sail ederra du

euskeraz egiña: *Ama Birjina Lurden, Supazter Txokoan, Piarres* (bi tomotako nobela), *Ixtorio Mixterio*, Euskalerriko Alegiak (euskeraz eta frantzesez) eta Antxitzarburuko buhamiak; bera hil ondoren argitaratua, eta “lapurtarrez bezala benabartarrez, hoinbertze irakurgai: batzu, gogoen josteta, bertzeak bihotzen altxagarri” (Oxobi idazlearen itzak). Gainera “Nere kantuak”, 1910ko olerki liburua, eta ainbat erri-kanta, *Nehor ezizenpean Gure Herria* aldizkarian.

Supazter Txokoan liburuak Barbier-en idazlan askoren iturrira garamatza: etxe-bizitzara, etxeko supazterrerara. Titulua 1910n argitara eman zuen “Nere kantuak” liburuko olerki batena da, liburu onetan ere azken azkenengo sartu duen olerkiarena:

Oi, neguko arratsak, supazter txokoan,
xixtuka ari dela haizea kanpoan!

An, supazterrean ikusi ditu etxeko jauna, aita, xixuketan, esku-lantxoan bat egiten, ama kilua eskuan piru piru iruten eta aur txikiak amatxi onari lausenguka ixtorio pollitenaren eske.

Supazter txokoa da gure ipuien sorlekua. An sortu dira, an kontatu, eta an gorde gizaldiz, gizaldi, mendez mende. Supazter txokoan jaso ditu Barbier apaiz euskaldunak ainbat ixtorio, ainbat elezar, ainbar ipuin. Eta olako mordoa eskaini dio euskaldunari liburu onetan, supazterrean entzundako edo entzuteko ipui edo nonbait gertatuko kontakizunez ornituan. Eta tartean, bost antzerki sartu ditu. Gure Herrian argitaratuak dira ia guztiak, ipui eta antzerki. Aldizkari berean, geroago, beste antzerki bat eman zuen: “Haurrik ez...”.

Orixek bein Jose Artetxeri aitortu omen zion Barbier euskal-idazlerik onenetakoa dugula. Eta “gogoan josteta, eta bihotzen altxagarri”, izateko lanak idatzi zituen beti.

Jean Etxepare Jatsuko semeak (1877-1935), gure egunotan sekulako zoriona du; bere lan guztien biltzailea eta argitaratzeko prestatzailea agertu zaiola: Piarres Charriton euskaltzain berria. Bi tomo kolean daude. Beste guztiak ere laster agertuko al dira! Bizi zelarrik argitaratuak zituen bi: *Buruzkak* eta *Beribilez*. Azkenengo au Gure Herria-n zatika emana, eta gero liburutan argitaratua. Aspaldi agortua baitzen, emen ematen zaigu bigarrenez.

Liburu onetan egileak beste sei lagunekin Euskalerrian zear egindako bidaldiaren berri ematen digu. Muga aldea igaro, Iruñe

aldea ikusi, Loiolara iritxi eta Donostian zear berriz Lapurdira itzuli dira. Bidaldi onetan ikusitako bazterren, bideko jendeen, eta gauza ikusgarrien xetasunez egindako liburua da. Itzulia beribilez bi automobilletan egin dute.

Oraintsuago, gure egunotan markiñar batek, bere andrea eta semetxoa lagun, itzuli luzeagoa egin du, Bizkaitik asi eta Araba, Nafarroa, Zuberoa, Lapurdi eta Gipuzkoan zear berriro Bizkaira itzuliz; dena asto gainean egin eta guztiaren berri emanez liburua atera du. Etxeparek eta lagunek lasaiago egin dute gure mendeko zaldi berriaren gainean, automobiler.

Beribilez: Itz onek berak ematen digu Etxeparek darabilen euskeraren kakoa edo giltza. Etxepare garbizale agertzen zaigu. Ori Lapurdiko idazleen artean gauza bakantxoa da. Emeretzigarren mendean aurkitzen dugu bat, Jusef Egiategi, Larramendiren itzez josirik bere idazlanak idatzi zituena. Orain eun urte Larramendiren itzak itz garbi eta "kultotzat" erabiltzen ziren. Geroxeago beste joera berriagoa nausitu zen emen: itz berriagoak asmatu edo sortu eta erabiltzekoa. Etxepare joera berriago onetan sarturik ikusten dugu. Eta textoaren azpian jarri bearko du noizik bein itz berriek zer esan nai duten. Gainera, euskera euskalki guztietako ondasunez aberastera egiten du, edozein euskalkitako itzak artuz berean jatorragorik aurkitzen ez duenean.

Lafitte idazleak esan zuen bein Etxepare askori zail iruditzen zitzaizela; eta ori arritzekoa ez dela dio, ezpaititu gaiak nolanaikoak erabiltzen, eta bai gutxik edo inork inoiz erabili gabekoak. Zailtasun ori gora beera, Etxepare gain gaineko idazletzat dauka.

Sorta onetako oraintsuengo idazlea Orixe dugu: Nikolas Ormaetxea, Orexako semea (1888-1961), Jaio zen erriaren izenetik artu du *Orixe* ezizena.

Orixe-ren euskal-lanez esateko guztiak esanik daudela esan genezake: zer dugun aren alde, eta zer aren aurka. Eztabadakari izan zen bera eta eztabaidak sortu ditu bere inguruan. Baditu erdizka maite duten eta erdizka maite ez duten irakurleak. Orixeren zenbait, lanek gaur ere arrera ona dute. *Santa Kruz Apaiza* eta *Tormes'ko itsumutilla*, esaterako, berriz argitaraturik ikus eta irakur ditzakegu. Aren poemen bilduma eta Euskaldunak, erdalitzulpenez eta guzti atera badira ere, lodi eta aztunegitxoak ez ote diran esan genezake irakurle askorentzat.

Gaurko au, *Kiton Arrebarekin* izeneko au, liburutan atera gabea du gaur arte. Zenbatek irakurri ote dute? Tituluak berak diosku zer dugun: Orixek Amerikara joana bazuen arreba bat, bizkia, Kitoko serorategi batean. Frankoren mendetik alde egitea lortu eta Frantzia zenbait urte egin ondoren, Frantziatik Ameriketara jo zutenean, arreba orrengana joan eta arekin illa bete egin zuen. Orduan arreba orrekin izan zituen solas-aldiak, itz aspertuak, eman ditu luburuan. Zertako? Francoren mendean ikusi zituen ikusteko gorriak eralki eta Frantzia igaro zituen poz eta naigabe batzuen berri emateko.

Militarrek ekarri zuten gerrateaz Euskalerrira erori zen ondamendiak ez du izan agian luma gogorragorik Orixe-rena baiño. Laiño beltz izugarri baten antzean, infernua bera jautsi omen zen orduan Gipuzkoa aldera Nafarroa aldeko mendietatik. Gezurra, gorrotoa, ilketa, biraoa lagun zutela etorten ikusi ditu Orixek. Biraorik andiena eta ikaragarriena, Espiritu Santuaren aurkakoa: Satanen lana Jainkoaren izenean, Gurutzea ikurrin artura egin eta infernuaren lana Jainkoari ezartzea. Ebanjelioak dioenez, Jainkoak egiña deabuari ezartzea Ezpiritu Santuaren kontrako pekatua baldin bada, zer pekatu ez ote da francotarrek egiten zuten ori? Ori egin zuten bada, gerrate ura asi zutenek. Orixek ikaratuta utzi du bere arreba serora esan dizkion izugarrikeriekin. “Ori eztek ziñistekoa” diotso arrebak. Eta Orixe: “Ez den sinistekoa, baiña bai egia”.

Anai-arreba biak, olaxe, itanoka diardute luburuan. Orixek bere erria eta Iruñeko San Kristobal gaiñeko gaztelu presondegian ikusi du batez ere infernu ori. Birau utsean eraman omen zuten ara eta ura lasaialdia berea, oiartzuar gazte aingeru iduriko batzuen artera an eraman zutenean. Infernua ia zeru biurtu zitzaion. Orinek Euskerari, Euskalerrinari eta fedeari zion atxikimenaren lekuko argia da liburu au.

Jakiña da Orixek geien batez bere nappar-euskera erabiltzen zuela. Eta bere arrebarekin, esan bearrik ez nongoa egingo zuen. Bizkaieraz, nappar gipuzkeraz, lapurdieraz ere idatzi zuen, baina geienetan bere euskera eskola jakinik gabekoan. Euskera kontuan ez du izan eskola jakinik ez joera tinkorik. Ala ere, askok eta askok euskera gaietan maisutasuna aitortu izan diote. Askok eta askok aren idaz-lanetan aurkitu dute euskera landua eta jatorragoa egiteko eredu.

Asko egon dira luzetetsirik liburu onen zai noiz agertuko ote zen. Gaur eskura datorkie ain luzaro opa izan dutena. Askori, gainera. Orixeren bizitzako aldi jakingarri bat argi berritan jarriko die.

Eta bukatu da oraingoan plazaratzen dizkiguten idazleen zerrenda. Ez da luzea; baiña, mendez, eun urte eta geiagoko bitartea betetzen du; eskualdez, berriz, Lapurditik Bizkairaino eltzen da. Idazleotako bakoitzak bere aletxoak ekarri du gure literaturaren alorrera.

Emen da Iturriaga, zaarrena, Euskalerriko eskoletan euskerari eman bearrezko Kezkaz, eskoletarako idatziko dituen irakurgai jakingarriekin, lagun biren areteko alkar izketa bizian; emen da Lapurdiko idazle bat, Duvoisin, euskalkiek elkarri eder irizten ikasi dutelako ezaugarri, gipuzkerazko liburu bati aitormen garbia egiten; emen ikusten dugu euskaldunak Ameriketara eraman bearrez askok egiten zuten gezurrezko zabalkundea eta orri aurka egiteko sortu zen kezka eta ekintza bizia. Beste batek Frantziako Errepubliken ixtoriora garamatza, errepublikanoen politika salatu eta farragarri edo arbuigarri egiteko. Emen entzungo dugu Ama Euskeraren kantariaren bertso beroa, Otxandioko olagizonen sutegietatik irten berri balitz bezalakoa. Emen ikusiko ditugu gure mende onetako idazleak euskera gai berrietarako gaiago egin bearrez kezkatu, antzerkigintzan, ipuigintzan, eta gai sakonagoetan saioak egiten.

Sorta onek ikuspegi ohea emango digu gure literaturak emertzigarren menderik ona eman dituen urratsak ezagutzeko, zer artu eta zer utzi duen ikusteko. Utzi, batez ere, Bidasoaz onuntzako literaturan Larramendiren kutsua utzi du. Orain eun urte *Euskalerria* aldizkariaren inguruan sortzen zena ere kutsadura orrek jota zebillen. Geroago ere agertu da kutsadurarik, garbizalekeriarena eta oraingo askoren edonondik edozer artu bearrarena. Gure inguruko edo barruko erdera eta erdalgaizto guztiak euskerara ekarriz ez dugu euskera euskerago ez Euskalerria euskaldunago egingo.

Eta zer artu? Gure aurretiko idazleak euskal-giro osasuntsuagoan bizi ziren, euskerak arnasa garbiagoa artzen zuenekoan. Eta orduko idazleei beti darie inguruko euskera jatorragoaren tantatxoren bat. Oraingo euskal-aztertzaileek ere aien iturrira eta erriaren iturrira jotzen dute sustrai jatorrenen bila. Edozein euskaldunek, gure izkuntzaren ezagutze sakona lortu nai badu, obeki ikasi eta euskaldun argitua izan nai badu, ez die ez-ikusitako egin bearko gure idazle zaarrei. Ezagutu ditzagun eta, ezagutzeko, irakur ditzagun.

Lino AKESOLO

RESURRECCION M^a. AZKUE

I

Eusebio M^a. de los Dolores garaiko poeta aski ezagunaren seme R. M^a. Azkue, Lekeition jaio zen 1864. urteko abuztuaren 5-ean. Bigarren mailako ikasketak Bilbon eginda gero, Gasteizko Apaiztegira jotzen du eta han hasitako apaiz karrera Salamankan teologia dotoradutzarekin burutzen. Kolonian armonia eta konposizio ikasketak egin ondoren, 1888. urtean Bizkaiko hiri-burura itzuli eta, Arana Goiri eta Unamuno lehiakide dituela, bertako Institutoko euskara irakasteko lehen Katedra lortzen du. Aurrerantzean, hiztegiaren argitaratze lanak zaintzeko Frantzian eman behar izan zuen denboraz kanpo, Bilbon biziko da. San Petersburgoko Zientzi Akademiaren, Parisko *Société Linguistique*-ren naiz Madrilgo *Academia de la Lengua Española*-ren partaide izateaz gain, Euskaltzaindiaren buru izan zen erakunde honen sorreratik, istripu baten ondorioz, 1951. urteko azaroaren 11-n Bilbon hil zen arte.

Bere bizitza luzean eten gabe ihardun zuen lanean eta asko da eta askotarikoa euskararen eta euskal literaturaren historian erabateko eragina izan duen gizon honek eginikoa: gramatika, hiztegi gintza, aho tradizioa, antzerkia, operak, ipuinak, itzulpenak, erlijio liburuak, euskara irakastekoak, aldizkariak,... Azkue-ren hiztegi lana da Mitxelena irakasleari esker gehien ezagutzen

duguna. Egun, *ASJU* argitaratzen ari den I. Lakaren tesinak Azkue gramatikalari ere hobe ezagutzeko aukera ematen digu; asko da, haatik, oraino bere erizpideez eta hauen bilakaeraz azterkitzun dagoena. *Prontuario* (1917)-rekin batera gipuzkera osotua-ren lehen saiakera den *Ardi galdua*-ren (aurrerantzean *AG*) ber-rargitalpen honek, besteak beste, Azkueren lana eta hizkuntza-ren historia bera ere hobe ezagutzen lagunduko duelakoan gau-de¹.

II

AG Bilbon 1918. urtean agertu baino pare bat hilabete lehe-nago *Euskal-Esnaleak* (1918 VIII, 162-165) bere zati bat, "Le-nengo ezkutitza", argitaratzen zuen². Urrengo urtean Ignacio García Zabaletak erdal itzulpena kaleratzen du: *La oveja perdi-da. Novela escrita a ratos perdidos*. Vergara, 1919. Momentu honetan euskal literaturak joan den mendearen bukaeran izanda-ko bultzada areagotuz doa; aldizkariak sortu eta inoiz baino libu-ru gehiago argitaratzearekin batera, hizkuntza bide berrietatik abiatzen da. Literatur "pizkunde" honek, halere, euskara bizitzea lortuko du, baldin eta euskaldunen beraien erruz eta zabarkeriaz galdu dituen bitxiak berreskuratzen eta itotzear daukaten erdal-keriez garbitzen badu. Garai honetan ugariak dira joskera gar-biaren arauak, aditz forma zaharkituak naiz beraien antzera era-turiko berriak lauki txukun eta ikasterrazetan ematen dituzten gramatika labur arauemaileak; ugaria, aldizkariak gramatika ara-zo eta hitzberrigintzari ematen dioten lekua; izugarria, Azkueren

1. Puntu honetan esandako ea guztiak, hitzez hitz, sail honetako 4. zen-bakitik, hots, R.M^a. Azkueren *Bein da betiko. Batxi Guzur-tik* (21. or.) hartuak dira.

2. "[AG] Irarkolatik irten baño len, ordea, beste iñork baño lenago *Eus-kal-Esnalea'* k (sic) ezagutu dezaten irakurgai ori, atal bat edo beste ementxe ipiñiko ditugu" (op. cit., 162). Gorago esan bezala, "Lenengo ezkutitza" baino besterik ez zen agertu.

hiztegiak duen eragina. Produkzioa gehitzen doan neurrian, hizkuntza arautu eta batuko duen Akademiaren premia larriagoa egiten da. Egoera berri honen emaitza goiztarra dugu AG bai mamiz, bai hizkuntzaz.

AG nobela labur baino ipui luze dela esan daiteke, gutunez eraturiko ipui luzea. Izenburuak adierazten duen bezala, ardi galduaren Euskal Herriratze eta honek berez dakarren fedearen berreskuratzea du haritzat. Ardatz honen inguruan hariltzen dira beste pertsonaiak: Leaburu, Gipuzkoako herri menditarra; apai-zak; eta beateriaren paradigma den Isabel mutxurdin maltzurra. Izan ere, pertsonaia hauek bakar bat osatzen dute: Euskal Herria, lantegi eta hiri handietatik urruti bizi den herri —hizkuntzaz naiz ohiturez— euskalduna.

III

Gipuzkera osotua beste euskalkietako hitzez eta erabide gramatikalez aberasturiko, erdalkeriez garbituriko, eta aditz forma logikoenak, hots, analogiko eta erregularrenak aukeratuz eraturiko gipuzkera da. Gorago esan bezala, AG hizkuntza mota hau erabiltzeko lehen saiakera da. Hona ondoren bere ezaugarri nagusiak:

1. Beranduago proposatzen dituen *dut, duk, dugu,...* bezalako aditz formak ez darabiltzan arren, saiatzen da gipuzkeraz ohizkoak direnen artean erregularrenak aukeratzen; aditz sintetiko zaharkituak naiz beste euskalkietakoak bereganatzen ditu (*nirautsan, dioketsut, darit, dagigun*, etab.); logikaren izenean, *na(h)iko, biziko, be(h)arko*, etab. baztertuz *na(h)i, bizi, be(h)ar, damu, (h)il, irudi, uste izan, izaten, izango* darabiltza; gipuzkoarren *apaldu, bazkaldu dut*-en ordeztan nahiago ditu beste euskalkietako *apaldu, bazkaldu naiz*. 1934. urtean eginiko proposamenen artean, badira, halere, betetzen ez dituen edota erdizka betetzen dituenak, hala nola, subjuntibo, ahalkera eta agintezkoetan partizipioaren ordeztan infinitiboa erabiltzea (*irakurzazu, eska zayok*,

sor bite baina, *ikusi bitez*, *indartu bezazute*, etab.); baldintzakoetan subjuntibozko formak hobestea (*esan balezaizute*, *oroit ezpanendi* baina, *egin baliote*, *argitaratuko balitz*, etab.). Nor-norizkoetan nahiago du *etorri zait etorri dakit* baino; *naite*, *daitte*, *gaizte*, eta abarren ordez *-ke* erredundantedun *daiteke*, *zaitezke*, etab. darabiltza; saiatzen da —hutsak egiten baititu (ik. 11. "ezkutitz"-eko 18. oh., etab.)— eratorriak ez diren aditzen aditz izenak ere *-zen-ez*, gipuzkoarren gehiegikeriatzat joko duen erabideaz, egiten.

2. Beste euskalkietatik hartutako *-rantz* (gipuzkerazko *-rontz* baino zaharragoa delakoan), *-ga (-tzaka)*, *-gu*, *-tzu*, *berton* (*bertan* ez baita gauza bera), eta beste maila batean, *bait*, *bai...-n* (erdarazkotzat dituen *bezala*-ren zenbait erabileraren kaltetan), eta abarrez aberasten du testua.

Erregularragotzat, hau da, zaharragotzat joko dituen *nire-*, *niri*-ren ordez, ordea, *nere-* darabil; jadanik Arana Goirik proposaturiko *-ak* (atsolutibo pl.)/ *-ek* (ergatibo pl.) bereizkuntza egin gabe, *-ak* darabil soilik kasu bietan.

3. Egilearen garbizaletasuna darabilen lexikoan ikus daiteke inon baino hobe. Aranatarrek onartuko ez zituzketen *eliza* (cf. *txadon*), *diru* (cf. *txindi*), *kale* (cf. *txaidi*), *paper* (cf. *ingi*), etab. bezalako erdaratik hainbat hitz darabilen arren, maileguak saihesteko joera nabarmena agertzen du. Hau lortzearren hitz zaharkituen (*iskilo*, etab.) naiz beste euskalkietakoez (*arrat*, *asikin*, etab.), eta bide hau agortu duenean, neologismoez —berak sorturikoez, batez ere— baliatzen da. Hitzberrigintza praktika oso zabaldua da garai honetan; autore gehienek —gutxi idatzi dutenek barne— besteren neologismoen artean autatzen edo/eta norberarenak sortzen dituzte. Arana Goirirengandik, neologismo ugariez gain, inportanteago den hitz berriak ulergaitz eta ahalik laburren tankeratzeko estilo bereizia hartzen da. Jakina denez, Azkuek beti egin zion uko bide honi; batez ere, laburtasuna (*txadon* (*etxe+deun*), *ingi* (*eun+ -gi*), *gotzon* (*gogo +uts+on*), etab.) lege fonetikoak zapalduz lortzen zelako, eta *bar* (*barki*,

etab.), *ain* (*aintza*, etab.), *ali* (*alnazu*, etab.), etab. bezalako antzineko erro ohiak onartzen ez zituelako. Ondorioz, bere neologismo gehienak luzeagoak izateaz gain, ulerterrazak dira (*etzataulki*, *berdinkatu*, *berrizkatu*, *birjosle*, *elizain*, *elizgela*, etab.). Honetaz aparte, Azkue eta Arana Goiri gehienetan bat datoz. Beraiek dira erdaratikoa eta Larramendiren hitzenganako ezin ikusia hedatzen dutenak; beraiek, garaietan hain modan zeuden —Azkueren hitzetan esateko— "extensiones (*zerren*, etab.) y reparticiones semánticas (*erabe/ bildur*, *egun/ gaur*, etab.)"-en bultzatzaile nagusiak.

IV

Azkueren jatorri bizkaitarra eta darabilen gipuzkera finkatzeke egotea dira testuan agertzen diren duda-muda, zalantza-malantza eta hutsik gehienen iturburu. Oharretan bildutakoez gain, ondokoak aipa daitezke:

-zeunden/ zeuden, etab.

-edukil/ euki, dadukat/ daukat, zedukan/ zeukan, etab.

-diteke/daiteke

-zazu/ ezazu

-igo/ igon

-eginda/ eginta

-kerial/ -keri

-gauzak (pl.)/ arrautzaak (pl.)

-goyan/ goyea (baina beti *mayean*, *zelayean*, etab.)

-beera, beetik, gora beeral/ betik, bekoa, gorabera, etab.

V

Argitalpen honetan zenbait hitzek eskubialdera duten izartxo bere tokian jarri eta bizpahiru aldiz puntuazioa zuzentzeaz gainera, gaurko usadioaren arabera aldaturik ematen ditugu zenbait puntu: *omen*, *ote*, *bide*, *edo* aditz-aurrekoak eta darraikien aditza egileak loturik ematen dituen arren, guk bereizi egin ditugu; *ba-* eta aditzaren artean partikularen bat dagoenean (*ba omen du*, etab.) izan ezik, baiezko eta baldintzazko *ba-* aditz-aurrekoa, testuan bezala, darraikion aditzari itsatsirik ematen dugu; darraikion aditzari itsatsirik agertzen den *ez* bereizi egin dugu baldin eta aldaketa fonetikorik ez badago (*enuke*, *etзера*, etab.); banandu egin ditugu testuan loturik agertzen diren partizipioa eta darraikion *arren*. Aditz-aurreko *al-*i, bestalde, ez diogu ikuturik egin, hots, galdera, zalantza eta gurarizkoetan aditzari itsatsirik, eta ahalkerazkoetan banandurik utzi dugu.

Gidoiaren erabilerari dagokionez, araurik ezean³, ez dugu ikuturik egin. Badira, halere, kasu erregular bakan batzuk; hoietan, salbuespenik badago, zuzendu egin dugu (ik. 11. "ezkutitz"-eko 33. oh., etab.). Erlatibozkoetan, aditza *n-z* bukatuez gero, erlatibo ezaugarria hartzean aldatzen ez den aditzaren eta antezedentearen artean guk ezabatu dugun gidoia ager daiteke. Gehiago dira, ordea, gidoirik ez daramatenak, gidoidunak baino (oharretan ikus daitekeenez, guztira, hamairu).

3. *ase ezinik* baina *azaldu-ezinik*, etab.; *artuala* baina *ekarri-ala*; *Beizama-aldera* baina *Tolosaldera*, *zortzirak aldean* baina *amaikak-aldean*, etab.; *bazkaldarren-artean* baina *bereterrenartean*, *dezunartean* baina *zituen artean*, etab.; *ikusita gero* naiz *ikusi ta gero*, etab.; *eman-orduko* baina *egin orduko*, *bazkaldorduan* naiz *bazkal-orduan*, etab.; *eguerdi-aurrean* baina *Sacramento aurrean*, etab.; *gizon-erdi* naiz *gizon erdi*, etab.; *artzainbila* baina *tabako-bila*, etab.; *txalburuerri* baina *osasun-erri*, etab.; *sinestegabe* naiz *sineste gabe*, *kutsatu-gabe* naiz *kutsatu gabe*, etab.; *len-meza* baina *lengau*, etab.; *joan-bearra* izan baina *jaiki bearra* izan, etab.; *bioz-min* naiz *biozmin*, etab.; *jakinerazi* naiz *jakin-arazi*, *entzun arazi* naiz *entzunarazi*, etab.

Zuzendu ditugun bizpahiru kasuez landa, ondo bereizten ditu *s/ z* eta *ts/ tz* bikoteak. Hala ere, *txistu* beti *-z-z* idazten du eta *akats*, beti *-tz-z*; guk hauek zuzendu egin ditugu. Behin agertzen den *Gazteiz* (*-z-z*, garaiko idazki askotan bezala), ordea, zegoen zegoenean utzi dugu. *idatsi* (ik. 2. "ezkutitz"-eko 4. oh.), *ezkutitz* (ik. 1. "ezkutitz"-eko 1. oh.), eta *zuztar* (ik. 2. "ezkutitz"-eko 4. oh.)-i ez diegu ikuturik egin idazkera horren zergatikoa etimologikoa direlako. Beti *ezker* idazten duen arren, behin, garai batean zerabilen *esker* (*esku*-tik zetorrelakoan, *-s-z*) itzuri bide zaio.

Testuan *ebangelio* naiz *ebanjelio*; *irakurzazu* baina *egin zazu*; *Urdanpileta*, *milla* baina *Urdanpileta*, *mila*; *ballera* naiz *baillera*; *Joxepiñaxi* naiz *Joxepinaxi*; etab. aurkituko ditu irakurleak.

Bihoaz bukatzeko egin ditugun grafia aldaketak: \tilde{d} -ren ordez *dd* idatzi dugu; \tilde{t} -ren ordez *tt*; \tilde{l} -ren ordez *ll*, *l* bikoitza zeramán *dollar*-en izan ezik; \tilde{s} -ren ordez *x*; \tilde{ts} -ren ordez *tx*; eta zirkunflejoa zeramaten bokalen ordez bokal bikoitzak.

ARDI GALDUA.

R. M^a. AZKUEK

ARTEKA-MARTEKA¹ EGINDAKO

GERTIRUDIA*.

EDERGARRIAK²:

LENENGO BOSTAK: A. Guezala-renak.

BESTE ZAZPIRAK: R. Rochelt-enak.

BEAR DAN BAIMENEZ

BILBON

JESUSEN BIOTZAREN ELAZTEGIAN³

(EN LA IMPRENTA DEL CORAZON DE JESUS)

1918

-
1. hutsarteka, txolarteka.
 2. irudi, marrazki. Azkuek *Euskalzale*-n (1897, 160) sorturiko hitz berria.

3. moldiztegi, silutegi, inprimategi: "imprenta, *elaztegi* (neologismo Brous[sain]), de *elatz* (neologismo* [izartxoak neologismoa Azkuerena dela adierazten du]) 'impresión' lit. 'rastro de palabra' + *egi* 'lugar'. *Elazkintza* y *elaztola* serían más bien 'fábrica de caracteres de imprenta'" (Azkue 1918). Ez da beraz harritzekoa Azkuek (1923, 101 hur.) Arana Goiriren esannahi bereko hitz berri *irarrkola* (1896) gaitzestea. Ez bedi ahantz, halere, Azkuek garai batean *moldegintza* (1891, azala) eta *moldagintza* (1896, azala) sortu eta erabili zituela: "*moldegintza**, tipografía. Algunos suelen decir *moldiztegi* [Larramendik sortua], *moldeztegi*; pero mejor me parece la otra, porque *gintza* es terminación característica de taller" (Azkue 1891, 372).

ENE ADISKIDE MAITE TA BERETERKIDE¹ GARTSU

J. J. ARIN TA J. M. ZUAZTI-RI.

Gertiruditxo² onen aitabitxi izatea, gizalegez, zueri dagokizute. Zueri zor dizute ARDI GALDU onek beronen seaskatxo txukuna: Leaburu. Aldi batez Greziako gizuren* baten ama (enaiz izenaz oroitzen), ertzaroan³, bere jayoterritik elkita⁴, izan bear zuen aurrarentzat seaskerri⁵ baten bila joran⁶ aundiz ibili omen zan bezela, nerau ere, nere *Arkumetxo* onentzat jayogu⁷ bat nai nuelarik, Beizama-aldera tipi-tapa asi nintzan; eta zuen arteko nere antzekoen orrek, arriturik, "Beizamara!, esan zeni-

-
1. apaizkide. Ik. *bereter* "Geigarri"-an.
 2. [Azkueren oharra] 'Novela'. Ikusi Geigarriko itz berriak.
 3. erdi-zaro, haurgiteko aro, denbora.
 4. atera, irten.
 5. Azkueren hitz berria dirudi. Lehen agerraldirako ik. Azkue 1912, 73.
 6. lehia, espa.
 7. [Azkueren oharra] 'Lugar de nacimiento'. Ikusi -gu Geigarrian.

dan, Beizamara!, ez ote zera mendi basa ayetan zerori ARDI GALDUA izango?" Alarik ere Urdanpilleta-barreneko basauritxo artan iru eguneko egotaldi-ikastaldi-ikertalditxo bat egin nuen ta gero zuengana Leaburura jo.

Leaburu! Uf!! *Tout le monde a deux patries*, arroxko esan zidaten bein Parisen: *la sienne et la France*⁸. Nik, "mundu guzti" orren antzera, bi sorterri, bi asaberri⁹, bi *patries* bear banitu, bigarrena enuke izango ori; nere bigarrena Leaburu izango litzake: semeerria, bigarren asaberri.

Ara iritsita, bertako apaiz jaunak "Arako mendi hura* zein dan? Basatxurro. Beste orrako ori? Larte. Bularra ere bear da gero orri burura igotzeko". Ta onelaxe jakinerazi zizkidan inguru ayetako tontor ta arro, gain ta sakon, mendiska ta zelai, etxe ta balderna¹⁰ ..., baita gizaseme ta emakume agerienen izenak ere. Ayen artean Egi. O Egi, Leaburuko elizapeke ttonttor, buru-biribil, ikusgarri ta ikusgu¹¹ eder ori! Ire bizkarretik Ernio ta Aralar ta Aizkorri mendi eskergak begi betean ikusita gero, Oriabazterreko uri lantsu Toloxa, emakumetxo zurbil bat bailitzan¹² gutxituz, emetuz izendatzen duten Tolosa yayua, begiak zabal-zabal nituela, ikustorduan, gogoak etzidan bururatzen egungo uri ketsu, erdaltsu, dirutsu ori, ez; orren orde, gizaldi zarretan Gipuzkoak burutzat zeukan uri alai, goi- ta beterriko beredin* ba-

8. [Azkueren oharra] Edozeinek ditu bi sorterri: norberarena ta Frantzia

9. Arana Goiriren *aberri* (=aba 'arbaso, asaba' + *erri*) (1896) aurrean duela sortua dirudi. Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu; lehen aipamenerako ik. Azkue 1897, 141.

10. [Azkueren oharra] Euskera mordolloz 'baillera' [ik. *balderna* "Geigarri"-an].

11. [Azkueren oharra] 'Mirador'. Ikusi *-gu* Geigarrian.

12. [Azkueren oharra] Como si fuera. Erdalkutsudun esakera da "bailitz bezela" [ik. *bainituen* "Geigarri"-an].

sauritxoren inude, bertsolari buru-zorrotz, ur-etsai, ezpain-biguñ geyenen bilune¹³ zan Tolosa¹⁴ irudi izan zitzaidan.

Zueri, biotzez baturik zauzkadan orrei¹⁵, ez bakarrik seas-ka, baita leguntasun-zerbait ere zor dizute nere semetxo kuttun onek¹⁶. Zuenak izan oi dira Martin Loontxok eta Betijaik entzundako parre gozo asikinak¹⁷; zuenak Antton Barandiaranek¹⁸ eta Medelek Urkietako aureskuan izan zituen¹⁹ lenengo txaloak; eta Medelen seme naigabetsuak bere negar ta antziz eraginario len-malkoak ere zuen begietatik isuriak izan dira. Zuek, beste inork ez bezela, dakizute nundikoak izan ta izango ditudan nere buruauste, biozmin ta jarraikadarik latzenak eta beltzenak. Euskera ilko ezpada, noraezekoa (nai ta ezekoa) degu izkelgi²⁰

13. [Azkueren oharra] Centro de reunión [Azkueren hitz berria, urteen buruan erabiliko ez zukeena: "Naparroan *bilgu* (R) eta *bilgia* (Aezkoan) darabilzki erriak onetarako" (Azkue 1927,125)].

14. Testuan *zan-Tolosa*.

15. Testuan itzuritako hutsez ari dela: "Gipuzkerazko *oriei* edo *oiei* aintzat artu gabe, Bizkaiko *orrei* dakar bein" (Azkue 1927, 132).

16. [Azkueren oharra] Oroitzen naiz, beste orraztaldi (reparos) batzuen artean, auxe maizenik egiten zenidatela: "Zergatik idasten dezu *baina*, *zinez*, *gainera*, Gipuzkoan *baiña*, *ziñez*, *gaiñera* esaten degunezkero? Giputzerara, zerbait beste izkelgietatik geituz, Euskalerriko izkera izatea nai nukelako; ta beste izkelgi askotan, *maite*, *gizon*, *bildur*, *ilak*, *itsasoa* bezela, (ez *maitte*, *gixon*, *bilddur*, *illak*, *itxasoa*), *baina*, *zinez*, *gainera* ebaki oi dalako. Ikusi bitez, onetarako, oraintsu Oñatin erakutsi nituen ta aurki agertzekoak diran bi irakas-kizunak: DE FONETICA VASCA. *In ta il, iñ ta ill* esan oi dituzte ta litzazkete [beste guztietan darabilen *lirake*-ren ordezt] agitz giputzak beren izkelgian; idatsi, ordea, orok berdin dagigun. Arau onen bidez, izkera osoaren legeak osotasuna galdu gabe, oro batean jarri gindezke.

17. [Azkueren oharra] Las primicias [ik. hitz hau "Geigarri"-an].

18. Testuan *Barandianek*.

19. Bestetan darabilen *zituzten*-en ordezt; ik., halere, 5. "eskutitz"-eko 34. oh. eta 7.-eko 22 eta 28. oharrak.

20. Arana Goiriren hitz berria (1896). Azkueren lanetan *izkelgi*-z gain, *izkerantz* (1891,viii), *izkelgai* (1897,38) eta *izkelki* (1921,12) aurki daitezke:

bati (dialekto bati) euskaldun guztiok errazen ulertzen* degun izkelgiari, Urumea-bazterrekoari, indarra ta kemena ematea. Onetarako asmotan artua dezute Donostian euskera utsezko eguneroko bat ateratzea. Jaunak onedatsi* ta indartu bezazute, nere gogaide²¹ maite oyei, asmo eder pizkarri ori. Ni jayo nintzan uri²² onetako mintzoa Euskalerriko una (muña) balitz, nere poza, lenen ikasi nituen itz aiek (berbatxu arek) arrointzat artuta, lan ta lan egitea!!

Azkenez, zuenak izan dira onelako arazoetan ekiteko izan ditudan itz pozgarri ta zintzoenak. Zuen izenaren gerizpean sor bite, beraz, nere lantxo au; eta aate alper-nagian umeak oilo amaloka baten egapean arrautze-koskoletik irten ta azi oi diran bezen* mamintsu ta pizkor, zuen izenpean argitaratu ta koxkortu bite nere ARDI GALDUA.

Lekeition, 1918ko garoilaren²³ 20an.

"Arana-Goirik izkelgi irazan zuen, beste itz berri asko bezala, zorrotz ta egoki; baina orduan gure Fonetica etzan aski ezagutzen, *ki* ori (izen eratorrien *-ki*), *l*-ren aldamenean izan arren, *gi* ezin itzuli ditekela yakiteko" (Azkue 1921,12).

21. sineskide.
22. Testuan *nintzan-uri*.
23. irail.

IRAKURLEARI

1.n Zerorren eskuz zuzen itzatzu guttun* onetan or-emenka diran okerrak. Ordu-laurdentxo¹ bat aski dezu orretarako.

Orrialdea.

Dio.

Ezarri bite².

2.n Okerrak zuzentzen ari zeranartean, zure begiak, gau goibeletan odei-artean bezela, itz batzuen gainean izar txikitxo bat ikustea izan liteke. Izardun itzmitz oriek 139-garren orrialdeko Geigarrian nabaritu zenetzazke azalduak.

3.n Durunlaria (musikoa)³ bazera, irakurzazu Geigarri orren atzeneko oyuki⁴ zar eztizkoa: ARANTZAZU-ALDEAN-IZAR BAT DA AGERI. Erriak beste ele⁵ erdalusaindunetz estalita jakinerazi zidan. Baldin zerori durunlaria ezpazera, dan batek oyuka* bezaizu: eztezu, belarri zurdun ta otsezt*-zale bazera, eztezu damu izango.

1. Testuak *ordu-laurdentso* dakar.

2. Guk zuzendua da honera aldatu ez dugun oker zerrenda.

3. Azkueren hitz berria: "músico, *durunlari* (neol* [izartxoak neologismoa Azkuerena dela adierazten du]), de *durundi* + *lari*. La desinencia *-di* se elide con frecuencia, como en *gurtzain*, *gurpil* de *gurdi*..., etc. También *soinulari*, *sonulari*" (Azkue 1918). Urte pare bat lehenago (1916b, 393) *soñuantzedun* zerabilen, ordurako Arana Goirik 1896. urtean sortutako *ereslari* nahikoa hedatua bazegoen ere.

4. kanta, abesti. Ik. *oyukatu* "Geigarri"-an.

5. hitz.

LENENGO EZKUTITZA¹

**United States, Sacramento (California).
Vía New-York. Leaburu Hotel, N-street, 313.
1887-garren urteko Garagarrilaren 6an.**

Adrian Iriondo Leaburuko Bikario jaunari Emeterio Olazarretak.

Amalau urte doi-doi daramazkit erri-alde onetan: Californian.

Iru ezkutitz egin ditut nere aide urkoen etxera. Geyago ere egingo nituen, lengoak alperrekoak izan ezpalira. Lenengoa amaginarrebari² zuzendu nion; bigarrena, nere emazte zanaren aizpa Isabeli; irugarrena, amaginarraba il zala jakitean, zerorren izenean bidali nuen. Eztet izan erantzumenik. Zergatik ote da? Iru ezkutitzetan nere seme bakar Leon-en berriak galdetu³ nituen. Eskerrak orko adiskide bati, zerbait jakitera iritsi da Medel* gaisoa. Amabi urte berealaxe beteko ditu Leonek; eta onez-

1. gutun. *Esku-(h)itz-etik zetorrelakoan norbaitek —jadanik -s-z Donostiako 1879. urteko Lore Jokoetan (ik. Pagola 1984)— eskutitz bihurtu bazuen ere, Larramendik z-z idatzi zuen, antza denez, ezkut(u)-(h)itz-etik sortu zuelako.*

2. Hemen izan ezik, beste guztietan *amaginarraba* idazten du.

3. eskatu.

kero onera etorri diteke. Or baino ikaspid e obeak dira emen, irabazpide geyago, ugariago dirua. Aspaldi guzi onetan zuk eta zure lengusina* Isabel-ek eta izeba zanak Leonentzat eskuartea⁴ bear izan dezute. Zeinbat diru eralki* dezuten esan eta nik len-bai-len garbituko det zor ori. Erara nabil ta gogoz ari naiz diru biltzen. California! Au da erria! Ez neguan otzegi, ez beroegi udan. Emen eztakigu eztula zer dan, marranta ta bularrestua (katarroa) zer diran ere ez. Birigaitza (tisis)⁵ ezta ezagutzen. Osasun-erri ta ondasun-erri da au. Zeinbat uste dezu, lengusu Adrian, zeinbat irabazten nuela Sacramentotik Chico deritzaion gorengo uritxora, Nevada-ondora, ibaiz, gurpildun lurrinontzian (baporean)⁶ ibili nintzanean? Ilean 50 dollar (ogerleko) urretan ta gainera jan-edana: jan ere aragia ugari; ez, or bezela, oilontzat egokiago dan ozala (saperoa), giza-ozala, eltzekaria. Chico Gaintza bezelatsuko basauritxo bat da, Sacramento-River deritzaion ibai-bazterrean egina. Gorago eztira lurrinontziak joaten. Andik Nevada-ko mendi eskerga, izugarri, beti elurrez beteak ageri dira. Jarri itzatzute alkarren gainean Izarraitz, Ernio, Aizkorri, Aralar ta Gorbea, gainerakotzat (kapelatatz bezela) Basatxurro dutela. Ala ere Nevada-ko Whitney mendia aundiago, bost bat milla zerren (metro)⁷ baititu.

Ibai onetan arraina* bada Jesus ta bat ala ere!! Neronek ere, baserritarra naizen onek, artu izan ditut maiz askotan: garranga

4. eskugain, mozkin.

5. Azkueren hitz berria.

6. Azkueren hitz berria dirudi. Cf., esannahi bereko, *lurrin-ontzi* (Azkue 1900,9). *Bao-ontzi* eta *kemearontsi* Donostiako 1879. urteko Lore Jokoe-tan aurki daitezke (ik. Pagola 1984).

7. "metro, zerren. Como se dijo en el Dicc. V-E-F. este vocablo, aunque más corto que *lauara*, era 'el tipo de medida longitudinal' como lo es el metro. Así como *aulki* se ha extendido a significar 'toda silla', así extiéndose *zerren* a significar 'el metro'. A-G. creó el neologismo *neurkin* de incorrecta formación" (Azkue 1918). Ohar bedi, halere, Azkuek *Euskalzale*-n (1898,10, 92, etab.) *neurkin* erabilia zuela.

(amua) beera, arraina gora, besoak nekatu-arte; beitzat (amuzkitzat) arra nuela. *Cattfish* du izena ugarienak, "katuarraina" esan nai du; arra ta erdi-inguruko arraina da, larruduna: larrubeltz, aragi-zuri, gozo-gozoa. Orko latsetan (erreketan) txipa⁸ ta zapataria baino ugariago dira emen *Cattfish* auk.

Artzaingoan (artzaintzan) ere ibilia naiz, lurrinontzietan bezela, ilean 50 dollar ta otamena⁹ saritzat nituela. Emengo artaldeak eztira orkotxoan irudikoak. Bi mila, bi mila ta bosteun buru izaten ditu talde bakoitzak. Zortzian-zortzian (astero, esan nai det) agertzen zaye artzainai landagizona (*El Campero*); astekaria zamariz (asto-mando-gainean) dakarkiela: aragia, kafea, eznea latetan ta gainerako elikatura¹⁰ osoa. Lengauetan loa neketsu-samarra izaten da, baina gero... Begira: lurraren gainean kirru¹¹ lodizko eun sendo luze bat jarri, aren urren bi bururdi¹², gero artzaina; gainean bi naiz iru burusi (manta), burusi-gainean kirruko eun andi ori; burrukotzat zorro batean soineko zar ta oinetakoak eta abar sartzen genituen ta, ebangelioa da au!! erregek ere ezta gozarago lo egiten.

Bi urtetik bi urtera amabost eguneko oporraldia ematen die artzainai taldejabeak; eta oporzale geyenak Sacramentora jexten dira, ostatura. Oporretxe auk agitz euskalduna dute jabetzat: erdaldun bakoitzeko euskaldunik gutxienez amar. Artaldejabeak artzainbila euskalostatuetan ots egiten dute. Eun artzainen artean, laurogei ta amar gutarrak izan oi dira: napar, lapurtar, giputz, bizkaitar; gainerakoak irlandesak eta portugesak, geyenak. Etzayo emen inori galdetzen: "Bizkaiko semea zera, Giputza zera, Lapurtarra zera, Naparra zera?" Erantzun ere "euskalduna naiz" edo ta "enaiz euskalduna" ta kito.

8. eskailu, axkalo.

9. janari, jateko.

10. otorontze, jan-edari.

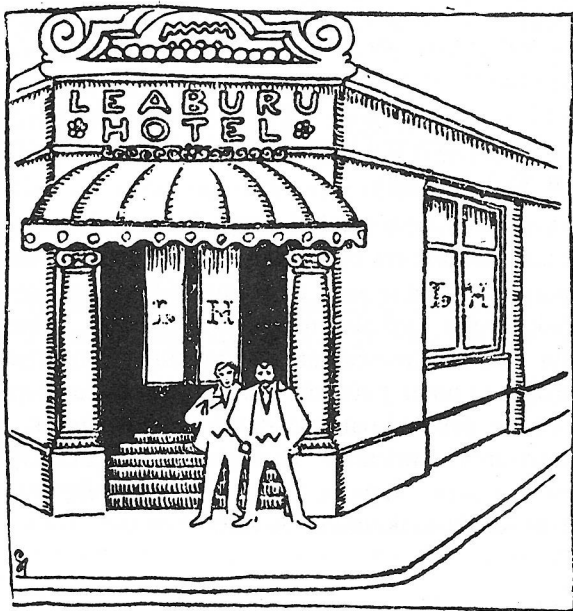
11. amuko, iztupa.

12. edredoi.

Alakoxe oporraldi batean nabaritu nuen, erosoago jatetxe-dunak dirua irabazten zutela; ta neronek ere, bizikera legun, artetsu* ta atseginago bat nairik, ostatu-iskitxo¹³ bat, neronen ize-nekoa, Hotel Olazarreta, San Franciscon sortu nuen.

Orain Sacramenton nago ingeles batekin baltzuan¹⁴; bion artean arroztegi* andi bat, Hotel bat, egin degu uriaren erdi-erdian. Izentzat nere jayoturitxoaren izena ezarri diogu: Leaburu-Hotel.

Hotel onen izantz (irudi)¹⁵ bat bidali nai dizut, or erakusteko ere, nola bizi geran jakin dezazuten. Eskuyaldeko morrosko zabala nerau nauzute; beste zar ori, nere baltzukide* ingelesa.

13. txikitxo, oskol.

14. Ik. baltzukide "Geigarri"-an.

15. Azkueren hitz berria. Lehen aipamenerako ik. Azkue 1916a, s.v. album.

Sacramento uri zabala dalarik, kale errazago bilatzekorik eztu beste urik. A ta B ta C... dituzte izentzat. Leaburu-Hotel N-streeten datza*. Nun, ordea? Bada M-street eta O-streeten bitartean (*Street* ingelesez "kale" da).

Nere erriarenganako maitetasuna geroago ta sakonagoa ta samurragoa dala üste det. Egunero izen gozo ori nere etxean, txala adinako izki* andietan, irakurtzean, au poza!

Al baldin banu, erri osoa beraren etxe ta eliza ta erritar guztiakin ekarriko nuke. Orko nekazariak emen, lan orren* luze neketsuak eginezkeru, berealaxe aberastuko lirake. Emen gizonaren izerdia emea da, ekarkorra, umetsua. Orko izerdia, arra ezpada ere, erdi antzua bai, ala jaina!! Eun gizalditan or ari dira Leaburuarrok goiz ta arratsalde, uda ta negu, euri naiz eguzki, lanean, izerdia mara-mara dariela. Nolako atzea¹⁶ dute? Bizitokiak beti zar, ormak beltz pitzatuak; sukaldea utsa ta otza; ukulluetan lau-bost abelgorri ezurtsu. Nolako gosari, bazkari ta aperiak egiten dituzte? Aragirik gutxitan jan, ardorik astean beintxo baizik edan ez; abarka zarra oinetan, zazarkina¹⁷ dariela; soinean oyal zar adabatuak, sakela aizez betea. Ai, Leaburuar guziok emen balira! Nere semea betor beintzat. Bizkaitik, itsasaldetik batez ere, maiz etortzen dira onera ondasun-zaleak. Alako baten babesean etorri diteke Leon. Bidaritzat 100 dollarreko diru-txartel bat or dezu laster. Besartean ikusi dezadaneko, Colegio eder batean, San Franciscan, sartuko det; ingeles-izketaz batera sal-erospena ikasi dezan. Gaur egunean ingelesez mintza ezin dan gizona gizon-erdi baizik ezta.

Musu bat nere mutikoari; ezagun ta adiskideai goraintzi* ta eskumuniak eman. Urrengoarte.

16. Erabili den gutxia (Orixe, etab.) "historia" esannahiarekin erabili da; hemen, ordea, "etorkizun" adierazten du. Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu.

17. abarka adabaki, supita.

BIGARREN EZKUTITZA

Leaburutik 1887-garren urteko Garoilaren 7an.

Emeterio Olazarretari Adrian Iriondo apaizak.

Zure ezkutitza (orain bi ilebete egindakoa) begien aurrean det. Besterik ez tet nik artu. Zure berriak zinez poztu naute. Zer-bait dago, orregatik, zure ezkutitzean poz-pozik irakurri eztedana: Leonez diozuna. Leon, mutil burutsua, zuzena ta biotz oneko gizasemea, latin ikasten, asia da. Elizgizon izan nai luke, edo (euskaldun zarrak esan oi zutenez) bereter*. Tamal andia litzake, onen¹ gazte tolesgabea dalarik, orrera bidaltzea. Eztiot nik aita-tuko, ez berari ez Isabeli ez inortxori, zuk berazaz dezun asmo ori.

Isabel, ain zuzen ere, zure ezkutitza iritsi zanean, beste askotan bezela, beraren aizpa lekaimeia (monjatxoa)² ikustera La-

1. Testuan izartxoarekin. Ik. *orren* "Geigarri"-an.

2. Arana Goiriren neologismoak dira *lekaro* (*leku+ero* 'huts') 'basamortu', *lekaide* (*lekaro + -ide*) 'monje, praile', *lekaipuru* (*lekaide + buru*) 'abade', etab.; ez ordea, *lekaime*, Azkuek (1918, s.v. monja) kontrakoa uste izan arren. Cf. *emakuma bakartar* 'moja' (Azkue 1898,1), Larramendiren *bakartar* 'monje'-tik.

sartera joana zan. Bestela irakurri nai izango zuen zetorrena eta noski neronek baino ere lenago. Negarrez ta garrasiz, enura gabe³, etxe guztia zuztarretik⁴ itzuliko zuen, Leon orrera eramateko uste ori jakin balu. Ez: obe da asmo ori zure ta nere artean baizik ez izatea.

Eun dollarreko diru-txartela nere eskuetara garaiz eldu zan. Eun ta ogei ogerleko ta erreal batzuk artu ditut txartel orren orde. Den-den-dena izango da Leonentzako gutun ta ikaspideetarako. Amabi urte auetan bezela, geroztik ere, Seminarioan eztan aldian, nere etxe au berarena izango du. Beretertuta* gero, ni aguretxo erdi-ezindua naizelarik, Jainkoari atsegin dakiola nere ordeko emen izatea, noizbait ondorengo izan dakidan. Etzinake, Medel, seme bereterraren ondoan, Leaburuko elizetxean, California-ko Leaburu-Hotel orretan baino pozago bizi izango? Ezetz badiozu, nik ezin sinetsi zuri.

Iloba txikia det berau, lengusina* baten semea. Gainera ona da, onena bezelakoxea. Ez aitatu, beraz, neri dirua ordaingarritzat bidaltzerik. Aitarik or ezpalu, emen leukake bat.

Zure berri jakiteaz, nizaz gainera, zure ezagun ta adiski-deak ere biotzez poztu ziran. Lenak gera gu orain ere. Oikuntza zarrai tinko-tinko eutsi ta irozotzen diegu.

Zu emen zeundenean bezela, orain ere meza nagusi-ondorean, elizaurrean naiz elizatarian (eguraldia nolakoa dan) gizonak eguerdirarte, pipakada bana ketu⁵ ta asteko berriak jakiteko asmoz, igandero biltzen dira.

3. dudarik gabe, zalantzarik gabe.

4. Etimologiak eskatua, beharbada, beti hasierako z-z: "zuztrai (Bc), raiz, *racine*. Arana-Goiri [ik. OC, 914, 7. oh. (1896)] supone ser contracción de la palabra *zusterrai*, 'entraña de árbol', compuesta de ZUS alteración de ZUR 'madera', T eufónica, ERRAI 'entraña', que a su vez viene, según él, de ERRO 'brote' (alterada la O en A), y DI 'multitud', alterada en I' (Azkue). Cf., halere, aurrerago birritan darabilen *sustrai*-.

5. erre.

Ikustekoa zan Leaburuarren begitartea, ni, zure ezkutitza eskuan nuela, "Medelen berriak" esanez, agertu nintzanean!

Antton Barandiaran maiz ikusten det lo, ni irakasguan⁶ Ebangelioa azaltzen ari naizen bitartean. Medelen berriak entzuten hura ere, beste guziak bezelaxe, adi ta zur zegoen. Nekazari zintzo ayen parre gozoak, gizona, ingelesez mintzatu ezik, gizon erdi dala entzun zutenean! Anttonek, pipa ezpainetan zuelarik, auxe esan zigun:

—Ingeles bat Leaburura baletor ta euskeraz mintzatzen ezpaleki, gizon-erdi ez, laurden izatea ere hmmm!! naikoa lan.

Eta arako, al bazinu⁷, Leaburu osoa, beronen etxe ta eliza, izaki ta gizaki*, orrera eramango zinuzkela⁸, entzun zuenean,

6. pulpitu; bestetan *irakastaulki* deitzen duena. *irakastegi*-ren gainean zuzendua (ik. *arroztegi* "Geigarri"-an). Testuan, halere, behin *irakastegi* darabil (ik. 11. "ezkutitz"-eko 5. oh.).

7. Gipuzkera osoturako proposatzen duen *bazendu*-ren aldaera honek agerraldi bakarra du. Testuan, bestalde, sistematikoki *zenduen* darabil.

Pello Gurreagak, ortz banakak agerian zituela, beraren iritzia onelaxe eman zigun:

—Eliza eraman? Emen ere bear degu; baina, diotenez, Galipornia* orretan bearrago omen da; ta, ni-gorabera, daramatela. Belauntzakora joango nintzake ni, urruti ere ezte-eta.

Leaburuarron etxeak beti zar dirala belarriratu zuenean, Martin Loontxo Etxeberriko auxe sudur-mintzoz⁹ erantzun zidan:

—Nere etxea, bederen, beti da Etxeberri. Sacramento orretan arkitu ezetz beti berri dan etxerik! —Barre guk— Gainera, beren bereuna¹⁰!! ni ere Ameriketari ibilia naiz, ango berri-puska bat badakit. An ere eguzkitan erreriko artorik eztu inork jaten eta zakurrak ankutsik ibiltzen aldira. Medelen itz oriek, burua zearo gogortu ezpazait, aberats batek egindakoak dirudite. Ta aberatsak an ere, aberatsak... aberatsak... ementxe bezelatsu, auzoan bizi izan oi dira geyen geyenak, auzoan.

—Aragia gutxitan jaten degula?, gaineratu zuen beste norbaitek: ikusi izan ditugu, alegia! Ameriketatik itzulitako gizon aragijaleok, baina zer? oyeke ere masailezurra, gure antzera, zo-

8. *Verbo Guipuzkoano-n zenituke eta zinduzke dakartzki, ondoren ohar hau ezartzen duela: "En algunos pueblos se oyen flexiones de objeto plural sin su característica. Tales son Bidania e Igueldo, donde recogí vocablos como *berak gu ikusiko ginuke* (...). En casi todos los demás se valen de la característica bizkaína z: (...) *zinduzke* o *zinuzke*. Únicamente en Astigarraga anoté estas flexiones de primera y segunda persona del plural con la característica guipuzkoana *it*; y aun allí se valen indistintamente de ella sola o añadiéndole la otra característica. Por *ikusiko ginduzke* o *giñuzke* y *zinduzke* o *ziñuzke* de casi todos los demás lugares dicen allí *genituke* y *zenituke*, como también *genituzke* y *zenituzke*. Esta geminación de las dos características de objeto plural la practican muchos otros pueblos con flexiones de la última línea. Por *nituke*, *ituke*, *lituke*... etc., dicen en Amezketa, Arama, Ataun y muchos otros pueblos *nituzke*, *ituzke*, *littuzke*" (op. cit., 138). Testuan, bestalde, *nituke* darabil.*

9. [Azkueren oharra] Aldarte onez diranean, Elgoyentarrak, lenago bezela, sudurrez mintzatzen zaleak ditugu.

10. arraio pola!, tximista gorria!

rrotza daukate. Bizarra bai, artaburuari udazkenean bezela, zuri ta beltz ta arre¹¹ nondiknai agertzen zayete¹².

Bigarrenez urrengo igandean irakurri bear izan nizkieten¹³ zure berriak. Martin Loontxo izan zan orduan ere itzik geyen egin zuena.

—Eztula zer dan eztakitela? Bai nik, Argentinan izan nintzanean. Marranta ta birigaitza ta bularrestua eztituztela ezagutzen? Zertaz iltzen ote dira gizonak Galipornian?

—Zarrez, bizi izaten aspertuak diranean.

—Guk (Martin Loontxok zioan au ere), eltzekariz, giza ozalez¹⁴ bizi geranok eztegu indarrrik mendia mendiaren gainean, Medelek-eta, elurrezko mendi eskerga, erraldoi oriek metatu dituzten antzera, jartzeko. Mutilak: Galiporniako artzain aberats oriek gainezka duten ondasuna bidali digutela ta asi gaitetzen¹⁵ aragia jaten. Orduantxe guk ere, batak Aralar, besteak Basatxurro bizkarrean artuta Goyerrira, Aizkorri-gainera, lorretan¹⁶ eramango ditugu.

—Nork ezagutu orduan gure errialde au? Medelek, onontz datorrenean, Galipornia batetik beste Galipornia batera itzuli dala uste izango du.

—Ta katuarrainak?, gaineratu zuen Mendigibelek. Ni eninduen amak urzale egin, urak dakarzkien elikatura oriek ere eztitut gogoz jaten; alabaina, eztezute uste katuarrainak katu-janaritzat egokiago dirala?

11. gris, nabar.

12. Agerraldi bakarra; bestetan, *zaye* darabil.

13. Agerraldi bakarra; bestetan, *nizkien* darabil.

14. Gorago, *giza-ozala* idazten du; testuan bada, halere, *gizazeinu* bat.

15. Agerraldi bakarra; beste guzietan darabilen *gaitezen*-en ordez.

16. garraiatzen.

Parre lergarriak egin-ondoan, Iturgoyenek, astiro, beti bezela, esan zigun:

—Gure Medelek errege baino andiago izan nai bide du. Artzain, lurra oetzat zuelarik, burupean abarka zarrak artuta, erregek bezela lo egiten zuela, zerk eraman du Matrimonio edo Sacramento ortara, ostatari izatera? Agi danez, errege baino andia (sic) izan-nayak.

Hotel-Leaburu ta Hotel-jabeen izantza gogoz ikusi dute zure erritar aukerak. Ezagun da gose-egarri andi gabe bizi zeratela, batez ere zu. Eztakit zein zan esan zuena ingelesak ezurra ta zuk mamina* jaten diozutela zuen garatz orri, *negozio* orri.

Medel: batzarre artan erabili genituen eraskinak, buruan baneuzka ere, enituke gaberarte adierazi al izango. Ori bai: guztiak ao betean eskerrak emateko eskatu zidaten, zure ostatu andi orri Leaburu izentzat ezarri diozulako. Tolosak berak Californian eztuela, uste du Anttonek, gure erriak duen osperik, aipurik*, omenik.

Onenbestez agur, Medel. Izan zaitez urrutietan emen zinan bezelako kristau ona. Etzaitut nere otoitzetan aantziko (aztuko)¹⁷. Leon ere beronenetan, bear ere bada-ta, zuzaz egunero oroitzen da. Agur berriz.

17. Gipuzkerazko *aztu* baino beste euskalkietako *aantzi* nahiago du: "beronen aurretikoa baita" (Azkue 1927, 124).

IRUGARREN EZKUTITZA

United States, Sacramento (California).
Vía New-York. Leaburu Hotel, N-street, 313.
1887-garren urteko Azilaren 8an.

Leon Olazarretari Aitak.

Mutil, zer gertatzen zaik? Mutiko ederra ago, bidali didakan izantzean (erretratuan) beintzat; zurbil, ordea, ta maskal¹-samar. Geyegi ikasten alde, ala gutxiegi jan? Bazkaltegiko² mayean ire barrua betetzen ezpadek, ikasguko* mayean eztek burua bete al izango. Lanabes batek indarra bear dik. Galwestondik Califórniara, lau egun ta lau gautan, gau ta gaberdi ekarri ninduan³ orgadiak (trenak)⁴ orduko ogei bat leguako uxtua* zeu-

1. ahul, herbal.

2. Larramendi, s.v. refitorio, refectorio, *bazcaltegia*.

3. Agerraldi bakarria. Behin darabilen *nenduen*-ez kanpo, beste guztietan *ninduen* idazten du.

4. "tren, conjunto de vagones, *orgadi* (neol*. [izartxoak neologismoa Azkuerena dela adierazten du]), de *orga* 'vagón' + *di*. Apareció este neologismo en la revista *Euskalzale*. Parece más aceptable que *bultzi*, creado posteriormente por Arr[iandiaga]" (Azkue 1918). Oker ez bagara, *bultzi* Arana Goirik 1897. urtean sortu eta erabilitako hitza da. Guk ez dugu, bestalde, *Euskalzale*-n *orgadi*-rik aurkitu, *su-burdi* (1897,31,etab.) eta *su-gurdi* (Azkue 1898, 100) baizik.

kan; bainan aren kea, aren sua, aren ikatz-erretzea ikustekoak zitudan. Lanak jana eskatzen dik. Ikasgu (Colegio) orretan eztuela inortxok ere euskeraz ezkutitzik egiten!! Eta ik ere ire aita euskaldunari erderaz egin bear? Nik, orain amalau urte andi etxetik atera nindukanean, erdera gutxi nizekian, orain ala ere gutxiago. Emen *mexicano* ta *chileno* arlote batzuez landan*, ingelesez ta euskeraz ari izaten nauk beti. Esan didakan erdia eztiat ulertu al izan. Neretzat latina latin dek eta erdera ere latin. Urrengorako eska zayok orko nagusiari, aitarekin, korreoz bada ere, euskeraz mintzatzeko baimena. Nik nayago nitek euskeraz baino ingelesez irekin mintzatu, ez ingelesa euskera baino maiteago dedalako, bearrago degulako baino. Gure erriko baserritar ezer ikusi gabeak bestera uste izan arren, ingeles-mintzoa dek gaur-egunean gizonak bearren duena. Osaba apaizak nai lukenez, Leaburun beti izateko baaiz, arako eztek latinik ere bear. Nik, ordea, i, apaiz argitsua aizelarik, gutxienez Donostian parroku ikusi nai induket.

Orretarako bear dekan eskuartea oparo ta purrustaka⁵ bidaliko diat. Asi adi len-bai-len mintzo bear-bear ori ikasten; maisua onena izan ditela ta irakas-saritzat beraren agoa neurri.

5. ugari, ausarki.

Nere garatzak ederki zijoazik. Nere baltzu-lagun onek Mister Stephenson dik izena. Protestantea dek, baina gizon zuzena, zinezko gizona, gutxi bezelakoa. Ik eztatik zergatik utzi nian gure Euskalerra maite ori. Amabost urte dituk laster eta ire aita zuztarrez ezagutzeko garaya badek. Lau senide izan zintaten. Lenbiziko irurak, bata bestearen ondorean, udaberriko goizlore batzuk bezela, alkar ezagun* ere gabe, il zitzaizkigun. I jayo intzanean, etzekiat nori otu⁶ zitzaion ik "benturako umea" izan bear uela, izeba Isabel-i naski. Uraxe dek olako begizko ta sorginkeria oriek beti gogotan dauzkana. Berak eraman induen, jayo ta bateratsu, jayegun batean elizpera, lenengo agertzen ziran gizaseme ta emakumea ire aita- ta amabitxi izateko. Orregatik aiz i Kaltzaundi ta amona Inaxiren besoetako semea. Bizi ote dituk berak! Ik urte ta erdi izan baino lenago il uen ire ama, nere emazte gaixoa. Nork esan Isabel ta Eladi aitama batzuen aurrak zirala! Urte beteren buruan, norbaitek puztuta, asi zitzaidan amona belarriak berotzen: Isabel emaztetzat artu bear nuela ta bear nuela: ni isilik. Bera uela iretzat amagairik onena, etxandre aundia zala, egilea ta eragilea: ni isilik. Etzaidak bein ere emakume ori biotzean sartu ta, amaginarraba maite izan arren, nere burua maiteago nian; eta bazkalondo batean (zearo oroitzen nauk), zearka-mearka ibili gabe, ezetz esan niokan.

Geroztik egunak neretzat eguzkigabeak zitukan. Gorputza lokabe⁷, baina gogoa atsekabez lotua nian eta auzo guztien aomingainean irrigarri nindukan urte ta erdi ayetan. Nik alde egin bear. I uzteak biotza erdiratzen idan, baina erorren on-izate geroak onerontz ekarri nindukan.

Norbaitek esan omen du bein Txerren-i (*deabruari*) Jaungoikoari irri ta parre egitea gogoratu zitzayola. Burua gau ta egun alperrik maiz autsita, beatak orretarako asmatu omen zintuen. Arrezkero beatak (Isabel aurrena) or zebiltzek goizero eli-

6. bururatu.

7. aske —cf. *azke* (*atz* 'beatz' + *-ge*) Arana Goirik 1901. urtean sorturiko hitz berria—, libre.

zan zinu ta kinu; eta sukaldean txingarrak itzalirik, altzari ta zoetan autsa lodi, ta baratzean bare ta bare-kurkuilo, mamorro ta zomorro, landare jaten ari dituk.

Nere egunik ilunenak ayetxek izan zitukan. Nori eskerrak? Ala ere, i ongi azi auelako, barkatzen zizkat arrebatzakoari (koñatari)* neri erakutsi zizkidan latzak eta beltzak.

Orrera atsedeen-aldi bat artzera noanean eramango zioat berak nayan duen zerbait. Ik, ezarian⁸ eta bestela baitakoan⁹, jakik zer nayan duen, nik, New-York-en naiz beste nonbait, erosi dezadan.

Nere ezkutitz luze oni atzena eman-orduko, itz eder batzuk jakinarazi nai dizkiat, Leon. "Aitarik or (Californian) ezpalu, emen leukake bat". Ez alde somatzen itz auek norenak diran? Ire osaba, nere lengusu, Adrianenak. Eztizkiot bein ere aantziko. Nere izantz eder bat urrengo korreoan bidaliko diat; nik irea bezela, ik nerea maiterik eta ageri-agerian iduki dezakan. Bidali neri osabarena ere. Agur, seme maite, nere mutikotxo yauy ori. Bizi adi ongi ta lan egin zak gogoz, gizon andi izateko.

8. ohartzaka.

9. itxurak egiten, disimulatzen.

LAUGARREN EZKUTITZA

Leaburutik 1888-ko Ostoilaren¹ 30an.

Sor Santa Catalinari beraren aizpa Isabelek.

Leaburu osoa, Gazteluko mugatik asita Lizartza ta Belauntza ta Ibarrekoetara, izen batek betetzen du zortzi egun auetan: gure aizpa Eladi zanaren alargun Medelen izenak. Badakizu² Amezketan izebaren etxean ginala, artalde ta beitaldeak, mendian beera jetxita, elizako arresietan azka ari ziranean, beren arran, dunba ta zintzarriz klan-klan, bulun-bulun, zein gozaro gure belarriak poztu oi zituzten? Alako ots pozgarrien ordez beste bat dantzugu* emen astelenetik onerontz. Medelek au, Medelek ori; Medel gora, Medel beera; Medel, Medel, Medel. Geron izena aantzitzeko zorian bizi gera.

Gure lengusu Adrian bereterrari ezkutitz luze bat egin omen dio.

1. maiatz.

2. [Azkueren oharra] Lasarteko lekaimen ama nagusi Berastegiarrari min egiten zion noka izketan entzuteak. Ijito-euskera zala esan oi zuen. Eta mendekoen ta mendekoentzako ezkutitz guztiak beraren eskuetatik igaro bear baitzuten, Isabelek, aoz izan ezik, zuka itz egin bear izaten zion aizpari.

Nik artu banu, len ere orrenbeste egin degu-ta³, eztakit eskuratuko zuen. Gure mutila gizon egiteko eztegu inor bear. Diotenez, aberats porrokatua omen da. Orrek ere, esatea dan bezela, irinik adina lauso izango du. Urrutitik eskuzabal diruditenak, gerturaezkero agitz ardagaya baino legorrago izaten dira. Gainera etzaigu aantzi nor izan zan Medel. Zutik joango liraken gezurak parra-parra esaten zizkigun. Beste aldetik, sinestean lanak ditu, bainan, dirutsua danaren zantzuak badakuskigu. Eztizkio, bada, Adrian-i mila ogerleko, mila astaperra andi, bidali? (Neronek ikusi ditut). Ori bai: arrokeria erruz darabilgu. Mutilarentzat piano berri kutsatu gabea erosteko, kattagorriak Gaztelu-gaineko mendietan iltzeko eskopeta ere bai, bi odiduna⁴; irakasle burutsuenak Tolosan begiz jotzeko; elizaldean zerbait egin nai lukeala; eta Adrianek berak buruko ta soineko ta oinetako bitzuk* berarentzat agindu ditzala. Neretzat goraintzirik* ere ez; ezta nai ere. Neronek ero, muturzikin baten eskutikako ezer artu? Nola eginak ote dira beraren ondasun-meta oriek? Orain iru urterarte artzain baizik etzan.

.....

Bart zortzirak aldean ementxe eten bear izan nuen nere ezkutitz au. Goizeon, uste eztegula, Leon agertu zaigu, andi-andi eginta, mutil ederra. Espen* onenak omen dakazki⁵: *Meritissimus*, ala nik dakit? Amarrak elizan jotzen eta beetik ojuka bera. "Nor ote da?" nik neronen artean. "Izeba, izeba" ots egin ezpalu, enuen ezagutuko. Marrantaz⁶ datorrela esan liteke. Mintzura⁷ berria dakar. Txilin pitzatu bat bezela agertu zaigu: len ozen,

3. Testuan gidoirik gabe.

4. Berez 'tutu'; hemen 'kanoi'.

5. Agerraldi bakarra; *dakarzki*-ren orde. Testuan *dakarzkie*, *dakarzki-
zu*, etab. darabilzki.

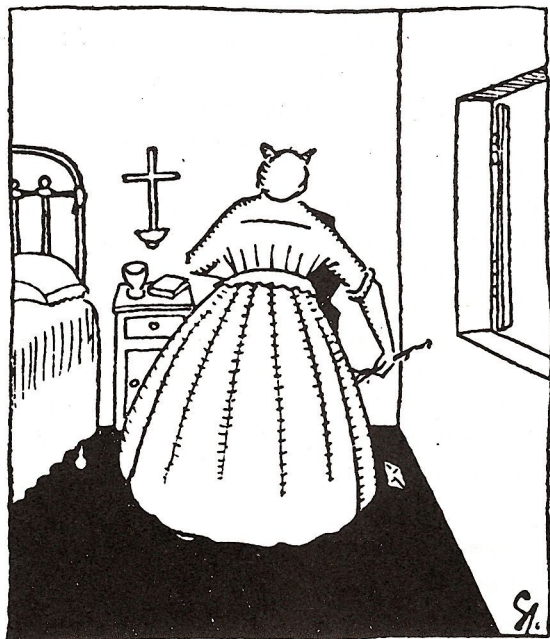
6. erlastasun, marfundi.

7. boz, ahots.

orain motel. Gaur bereter egin bear balute, eluke mezarik oyukatu* al izango. Ez alzaigu beti onelako mintzuraduna izango!

.....

Oneragino iritsita, beste etenaldi bat izan du nere lumalantxo onek. Datorren astean Leon ta biok orrera joango gerala-ta ezkutitza urratzeko ari-arian egon naiz. Jaungoikoz ezte nere asmo ori bete. Banabil beraren soinekoak kutxatik ateratzen, garbiak egurastu ta zikinak garbierazteko arduratan: eta galtza batzuk astintzen ari naizelarik, plaut! papertxo bat lurrera. Zabaldu ta, ene Jaungoiko maitea! *Leon Olazarretari beraren Aitak*: Medel aoberoren ezkutitza. Eta nolakoa! "Asko jateko". Otoitz egiteko ta ona izateko ez itzik ez mitzik. "Ingeles ikasteko, latinik eztala bear". Ez, naski, apaiz protestante ezkondu orietako bat izateko. Ala semea olako txerren-apaiza izatea nai

aldeak? Baltzu-laguna protestantea omen da "baina gizon zuzena, zinezko gizona, gutxi bezelakoa". Medelen itzak dira aukerak. Ori da (garbi agertzeko kemenik ezta) zearka-mearka auxe esatea: "Seme, ikasi ingeles-izkera, onera etorrita apaiz egin adi, emengo apaiz, emaztedun apaiz; eta i ere gizon zuzena, zinezko gizona, gutxi bezelakoa izango aiz". Gure Adrianek etzuen sinetsi nai, nik joan dan neguan maiz azaltzen niona. Baaldaki inork, nik bezela, Medel nor dan? Gizonak burutsuak dirala? Bai, artotzati batzuk eztiranean. Orain ikusiko du zein zegoen zuzen ta zein oker: bera ala nerau. Eta gero "benturako umea" nik egin nuela; ni begizko ta sorginkeri sinesle naizela (sorgina naizela esan eztuenean!); nik berarekin ezkondu nai izan nuela. Negarra tantoka darit. Beatak, Jaungoikoari irri egiteko, deabruak asmatu zituela; eta arrezkero, nerau aurrena, goizero elizan omen dabil-tza zinuka ta kinuka. Onera etortzeko ustea omen du. Betor, baina zure aizpa Isabel, eskean bada ere, Leaburutik ordu artantxe elkiko da, irtengo da.

Gero zaplandari⁸ lotsagabeak neri zerbait ekarri nai didala ta Leonek, nik zer nayan dedan, azpitik jakiteko. "Nik ezer artu ire eskutik? Utikan! erosi zak nai dekana ire lagun protestante orrentzat". Izena ere egoki-egokia du: Mister. Entzun aldezu inoiz, aizpa, San Mister, San Leon ta San Adrian bezela? Nere buruaren jabe enaizela uste det, ain dadukat zorabiatua. Jaunak Eladi berarengana eraman zuenean, ni, nerau jarri ninduen Leon aurraren ondoan, bigarren ama izateko. Len esan det Medel datorrenean ni Leaburutik aterako naizela. Ez, ez, enaiz elkiko; ementxe egongo naiz ethezain, ilobazain. "Eztiagu bear protestanterik" esango diot. Ken, ken; oa ostatura, ardantegira, nai dekan tokira. Elizetxe batean ezin bizi ditekek, beatak Txerrenen alabatzat daduzkan gizon txaldar⁹, narrats¹⁰, lotsagaberik, sinespena galdu duen gizonik. Ken, ken.

8. lausengari, zurikatzaile.

9. ergel, tentel, txaldan.

10. *narras*-en handigarri.

Berri izugarri auek neronek asmatu edo beintzat geitu ditudala esan eztezazun, biar goizean nere ezkutitz onezaz batera bidaliko dizut Medelek egina*. Erakutsi ama nagusiari ere ta atzera len-bai-len nereganatu. Bitartean Adrianek naiz Leonek eska balekidate, Seminarioan utzi izango duela naiz beste olako zer-bait asmatuko diēt. Orrera goazenean ezjakin egin zerorren burua. Agur, aizpa maite. Egin otoitz inoiz baino gartsuago ta egin dezatela besteak ere gure etxekoentzat, Medelen alde ere bai, Jainkoak guregana etortzeko asmoa erauzi¹¹ dezayon.

11. sustarretik atera.

BOSKARREN EZKUTITZA

Leaburutik 1888ko Uztaren 4an.

Emeterio Olazarretari Adrian Iriondo bereterrak.

I

Zure txartel mamitsu¹, mila dolarreko txartel hura, artu nueneko, itsaspetik^{1bis} labur-laburtxo ta erderaz bederen erantzun nizun "dirua emen da" esanez. Geroztik Leonen berriak zearo eman al izateko, Garagarrilari lekuratzen* utzi diot. Berri-mordoska ederra det oraingo onetan: Leonenak, nere zertxobait eta uritarrenak.

Oroitzen alzera Amezketako errotari zarra zaldiz, txerbelik² eta beroxko zetorreanean ere, abereari itsatsita bezela, bein ere erori gabe, nola ibiltzen zan? Hura zaldiz bezen* erraz dabilkigu Leon gurea, beronen biltzirrika³-gainean*. Arratsaldero joaten zaigu oinez Ibarreragino, burnizko zaldia musukotik dara-

1. Besteetan *mamintsu* darabil. Ik. *mamina* "Geigarri"-an.

1bis. itsaspeko komunikabide kablez; garaian ohi zen bezala.

2. moxkor, ertordi, txolin.

3. bizikleta. Azkueren hitz berria: "itzez itz, 'rueda para andar'" (Azkue 1927, 125).

mala. An igotzen zayo ta tximista bezela⁴ Tolosara iristen da. Injenieru baten emazte ingelesak irakasten dio beraren izkera. Pianu-ekitaldiak organistarekin egiten ditu. Goiz osoa ematen du etxean arratsalderako atontzen⁵. Saria ematera erenegundamu* joan nintzanean, bi irakasleak ao betean esan zidaten ikasle antsiduna⁶, arretatsua ta ulerkorra (adimen zorrotzekoa)⁷ zala; ta onela jarraikiezkeru (organistak esan zuen au) datorren urtean Elizan zerbait jotzeko eztuela inor bear izango. Berau, Jaunari eskerrak, beti bezelako azkarra, otzana, aldarte onekoa ta lagungina⁸ dator. Mayean atsegin da Leon ikustea. Ezertxok ere eztio kalterik egiten. Gaztaren ondotik gereziak, naiz mamiaren gainean sagardoa, artu arren, edozerk on egiten dio. Eztute esaten abere ta pistien artean muxarra dala lotiena? Gure mutil au muxarkia dala sinetsi lezake⁹ beraz.

Goiz geyentsuetan esnatzeko, belárritik ten egitea ez omen du asko izaten. "Gizajoa" esanta, arpegia ureztatu bear izaten dio izebak. Gosaldutakoan nere mezatara etortzen da ta berealaxe asten da lanean. Nik ez jakin-bearra, beronen ikaskizunetan aria emateko adina!! Baina nere aitaren egunetan pianoa ta ingeles-izkera zer ziran ere ez alzekien bat ez batek* nere errian: Amezketan.

Medel, nundik nora bururatu zaitzu neri soineko ta oinetako ta buruko bitzuk* egineraztea? Esku-erakutsi¹⁰ bitzuri eske-

4. Hitz honek testuan izartxoá darama; "Geigarri"-an, halabaina, ez diogu dei honi erantzunik aurkitu.

5. prestatu, gertatu.

6. ardurati, saiatu.

7. AG-n sortutako hitzez ari dela: "Ulerkor inteligente, despejado. Enau itz onek betetzen" (Azkue 1927, 128).

8. atsegin, sinpatiko.

9. Bestetan darabilen *liteke*-ren ordez. Inpersonaletan, *nor(-nori)*-ren ordez *nor(-nori)-nork* darabil behin baino gehiagotan (ik. atal honetako 15. eta 24. oharak, eta 7., "ezkutitz"-eko 36. oh.).

10. opari, bezuza.

rrak ere bitzuk dagozkiete¹¹. Ala ere udarakoak baizik eztitut agindu. Neguan amabostean beintxo irtetzen naiz Leaburutik. Baserriko apaizari eztio inork begiratzten apain ala narras jantzia datorren. Udakoak aski ta geyegi ere badituz. Egun (gaur)* aste-bete, San Pedro gure elizjaurri¹²-egunean, burutik beerako estal-ki berri apainez agertzean, musua gorri-gorri nuen, ostu izan bainituen*. Eskerrak berriz ere ta gatozen orain erritar auengana.

Zure ondasunak dirala ta ezdirala emen¹³ erakori dan zarraparra¹⁴! Gutun orritsu bat (liburu andi bat) egin lezake¹⁵ nik aspaldion entzun izan dedana iratsi¹⁶ nai banu. Gure erritarren irudimenak eztio andaluzenari ezer zor. Sineskarrizat aski dala uste det erenegun ilun-nabarrean izan nuen erausia (izketa). Bada-kizu nor dan Izurraingo neskazarra: Joxepiñaxi. Beti-betiko ezti-metxa¹⁷, izmizti, biguñia. Urteak gora-beera zimurtxo bat gabea da mutxurdi¹⁸ au. Ni baino zarrago dalako, berorika asi nintzakion bein izketan, bai neri damutu!!... Ea, berorika itz egiteko atsoa zala uste ote nuen esan zidan. Au utzirik, atzoko autua edatsiko¹⁹ dizut, mamina ere badu-ta.

—Jainkoak iluntze on diola, apaiz jauna.

—Bai, zuri ere.

11. *dagozkie*-ren ordez.

12. eliz-patroi, zaindari. Azkueren hitz berria.

13. *eman* dator testuan.

14. iskanbila, zalapart.

15. *liteke*-ren ordez —*nezake*-ren ordez, beharbada—. Ik. atal honetako 9. oh.

16. Beste guztietan darabilen *idatsi*-ren ordez (ik. 10. "ezkutitz"-eko 6. oh.).

17. leun, milika.

18. neskazahar.

19. kontatu; Arana eta aranatarrek *elestu* esango zuketena.

—Berorren etxera nentorren zertxobait jakitera.

—Nere etxeak Leaburuarentzat eztu giltzik, Joxepiñaxi: beti dezute zabalik. Eta zer da jakin nai dezuna?

—Berorren lengusu Medelek kale ta guztiko uri berria Leaburun egiteko ustea omen du.

—Jesus ta bat ala ere! Uri berria!

—Elgoyentarrentzat berorren baraztetik asi ta Malaerreka-gain-gaineraginokoa izango omen da. Ba omen du dirua, bai ta bear ere, Leaburu ta Gazteluren bitarteko zoko sakon ori lurrez betetzeko.

—Amets egin aldezu, Joxepa?

—Nere esan au ametsa baldin bada, erri guztia ta inguruetako beredin gizaseme ta emakume erè ametsetan ari dira. Donostian ez omen da inor Medelek adina diru duenik; eta Bilbon ere, bakan bakantxoren bat edo bestetxo.

—Baina nundik atera dituzute, ordea, berri auk?

—Apaiz jauna: Izurrain-aldera egin diteke ta erraz kale lerdan ederra. Lurrak, aide kutsatuak ere²⁰ bagera-ta (Medelen aitona nere amaren bigarren kusua²¹ zan), garestiegi eniozke²² emango, onetarako izanezkero.

—Aitaren, Semearen!... Eta kale berri oyek jauregiz beteko dituela eztiote?

—Zerbaitez bete bearuko. Anttolin Saizarrek uste du olaren batzuk ere sortuko dituela: iraltsolak²³, burniolak...

20. testuak *era* dakar.

21. Ik. *lengusina* "Geigarri"-an.

22. Agerralki bakarra; besteetan darabilen *nizkioko*-ren ordez.

23. García Zabaletak 'fábrica de yeso' itzultzen du; *igeltsola*-ren ordez dagoke beraz; besteetan *igeltsotegi* deitzen duena.

—Bai, orrelako zerbait izan bearke du. Gezurrolak sortze-ko beintzat eztegu Medelen bearrik. Leaburuko etxe bakoitza gezurrola aaaundi bat da egungo egunean.

Au entzun zuenean, arrizkoa zirudien Izurraingo neskazar-
rrak; eta nik, errukiarren, ezpainetan parrirria nuela ta aopean
bezela esan nion:

—Joxepa, lenengo kalea Elgoyenen eginezkero, bigarrena
Izurraingo mugak joaz Elbarrenaldera zuzenduko degu.

—Gezurra zala-ta?

—Nik orduan egin nuen parrezantzoa (algara) Basatxurron
ere entzun zezakean²⁴. Joxepiñaxiren buruan zure aberastasu-
nak, elurra izotz-gainean bezelaxe, gogortu ta mamitu²⁵ aldira:
belarria egingo nuke.

Atzo, eguerdirian*, eskolandrearen bitartez Alkateari, eto-
rrerazita, esan nion:

—Juan Joxe, erabaki aldezute Medelek beraren jayotterri
onetan egokien egin lezakeana?

—Jauna: iru aldiz bildu gera sei zinegotziok; eta ezin alkar
bat egin degu. Elgoyentarrak beren baldernan kale berri bat nai
lukete, Elbarrentarrak aldiz Egi ta Garmendiola-bitartean beste
zerbait nai: batzuk ola berri bat, erregebidearen guraria* ere era-
kutsi dute. Ezin batu gera. Onen onena len-bai-len berori gure-
gana etortzea izango da.

—Noiz joko degu alkarrengana? Igandean? Ala nai dezute
gaur, zortzirak aldean, bildu gaitezen?

—Berorrek nai duena.

—Tira bada, gaur. Ots egin beste bost lagunai ta gainera ez-
ta gaizki izango elizaina ere udaletxera* agertzea.

24. *zitekean*-en ordeaz. Ik. atal honetako 9. oh.

25. Ik. *mamina* "Geigarri"-an.

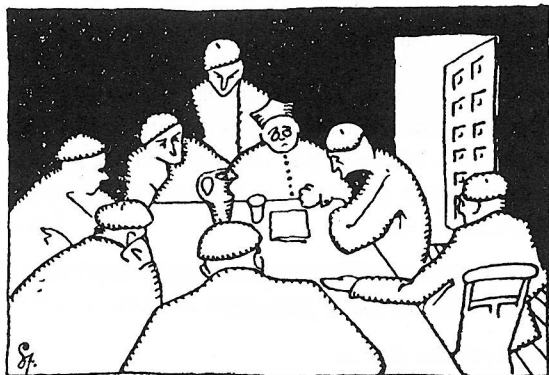
Bi ordu oso iraun zuen gure jarrialdiak. Amarrak jota atera nintzan andik. Isilaldirik, ardoa ekarrerazi nuen bitartea, etzan besterik izan. Argiroago jakin dezazun, lenengo iztuna Alkatea zan; bigarrena, Antton Barandiaran; irugarrena, Martin Loontxo; laugarrena, Anttolin Saizar; boskarrena, Iturgoyen; seigarrena, Mendigibelko Manu andi; zazpigarrena, nerau. Elizainak (emen aipatzen dutenez, *mariordomuak*) zurrut, entzun ta parre: etzuen besterik egin.

II

LEABURUKO UDALETXEAN

Neronek autsi nuen iztun-esetsia²⁶:

—Gizonak: lengusuari len-bai-len erantzun nai nioke eta erabaki ezazute zer nayen dezuten Medelek Leaburun egitea.

LENENGOAK: Alegia!, eguerdi-aurrean aitortu dedana gertatu zaigu emen, apaiz jauna. Batzuk au, besteak ori nai lukete; Elgoyentarrak Elgoyenez oroitzen dira; Elbarrentarrak eztute aintzat artu nai besteen gogoa; ta gu... gu... len baino nasiago.

IRUGARRENAK: Nasiago, nasiago! Elbarren ez alda Leaburuko alderik zabalena ta etxez ornituena? Ederrena ere bai; ta ezer egin bear bada...

BIGARRENAK: Ori uste dek ik Elbarrentarra aizelako. Elgoyenen jayo baintz...

IRUGARRENAK: Elgoyen! Utikan! Ez al dakik nundik datorkion Leabururi txalburuerri-gaitzizena²⁷? Elgoyendik, zuen balderna orretan arkaizak eta igeltsotegiak²⁸ baizik ez tiralako.

BIGARRENAK: Txalburuak Elgoyenen! Eta nundikoa degu Leaburuarrok zurrutero-gaitzizena? Elizaz beetikoa, zuenganikakoa. Txaraman ta Tolosako mugatik gertu bizi zeratenok Muttur-okera ta Ttotta ta Juju* maite omen dituzute.

IRUGARRENAK: Arrayo-pola! Ori ere esan? Nik eztiat inoiz Leaburuko gizasemerik, Elgoyentarrak ere, urik edaten ikusi. Ez alde, Antton, nabaritu nork oratu* dion gaur aurren-aurrena ardo-bonbilari? Erorrek. Eta Juan Joxe alkatea ta Iturgoyen ere eztiat atzerenak izan zurrut egiten.

GUZTIOK: Ja-ja-ja-ja-ja.

BIGARRENAK: Aizak, Martin Loontxo, nun dek or, ire Elbarren orretan, Arburola baino auzotegi ekarkorragorik? Ango gari-artoak! Ango gerezi eder, marrubi gozo, belardi mamin-tsuak!

SEIGARRENAK: Eta Egi, Tolosa guztia ikusteko gaintxo ederra? Elbarrentarrak izan ezpalira, Gazteluk jan izango zituen zuen galsoro ta artalanda, gerezi ta marrubi oriek, txalburu ta guzti.

NIK: (Eskuz maya jota). Gizonak: nik entzutea dedanez, Venecia, Errepublikak aberatsa, orain seireun bat urte Europa

26. eztabaida, hiztun borroka.

27. Testuan txalburuerrigaitzizena. Cf., beherago, zurrutero-gaitzizena.

28. igeltso ola.

guztira salgayak ugari itsasoz zabaltzen zituena, amar gizonen buruzpidean²⁹ bizi izan zan. Leaburuarrak izan balira, sei ez, zi-negotziak seireun izanta ere, naikoa lan izango zuten buruzpidezko³⁰, batez ere Elgoyen ta Elbarren an izanezkero. Elizaldea guztiona dezute. Egin dezagun zerbait ementxe; ta orrela, naiz goyen- naiz barrentar zeratela, oro* erara aseko zerate.

LENENGOAK: Alegia! Gaizki esana eztirudi. Ni elizaltarra naiz eta goiko balderna ta bekoa biak zaizkit berdin.

SEIGARRENAK: Eztiat uste. Ire arkaitz ori nun zegok? Elgoyenen. Ire emaztea nungoa uen? Elgoyengoa. Zeintzuk egin aute Leaburuko alkate bein ta bi ta iru aldiz? Elgoyentarrak.

NIK: (Berriz maya jota). Gizonak: zer nai dezute Medelek egitea?

LAUGARRENAK: Apaiz jauna: iturri andi eder bat, itas-kak aldamenean dituen bat, ortxe, elizondoan, Urkieta-bitartean izango litzake egokiena: auxe uste det nik.

BIGARRENAK: Antton Barandiaran naizen bezela diot: urrutiegi degula Elgoyentarrok, batez ere Gazteluko mugan bizi geranok, toki ori, gu ur-eske orrera etortzeko. Iturri andi eder bat Elbarrenen bear bada, Elgoyenen ere beste iturri andi...

BOSKARRENAK: Ori, ori, Antton! Ez utzi.

LENENGOAK: Erreplubika! Erreplubika esan du, apaiz jauna? Nun beste bat Leaburukoa baino andiagorik? Alegia! Iturriak len ere baditugu. Arburolan ez aldeute Galitzia ta beraxea-go Malako iturria? Arkaizpean Zubite degu. Gainera or dira Linosineta, Ebro... Jainkoak lagun! Zertarako ur geyago? Ardo-iturria balitz...

GUZTIOK BATERA: Ja-ja-ja-ja-ja-ja.

29. gobernu.

30. gobernatu, eraendu.

BOSKARRENAK: Nik ere orrelaxe uste det. Bide berria, erregebidea, da bearren deguna: au itsuak ere badakuste*. Orretarako bear dan eskuarterik erdia aldundiak (Diputazioak)³¹ agindu digu; beste erdia Medelek emanekero, gu...

BIGARRENAK: Gu ere amak ezkenituen erdizka egin, osorik sortuak gaituk. Gizonari etzayo erdirik ezertxo ere eskatu bear. Badakizute nor dan Tolosako Terexa, *dama de seda* izendatzen dutena? Oraintxe iru bat urte Lourdesen izan omen zan eta beste ikusgarri askoren artean bide berri, asmo berriko³² bide bat, ikusi omen zuen, kaletik mendirakoa. Zearka ibili gabe zuzen-zuzen joaten omen dira betik gora, zzzzzzzist! "Aitaren" egin orduko.

BOSKARRENAK: Orrela dalarik ere, bide ori, gizonak iragotzeko, tira! ona izan litekeek; baina gure gurdiak, batez ere zamatuak diranean, aldapa gora ekartzeko, istilu gorriak izango lirake.

BIGARRENAK: Gurdiak ere idi ta guzti Ibarreko elizaldean, goitik beera ta beetik gora dabilen burnizko soka lodiari lotuta, zzzzzist!! Leaburun; Gaztelura bear bada, lotu berriz ere ta, zzzzzist!! Gaztelun; Orejara igo bear izanezkero, berriz ere lotu ta beste zzzistada batean an zijoazik idi ta gurdj ta itzain, Artesburu ta Larte baino ere gorago. Au egi-egi-egia³³ dek, Antton Barandiaran naizen bezelaxe.

IRUGARRENAK: I Antton Barandiaran baaiz, ni Martin Loontxo Etxeberriko nauk eta nik ere badiat zerbait esateko. Guk iturri andi bat aski ez ta bigarrena ere nai ta, ala jaina!! aundia, itaska ta guztikoa bigarrena ere. Erregebidea ere bear degula, kaleak ere elizaz goitik eta beetik. Apaizak esan omen du bat Malaerreka, bigarrena Izurrain-aldera egingo dirala.

31. Neologismoa berea ez bada ere (ik. Azkue 1927,125), badirudi Azkue izan zela mende honen hasieran, Larramendiren *ekauta*-ren kaltetan, hedatzen den hitz berri honen bultzatzaile.

32. moderno.

33. *egiegi-egia* dator testuan.

NIK: Nola, nola?

IRUGARRENAK: Ez alzayo Medeli gertatuko igeri dabilenaz esan oi dana: "murgilean sartu ta azalera irten baino lenago topoa arkitu"? Amerikako aberastasunak! Ni ere Ameriketari izan nauk eta ango berri bazekiat.

BIGARRENAK: Martin Loontxo: joan adi or beko Zumar-dira amaikak-aldean. Egunero ikusiko dituk tokan jokatzeko, maukutsik eta iruna astaperra eskuan dituela³⁴, indiano-mordoska bat. Begiratu ayen lepo gorri mamintsu ta sabel-zorro borobilari. I ere Ameriketari izan aiz; baina ire zerailtasunak³⁵, ire ezur zorrotz oriek ik egin uena agertzen duten neurri berean, Zumar-diko indianoen garondo gorri ta zilbor beteak egoki azaltzen ditugute Ameriketari bat baino geyago erruz aberastu izan dirala.

LENENGOAK: Demonies pesteena*! Eztegu gaur ere ezer onik erabakiko. Batzuk iturria goyea eta iturria bean, besteak erregebidea, Anttonek sorginbide ori litekela onena. Don Adrian: esan bezaio lengusuari datorkigula bera len-bai-len; ikusi dezala berak zer dan bearren deguna ta gu berak egin nai duenaz poz-pozik egongo gera. Eta gainera Alkate izateaz aspertua ere banoa ta izan bite bera gure erri onen buru.

NIK: Gizonak: alik zeatzen erakutsiko diot lengusuari emen gertatu dana. Biar goizetik jaiki bearra naiz, berandu ere badegu ta Jainkoak dizutela gau on bat.

Au esanta elki nintzan. Irugarren bonbil andia erdi beterik utzi nien ta ayen bigirak³⁶ noiz arte iraun ote zuen batek badaki.

Agur, Medel. Badakizu zein dan zure erkide³⁷, zure erritarren gogorik andiena: zu emen len-bai-len ikustea. Laugarren papertxo au eztet bete nai, Leonek ornitu dezan. Urrangoarte.

34. *dituztela*-ren ordez (ik. "Ene Adiskide"-ko 19. oh.). Ohar bedi goiko errenkan *ikusiko dituk* —ez *ikusiko duk*— idazten duela.

35. García Zabaletak 'delgadez' itzultzen du.

36. tertulia.

37. herrikide, herritar.

SEIGARREN EZKUTITZA

Leaburutik 1889-ko Epailaren 15an.

Sor Santa Catalinari beraren aizpa Isabelek.

Larunbat guren*-eguna izan arren, oilo ilak lumatzen ari nintzan, zure ezkutitza artu nuenean. "Berriak asko ta onak, argiro ta zearo" emateko. "Iztuna nor dan, oyulariak* nungoak eta zeinbat..." "zeinu¹ berriak nolako otsa duten..." "Eliza berrizta-
tuaren izantz bat len-bai-len bidali".

Ori dezu, aizpatxo, galea, leya; ori asnasestua, ori ito-bearra!

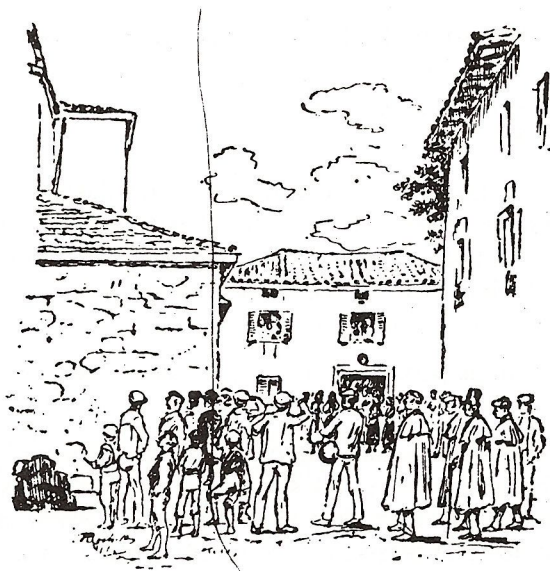
Laurdenegun-atzetik, oilo-bipiltzen; laurdenegun*, berrogei bat sabelkoi egazti ta bildoski ta arrainkiz ase ezinik; erenegun, eskuerakutsiz etorri ziran auzolagun² asko aragiz ta gibeliz ta piper andiz este-betetzen; atzo, zutik ere lo: onelaxe igaro zaizkit egun auek, ogei itz etentzaka esateko astirik (betarik) gabe. Beizama-gaineko Urdanpiletatik arranpalo* agertzen omen da gure Elizatxo txirrin³-berri, txukun au. Zeinutegia andiago

1. kanpai.

2. Testuan *ziran-auzolagun*.

3. kanpandorre, kanpandegi; bestetan *zeinutegi* deitzen duena.

egin baliote, badakizu zer irudi izango zuen? Tolosan, inautegunetan, aitaren kapela buruan dutela ibiltzen diran aur ayetako bat. Txikiago ezarri baliote, ostera, asmo berriko motots txikia kaskarrean darabilten anddere buru-loka⁴ irudi izango luke. Leaburuko eliza ponpox onek etzuen bear beste txirrinik (zeinutegirik), oraintxe duena baizik. Zeinuak (ezkilak) ere egokiak ditu ta uri askotan baino geyago; lau, laurak ozenak. Bik, sakonago jotzen dutelarik, gizazeinuak dirudite; beste biak, ots goi meagodun dirala, emaezkilak.

Txistularia ta ttunttunduna, Amasako semeak biak, *Inazio gure patroia andia* jotzen aurretik ari zirala, Juan Joxe Alkatea ta bost zinegotziak, oi bezela, udaletxetik ateratzean, asi ziran zeinu berriak oska. Beren otsa entzunta, sukaldeko bost emaku-

4. harro.

meok txaloka, eltze ta kazpel⁵, burruntzi ta brisela⁶ sutan, aingearuen ardurapean, utzita, leyoetara irten ginan. Elizaurrea, sagarurteetan sagastiak⁷ alez bezela, gizakiz bete-bete-betea gekusen; eta oro, txilibitariak ere bai, gora begira birloratuak⁸ zeuden. Eztakit zer sartu zitzaidan belarrarian barrurago: zeinuen ota, ala gizon ta gixon, andere ta anddere ayen zalaparta. Begiak malko gozoz bustirik genituen ta ezpainak barrez, zintzurra dea-darka ta biotza taup-taup zebilzkigun-artean. Alako pozaldirik eztu ez nere ez besteren gogok, Leaburuarrenek beintzat, egundo izan.

Tamalez nik, Pazko izan arren, goizmezatxo batez naikotu⁹ bear izan nuen. Meza nagusitan itzaldia ta oyuketa¹⁰ nolakoak izan ziran eztakit. Oyulariak Tolosarrak omen ziran geyenak. Aurpegiz enituen ezagutzen, urdailez ederki ezagutu ditugu: ayen jan-edanak etzuen amairik. Iztuna (sermolaria) Adrianen apaizlagun bat zan, Amezketako seme ta Azpeitiko bereterburu (artzipreste)* jauna. Hura jarri zuen gureak maipuruan. Eseri-aurretxoan (an nintzan ni, bi zuku-ontzi eskuetan nituela) Adrianek, txalo batez berritsuak isilerazita "bereterburu jauna, *benedicite*" esan zion.

—Nik emen eztiat aginpiderik, egin zak erorrek.

Eta gureak, bear ere ala zan-ta, maya onedatsi zuen.

Bazkari artan Adrianek eralki zuen diruen¹¹ diruaz baratze zabal, lur mizkeduna¹², arresi ta guztikoa, erosi liteke. Ni, zorio-

5. kazola.

6. matxarde, arramarrila.

7. *sagastiak* dator testuan.

8. sor-gortu, txunditu.

9. aski izan, asetu.

10. kantaketa. Ik. *oyukatu* "Geigarri"-an.

11. Testuan *zuen-diruen*.

12. mardul, gori.

nez ama zana bezelako gordea izan, ta lenago erriko jayetán, au-sartzen nintzakion Adriani esaten: "Zertarako eralki onenbeste diru? Urdailak ematen zayon guztia artzen du. Atzo erriogia ta arakaya irentsita, biar arakaya ta erriogia jan bear dutenai, ezin bada, bi zukuren urren, eltzekariak eman, gero bi jaki ugariz na-ya egin dezaten?" Orain ez tet kemenik onenbeste agertzeko. Gu-re amak maiz aitatzen zuen au: "alper da Maria makilatu, berez bear du". Lanik alperrena Adrian makilatzea (Adriani xurtasuna oroitzea) dala uste det. Donostiko¹³ arroztegi (Hotel) ospetsue-tetan bezelaxe bazkaldu zan igandean Leaburuko apaiztegian; astelenean, Tolosako ostate onenean ez tai-egunetan bezelatsu.

Sei bat aldiz agertu nintzan ni bazkaldarren-arte an. Gezur-agindun¹⁴ apaiz burutxuriak ere mauka-mauka¹⁵ ari ziran beti. Olako zauta* bat, olako bonbonkada¹⁶ bat beste elizgizon baten etxean, nun?

Gure apaiza illunxko ikusteak mai-lagunen mamurketak¹⁷ baino ere arrituago nendukan. Beste asko artzen baino pozago egoten da Adrian ematen. "Beronen bizitze osoan, ain zuzen ere egun (gaur), larritu ote dio aldarte beti alaya, sakel-zabalegi iza-teak!" esaten nion nere buruari, bainan enuen ala uste. Bazkaldar zarrenak, "zer dek?", garerdikoak*, "zer dezu?", gazteenak, "zer du?" galdetzen ziotenean, gogoz bestera erantzuten zieten¹⁸: bat-zui¹⁹ "etzekiat", besteai "eztakit", buru beltzenai "pzzzzzz".

13. Sic. Beste guztietan *Donostia*-, berezko -a-z, darabil.

14. "gezur-agindun de dientes postizos (...). Nere aitaren lantxo batean [ik. "Astoak... Arrantsia" (poes.) in *Cancionero Basco* III, 128] ikusitako *guzur-ule* (pelo postizo)-tik artua" (Azkue 1927, 126).

15. zausta-zausta, jan da jan.

16. parrastada, zarrastelkeria.

17. xehaketa, karruskatze.

18. Gehienetan darabilen *zien*-en orde z (ik. 7. "ezkutitz"-eko 26. oh., 10. -eneko 9.-ena, eta 11.-eneko 54.-ena).

19. Besteetan darabilen *batzuri*-ren orde z.

Alako batean etzuela lorik egin al izan buruak eman zion, eta gogoia mayean, txalin²⁰ ta erratilu-artean, gabetanik, ogera begira zedukala.

Bazkalaratean Leonen ezkutitza ekarri zioten, Seminariotik bidalia. Gaizo, Amaren seme yayu orrek! Noiz uste izango uen osaba maitea, ire izlerroak irakurrita, auspeko sua bezela, geroago epelago, geroago otzago egingo zala? Lengusua zurbil ta maskaltxe ikusirik, neronek galdetu nion orduan, boskarren otraina (langosta) mai-gainean utzita:

—Bainan esan ta esanta ere, zer dezu, Adrian?

—Txekor bat Arburolako belardietan baino pozago izango zala gure artean bera, dio Leonek.

Au edatsita antzi bat egin zuen, zautalari* guztiak arritzeko antzi barru-barrutikoa. Gizagaizoak, zauzkadaak estaltzearren noski --Don Agustin, Belauntzaldean ze berri?--, galdetu zuen. Belauntzako arima-zainak --bainan zer dek, mutil?-- erantzun zion.

—Logale, enauk besterik: ez bazkaldar, ez mailagun, ez gose-egarri, ezta gizon ere enauk. Begi batez bestea ezin ikusi diat.

—Nik ere ez, ispilu-aurrean jarri-ezik —eta urrezko betaurreko-gainetik zurt eta tinko begiratzen zion bereter mugaki-deak*.

—Isabel: gure bazkaldarrok neregatik meza-entzuleak bezela egon eztitezen, eraman Elizgelara (Sakristiara)²¹ etzataulkia²², ordu ta erdiko loa bederen egin dezadan. Gizonak, geroarte.

20. plater.

21. Azkuek sortu eta jada *Euskalzale*-n (1897, 329) erabilia.

22. kanape. Azkueren hitz berria (ik. Azkue 1927, 126).

Au esanez jaiki ta barruko bidetik Elizara joan zan gure lengusu atsekabez astundua.

Eztezu gaitz, aizpa, ni arratsalde artan nola nengoen somatzea. Buruko ileak, adats* osoa, emango nuen Leonen papertxo hura irakurtzearen orde. Nerau enintzan elizgizonen mayean geroztik agertu. Or arratsalde-apalean zautalariak bakoitza beraren kabira alde egiteko zeudetela, beretariko baten eskabidez Adrianen bila asi nintzan. Elizan zegoen eserita, burua esku-artean zuela, errukarria! --Orain ere logale?-- esan nion, aldarte ona, enuena, idurikatuz. Lagunak begira daduzkazu.

Istar-zabalka²³ Eliza-barrualdetik etxe-atarira joan zan. Amabost apaiz ziran, eskerrak emanez, eskua estutu ziotenak. Berak iztunari, aopean zerbait jakineraziz, geratu eragin zion. Nik, ori ikusi nuenean, nere buruari nirautsan*: Isabel, etzera emakumea, orien autuak kirika²⁴ ezpaditzatu.

Aparitan berakin iduki ninduten, bainan etzuten berarizkorik deus aitatu: Seminarioko mutilkeri batzuez parragarriri oroi-tu zan Azpeitiko eliznagusia²⁵. Apalostean elizpera joan ziran; ni, bizkortxo elizbarrutik elizatarira joanez, beren alde-alde belaniko jarri nintzan, begiak opalmai (aldare)²⁶ ilunduan eta belarriak ate nagusian josita bezela nituela. Adrian, Adrian Iriondo, Amezketako seme argi, Leaburuko bereter ospetsu ori, etzaitut bein ere ikusi onen larri ta ilun. Nola esan diteke *jeroglífico* euskeraz? Auxe izan zera bazkalondo luze osoan zure lankide guztiontzat*. Zer ote du Adrianek? Berorren iloba Leonek Amerikara joan nai duela esan ote dio? Eri ote da? Ote: iztxo au amar al-

23. hankarkeauka.

24. kuxkuxean ibili, barrendatu.

25. prestamaio, artzipreste. Bestetan *bereterburu* deitzen duena.

26. Ez dugu Azkueren hitz berri honen adibide zaharragorik aurkitu. Lehen aipamenerako, ik. Azkue 1916a, s.v. ara 1. Esannahi berekoak dira Arana Goiriren *ondi* (1899) eta Azkuek (1916a, s.v. ambón) Mogelengandik hartutako *elizmai*.

diz aipatu eztuen bereterrik ezta izan egun Leaburun. Aska zazu biotz ori.

—Orretarakoxe gera-erazi zaitut.

—Ilobak lobeia (sotana) uzteko gogoia erakutsi aldizu?

—Jaunari eskerrak etzayo olakorik inoiz bururatu. Bereteregai²⁷ ona degu, erakusmenekoa²⁸.

—Beraren ezkutitza irakurrita antzi bat egin dezu-ta...

—Leonek ez, beraren Aitak, Medelek, burua arduraz bete dit, atsekabez biotza, atsekabe gorri-gorri-gorritz.

—Zeinu berri auk eztituela ordaindu nai, adierazi aldizu? Ezin ditzakeala? Olako zerbait noski?

—Ez: Medelek sakel betea ta biotz ona ditu, agintzen due-na eztu betetzaka uzten. Sakela ta biotza bezelakoa balu burua, hura liteke gizona!! Ona emen, argi ta garbi, gertatu zaidana. Larunbat-eguerdian, atzo, ekarri zidan korreoak beraren ezkutitza.

—Baaldezu pizkarririk²⁹, arrastik, aldean?

—Bayetz uste det. Bost-sei baditut.

—Goazen orduan nerè langelara, gutxi dira-ta.

Ayek Adrianen langelara baino lentxeago iritsi nintzan ni beraren aldameneko etzatokira. Eztakit bi gela onen bitartean aterik ote zan zu emen zeundenean. Aspaldi luzean an da beintzat kirikate (kirikatzeko atea) izateko aterik egokiena, iru bat beatz laburregia. Gela batean esaten dana bestean erraz entzuten da. Langelara sartuta, Adrianek argia irazeki zuenean, lagunak latinez zerbait esan zion. Enion ja ere ulertu. Luze iraupentsua da Medelen ezkutitza. Isabel banaiz, urrango Lasarteraldian era-

27. apaizgai. Ik. *bereter* "Geigarri"-an.

28. eredu.

29. poxpolo, arrast. Azkueren hitz berria (ik. Azkue 1927, 127).

mango dizut. Orain beraren muña soil-soilik aitatuko det. "Nere baltzukide onek (Mister Stephenson-ek) eriotze-aurretxoan maiterakutsi (fabore) auxe eskatu zidan. Mister Mit³⁰: lau izaki uzten ditut zinez maite ditudanak: emaztea, alaba, garatza ta zerori. Nere maitetasun laukoitz onegatik ar zazu, otoi, emaztetzat nere alaba. Onela nere emaztearen seme ta gure garatz andi orren jabe bakar zu izango zera". Gero Alice (au omen du Mari Zirtzilek izena) neskatila ona dala; ta au adierazteko, eun zurikeria. Arako Mister il zana (zakur bat bezelaxe il izango zan) eredua, erakusmeneko gizona zala, alkar maite zutela; ta au adierazteko, beste eun biguñ-miguñkeria. Atzenez (oroitu zaitezte orain zuk eta zuen Ama nagusiak ere neri maiz aipaturiko onezaz: nik Medel zan baino ere zeragotzat nedukala), atzenez, dio zuen Medel orrek, Alice-ri ezkontzeko itza eman diola, Alice ori BESTERIKOA dala ta Adrianek bear diran agiriak len-bai-len eskuratu ta berari bidaltzeko.

Eta, kertenak alakoak! ezkutitzaren asieran "Leaburu-Hotel, Sacramento ta Street" emen ere berriz erakutsi alditu. Ezago i Sacramento txarra! Elizarako zeinuak onenak eta ugari ekarri, besteai dei egiteko noski. Sartzen ote aiz erori Sacramento orretako Eliza batean ere!

Azpeitiko bereterburu ta Leaburuko arimazain jaunak guxtienez ordu-laurden batean ari izan ziran gero BESTERIKOAREN zentzuna, adierazpena³¹, azaldu-ezinik.

Eta onetarako ikasi dituzute Teologia-Meologia oriek! Itz egitea zilegi izan banu, nere kirika-zokotik esango nien: "Eztaki-

30. [Azkueren oharra] Lentxoago dio Medelek beraren izen Emeterio, osorik inola ere ezin esanez, *Mister Mit* etxe artan izendatzen zutela. Olazarretaren ordez *Oleiz* (Olaz) esaten omen zioten.

31. *zentzun, adierazpen* 'esannahi, esangura'. Cf. esangura bereko *agerkixun* (Azkue 1891, 13), *esakura, korde* (Azkue 1899, 111 oh.). Aranatarrek, berriz, "Maisuak" 1895. urtean eraturiko *ikurrpen* hartu zuten hauen ordezkoko bakartzat.

zute, gizonok, ala eztezute jakin nai BESTERIKOA zer dan? Gu, katolikoak, kristau onak generalik, Mari Zirtzil besterikoa, kristau txarra, dala; kristaua baldin bada. Ez alzerate oroitzen, elizgizon agurgarriok, egia aundi onezaz? "Gurasoak nolakoak, umeak alakoak". Aita, arako Mister hura, zer izan zan? besterikoa. Alaba ere orixe, berberori: besterikoa, protestantea izan bear". Nik au esango nien, baina isilik egon bear. O Leaburuko nere eliza* maite, nik ainbeste urtetan jai berriz (Corpusez) ta erriko jai-aurrean ta beste egun askotan gure baratzeko lore zuri ta gorritz ain maiterik apaindu zaitudan eliza lirain, santu ederdun, maitagarri orrek: orain bezela Protestante-usaina darikala baino obe uen, Medelen zeinu ta zeinutegi gabe, txukun-txukunik ta isil-isiltxorik bizi izan. Ta i, Adrian gaizo, Euskalerriko apaiz sakel-zabalen ori, izango ezaiz, bada, logale, kristau ustelakin artu-emanak ditukan-artean?

Gero, latinkada batzuk berriz ta berriz ezpainetatik aterata, Azpeitikoak gureari esan zion:

—Gaugiro ederra degu ta goazen udaletxe-aurreko zugaztira. Eztio eguratsak³² gure buruari kalterik egingo, batez ere zureari, Adrian Iriondo.

Zoritxarrez zugazti artan ezta kirika-zokorik eta ni sukaldera, nere lankide sailtsuai³³ lagun egitera, jetxi nintzan.

32. aire.

33. lanpetsu, lantsu.

ZAZPIGARREN EZKUTITZA

LEABURUKO GIZURENA*

Ecos del Urumea-ren zuzentzaileari¹ Vasco de Gaintza-k.

I

Egun aundia, urrez erartzeko* eguna, goizeko eguzkiaz jayo ta arratsaldekoaz. Ila izan arren, Leaburuko semeen oroipeanean beti argi ta alai bizi izango dan eguna; *La Bastille* frantzes lokabetuen² eskuetan erori zan urteurrenekoa, uztail onen amaiaugarrena. Aurregunean (bezperan)³ zuzentzaileak, Zumalaka-

1. zuzendari, buru. Astarloaren (1883, 640) hitz berria, jadanik Azkuek *Euskalzale*-n (1899, 343) erabilia. Esangura bereko Arana Goiriren *ar(r)tezkari* (1894) —ik. Azkue 1898, 369— eta Larramendiren *zuzendari* (ik. Azkue 1899, 191) ere erabili zituen.

2. *Lokabe* 'libre', Larramendiren hitz berria; bestetan *aske* deitzen duena. *Lokabetu* 'libratu, askatu', hau ere Larramendirena, zegoeneko Iztuetak (1824) erabilia (ik. Pagola 1984).

3. Lehenengo agerraldia Azkueren 1896-eko Dotrinan aurkitu dugu; han ezarri hiztegian esandakoa aldatuko dugu honera: "*aurregun*, víspera, 31. Cf. *iai-aurre* 'víspera de fiesta', 30. Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu. Azkueren neologismoa ote? Nola nahi ere den, 1918. urteko bere hiztegian, s.v. víspera — hitza hedatzen ari denean hain zuzen— beste neologismo bat proposatzen du: "*egulen* (neol*) por analogía de *udalen* 'primavera', *negulen* 'otoño'; preferible, creo, al neologismo *aurregun*. También *bezpera*". Cf. *atzegun* 'víspera' (1896), arrakasta handirik izan ez zuen Arana Goiriren neologismoa".

rregik beraren iskilo-lagunai⁴ bezela, labur ta elexur (lakoniko)* esan zidan: *Hotel de Embajadores*-en omen degu Leaburuko gizona: Medel. Zoaz ta ekutsu.

Atean ots eginda nere izen-txartela⁵ bidali nion.

Sudurpeko beltz, luze, erpin-zorrotza; masailak gorri; sudur zubitua*, enda⁶-sudurra; bekokia*, zabal ta edatsu, gogamen andi ta asmo sakonen kabia; sorbaldaz azkarra, menditarra ibilkeraz, mintzuraz gizaldi zarretako izkudaburua (almirantea)⁷, begirakunez antxume-zaina; kaskarra zuta, zilarrariz apaintzen asia; izkuntzaz, Henry irugarrenaren mezularia* Gizpuzkoan, naiz Giputzena Londresen izateko egokia; baserritar *gentlemandua*: burutik beatzetara gizona. Auxe ikusi nuen Leaburuar ospetsua agertu zitzaidan liparrean (unean).

Nere *buenas noches* erderazkoari *good evening* berak erantzun zion. Nere arrimena nabaritzean, —Gaintzako semea ez alzera?—, galde egin zidan.

—Bai, zure mendeko.

—Ni, zure eskuerako, Leaburuarra. Eseri ta euskeraz mintza gaitezen, Erri⁸.

Udaro ministrorik asko izan ditu Vasco de Gaintzak autulagun; batek ere eztio, Medelek bezela, erdi titili-potolo itz eragin. Begien biguñtasunari esker, bereala neronen kaburatuta, neraman asmoa⁹ zein zan itz gutxitan erakutsi nion: Leaburura bera-

4. arma-lagun. *Iskilo, iskilu* —Arana Goirentzat *izkillu*— *RS*-tik hartutako hitza (ik. Azkue 1934a, 124).

5. bisita txartela. Azkueren hitz berria (ik. Azkue 1927, 126).

6. arraza, abenda. *Endakatu* (*enda* + *-ga* + *-tu*)-tik eratorritako hitz berria; jadanik Arana Goirik 1895. urtean erabilia.

7. Azkueren hitz berria; hitzez hitz: *itsaso-guda-buru*. Oker ez bagara, garaian oso zabaldua zegoen uste hau, hots: *iz-ek* 'itsaso' adierazten duela (*iz-urde, is-paster*, etab.), Mogelengandik (*Peru Abarca*, 23) jasoa da.

8. herritar; bestetan *erkide* deitzen duena.

9. Testuan *neraman-asmoa*.

rekin batera biaramonean joan ta ango berri nere Egunerokoari ematea.

—Zortzi ta erdietako orgadian gure laguntzan Tolosaratu zaitezke. Orain, ordu-erdi barru apaltzen asiko gera ta, nere emaztea zuri aurkeztuaz, maikide izango zaitugu.

—Emaztearekin etorri alzera?

—Bai, ezkonberri gera ta Europan eztoyondoa igarotzeko gogoia izan degu.

—Emendik Parisa edo?

—Nere gogoia oso-osorik beteko balitz, Leaburutik enintzake aterako, berriz Californiara joanarte; baina Bostonen jayo, San Franciscon azi ta Sacramenton bizi dan emakumea, peko (esklabo) izatekoa ezpada, Madril, Paris ta Londres ikusi gabe, ezin eramana izan liteke urezandiko* beronen errialdera.

Egunerokoan noraezeko lantxo bat izan ezpanu, beronen apaldar bear nuen. Aren arrata*, aren ekina!!

Urrengo goizean zortzi ta erdiak-aldean gelunera (estazio-ra)* iritsita, Medelen eskua estutu ta emaztearena doi-doi aztatu* nuen.

Tolosara-bitartean, senarra adierazle¹⁰ zala, Mistress Medel Olaz-ekin elealdi* laburtxo bat izan nuen. (Linozkoa dirudi bere adatsak).

Donostiaren edertasuna andia zala; Canada ta Euskalerriko mendi-basoen antza, alaber*; euskerari goxoa zerizkiola; *nere maitea, eskerrik asko, ala Jaina, senarra, sagardoa...* ta beste zertxobait ikasi zuela; baina gure mintzo au *very very hard, difficult* (oso zaila ta gaitza) zala uste zuen Mrs. Olazek.

Tolosako gelunean Leaburutar-mordoxka bat, apaiz ta alka-tearen ondoren, agertu zitzaizkigunean, beste bat zirudien Mede-

10. itzultzaile.

lek. Ordurarte, isiltxorik izketan, uritar jatorra, *gentleman* berarengan ikusi nuen; geroztik, batari "kaixo, mutil", bestea bizkarrean jo, baserritar uts-uts kutsatu-gabea zan. Begiak pozez ñir-ñir* zituela, lenen beraren seme bereteregaya ta lengusu bereterra aurkeztu zizkidan; gero beste seirak; onelaxe:

—Gaintza: ona emen gure alkate Juan Joxe Eizagirre. Adi zazu: alde batean eun milloi gizonen buru dan Mac-Kinley eta bestean berreun bat Leaburuarren agintari Juan Joxe, zein nai autatzeko, esan balezaizute, zalantza-malantzan* ibili gabe, itsu-itsuan, angoa utzi ta gure gizon au ar zazu. Beste bost morrosko auek Elgoyen ta Elbarrentarrak autaturiko zinegotziak ditugu: Antton Barandiaran, Martin Loontxo Etxeberriko, Iturgoyen, Anttolin Saizar ta Mendigibelko nagusia. *Time is money*, aldia¹¹ dirua dala, esan oi dute an goyetan. *Word is gold* esan diteke Mendigibel ezagututa: itza urrea dala. Munduan ura baino beste edaririk ezpalitz, Mendigibel mutu ginuke¹². Lena baaiz beintzat. Ez alde egia, lagun zarra?

Txikitako lagun guztiai adiskidez, irri-mirrika* ta zipladaxoren bana zuzenduz itz egiten zien beren erritar aberats onek.

Aurretik Leon, bereterra ta Mistress Medel zijoazen. Leonek, aita noizean bein lerdea zeriola begira zuelarik, ingelesez amordeari Tolosako berri ematen zion. Medel gero baino gero ikasgarriago nuen ta enintzan urrats bat ere berarengandik lekuratzen.

—Juan Joxe, egia alda ni urrutietan bizi izan naizen amasei urte aundi auetan, Leaburu Erreplubikatua daukazutela?

Juan Joxek, apaizari begiratuta, —Ja-jai! Don Adrianek lengusuari alik zeatzen gure jarrialdi arako hura erakutsiko ziola. Alegia! ageri da.

11. Azkue eta Arana Goiri dira gerra aurreko literaturan, *denbora*-ren kaltetan, *aldi*-k ezagutu zuen gorakadaren eragile nagusiak.

12. Agerraldi bakarra; bestetan *genduke* darabil.

—Amaseikorik gorriena emango nuen, gizonak, gau artan gure udaletxean egoteagatik.

—Leon, esan zion gero Medelek semeari: ik onezkero iru aldiz ere Meza entzun aldeak eta, gu Santa Marian geran bitartean, erosi or nunbait, erorri dagokien txapel urdin biguñ andi bat. Leaburuko barrutian¹³ alkateak (eskuan zigorra daramanean), apaizak eta txorimaloak izan ezik, beste inortxok eztu kapelarik bear. Ik, Antton, akura¹⁴ zak beor ongi ezi bat, Ibarretik gorakoa Andre Medelek berera* egin dezan.

—Adi zazu, Medel, gaineratu zion Anttonek. Galiporniako emakumeak izengabeak aldira?

—Ezkondu arte, izendunak; ezkonduz-geroztik¹⁵ senarraren etxea dute etxe ta senarraren izena izen. Inoiz alargundu baenzake, neronek begiz joko nitek iretzat toki ayetako emaztegai aundiren bat. Nayago nitek entzun *Mistress Antton Bárandiaran!*

Ayen parre gozoak!

Mezatarara zijoan txartedun batek, berai begiraka —txalburuak parrez? ebia¹⁶ laxter— esan zuen.

II

Amaikak igarotxo ziran, bereter ta beretergai, alkate ta alkatelagun, senar ta emazte, Tolosatik Ibarralderontz igitzean (abiatzean). Orduko, goyan, Urkietan, ogei neska-mutil gaztek,

13. eskuera, jurisdikzio.

14. alokatu.

15. *ezkonduzkeroztik* beharko lukeela dirudi, beste guztietan *-zkero* baitarabil.

16. [Azkueren oharra] Euria.

bazkaltegia atondua* zeukaten. Bi mai luze, zamauz¹⁷ estaliak: bata, andizki ta beren ingurukoentzat; bestea, naiz zarrez naiz eriz astunduak ziranentzat jarriak ziran. Bata ta bestearen goitik, itzalgarriztat, lizar-abarrak ugari, pago batetik bestera, lotu zizutzen. Zugazti aren izena gure egunetan asmatu bear balitz, Urkieta-ren ordez, Pagoeta naiz Pagadi izango litzake. Urkirik bat ere ezta, zugatz guztiak dira pagoak. Erdi-inguruan mai txiki oboki* bat zetzan*, txistu-ttuntunlarientzakoa. Mai urenaz* kernerka* ta maindire batzuen ostean zeukaten beren lantegia (sukaldea) ta jaki-meta, ur-upel ta baxerategia¹⁸ egun artako mirabe-morroyak. Patxiko elizgelaria (sakristaua)¹⁹ jarri zuen bereterak elizaldeko ta Urkietako zuzentzaile. Iru morroxko ipini ziztuen beronek Egi deritzayon mendiska-txuntxurrean²⁰, bakoitzak iru amabiko²¹ suziri* aldamenean zituela. Lau mutiko, bear zan baino ordu ta erdi lenagotik, lau zeinuen agunak (sokak) eskuan zituela²², zeinutegian (torrean) zeuden, Medel ta lagunak noiz-ikusiko.

Udaletxeko zelayean, goizerdirako bilduta, beste erritar guztiak, erriko jayetan bezelaxe apain, Tolosaldera begira zeuden. Bederatzi ta erdietan orgadia (trena) Tolosara eltzen, ta amar ta erdietan ere bideztiak²³ ageri ez? Txiki ta andi, gizaseme ta emakume luzetetsiak, arrausika ta (zarrenak beintzat) zuzmurtuak²⁴ ziran.

—Orgadia bidekatu* egin ote da?

17. mantel, mahai-zapi, ohial.

18. baxera, ontziteria gordetzeko alasa; beharbada, *ontziteria* bera.

19. Azkueren hitz berria, bestetan *elizain* deitzen duena.

20. gailur, tontor.

21. dozena.

22. *zituztela*-ren ordez. Ik. "Ene adiskide..."-ko 19. oh.

23. bidari, ibiltari.

24. mesfidatu, susmatu.

—Medeli, diruaren errukiz, jatura* ematea damutu ote za-
yo?

—Beraren andrea, mendi auek izututa, ez ote zaye sapustu?

—Ez ote degu orok Ibarrera, Txaramara noski, bazkaltzera
joan bear izango?

Noizean bein zeinutegiko mutilak, epea²⁵ galduta, "daun"
aul-aul jotzen zuten. Patxikoren aotik ostots-erauntsi* bat egite-
ko adina tximista atera ziran goiz artan. Egi-ko suziridunai agin-
du garratz au eman zieten²⁶:

—Gero, Medel Urkieta-mugan ikusi arte eztezute bat ere
jaurtiki bear, bestela arratsalderako bat ere gabe geldituko gaituk
eta, tximista gaiztoa!! etzerate Urkietan bazkalduko*.

Elbarrentar batek, Jose Martin Baratzondok, semea Ibarre-
ragino bidali zuen. Basauntz bat bezela ipurñauska* joan zan au
ta zortzi bat laguntxo uxta berean jarraiki zitzaizkien²⁷.

Geroenean* berok, azken joan zirenok, lasterka ta garrasika
goyak gora* agertu ziran, berri auek alkarren gainean ematen zi-
tuelarik²⁸:

—Or dira.

—Andrea zaldiz.

—Medel maukutsik.

—Txapela eskuan duela.

—Bizarduna da.

Deadar auek entzunik, Patxikoren agindu garratza gora-
beera, Egiko barrandariak* suziriak zalapart aundiz lerrerazten

25. lasaitasun, baretasun.

26. *zien*-en ordezt (ik. 6. "ezkutitz"-eko 19. oh.).

27. Besteetan darabilen *zitzaizkion*-en ordezt.

28. *zituztelarik*-en ordezt (ik. "Ene adiskide..."-ko 19. oh.).

zituzten. Zeinutegikoak ere, gogoz beren lanari lotuta "din-daun, din-daun" asi ziran. Zeinuketa* onezaz Urkietako mirabe-morroyak pozturik, beren mandar (altzo) zuriak gora ta bera erabiliz. —Gora Medel!! Ongi etorri!! Gora gure erritar andia!!— ozenki deadar egin zuten. Bostongo alabak Leoni zer zesaten galde egin zion. Elizaurrera iritsi arte ezkinan inun gelditu bidetziok. An Medelek andreari jaxten lagunduta gero, zeinu-otsez erritarren ongietorri ta txerazko²⁹ itzak entzun ezin arren, poz aundiz eskua guztiai eman zien; batzuri lepoko ederrak ere bai. Beretertegira* sartu ginanean, isildu ziran zeinulariak³⁰. Su-ziridunak azkena jaurtiki arte etziran isildu.

III

ERRI-ZAUTA

Ordu-laurden baten buruan, eliza ikusi ta gero, Amasako antzelariak³¹ txistu-ttunttunka ta ibiltzen zekiten aur ta nexka-muttilak, jauzi ta zapart*, aurretik genituela, astiro jatxi ginan Urkietako bazkaltegira. Mai urenean ezkerretik eskuira, onelaxe jarri ginan: iru zinegotzi, ni, Leon, Mistress Olaz, bereter jauna, Medel, alkatea ta beste bi zinegotziak. Zarren mai luzean ogei ta sei bat atso-agure nabaritu nituen. Beste bazkaldar guztiak mordoxketan jarri ziran, belartzan eserita: mordoxka bakoitzean bi etxetako lagunak.

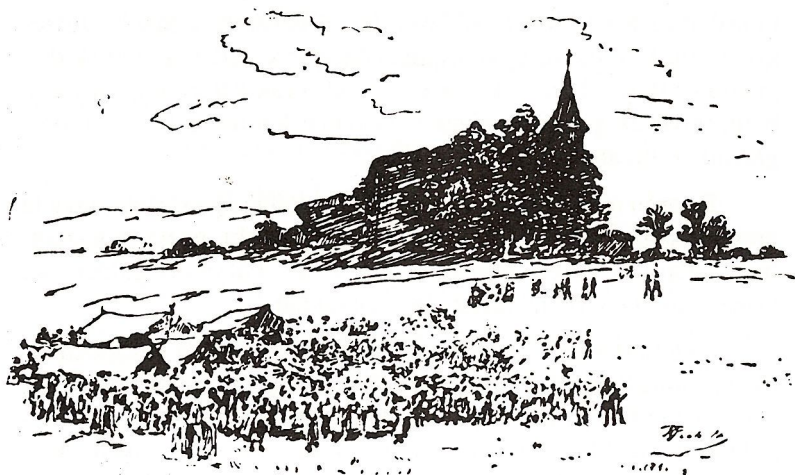
Maya onedatsi ta gero, ogei neska-mutilak mayez mai zuku-lorreetan* asitakoan, Patxiko zuzentzaileak, aurpegia ta eskuak igel baten larrua bezain bustirik zituela, eguneko gizurenari galde egin zion:

—Don Emeterio, asi alditezke txistu-ttunttunak?

29. begitarte, abegor.

30. kanpai-jole. Azkueren hitz berria.

31. artista; Azkuek dioenez (1916a, s.v. artista), "erri-itza".

—Oker abil, Patxiko. Ni enauk ori.

—Medel orduan. Asi alditzek?

—Iluntzerarte etziok emen irea baino beste aginpiderik. Oro gaituk ire mendeko.

Patxikoren gurkalaria*!! Andre Medel-i txeratsu ta parrirrikor* ongietorria erakutsi zion. Birigarroak beren txioketa bezela, Patxikok berezkoa zuen gizabidea. Gero beraren ugazaba (nagusi) bereterrari, aopean, berri txar au eman zion:

—Jauna: Egin neuzkan astaki ayek azken suzeria, eungarrena, erre digute. Ta zer da egitea?

—Beste eun ekarrerazi, baderizkiok.

Patxikok berbertatik txapelaz keinu bat eginda, txistularia, ttuntuna lagun zuela, eguneko entzukizuna (programa) jotzen asi zan: *Iru damatxo*, *Iriyarena*, *Agur nere biotzeko*, *Pello Joxepe*, *Gernikako arbola* ta dantzaki³² batzuk. Isilaldietan zintzurra

32. dantza zati.

ta urdaila jakiz ta edariz alkarren leyan berotzen zituzten. Jotzeko, zutitu ta burustu egiten ziran. Arretarik andiena, zautakide* guztien artean, Medelek eta emazteak erakutsi zuten. Noizean bein, senarrak gure otseztiatzko* eritzia eskatuta, *delicious* (zora-garria) erantzuten zion emazteak.

Bi ordu ayetan zeinbat ogi txiki, ardo ta sagardo, arrautza ta aragi, lusagar³³ ta piper andi, egazti ta arrainki, gazta ta gaztanbera, udare ta gerezi irentsiak izan ziran, Patxikori galdetzeko ustea izan nuen; baina aantzi egin zitzaidan.

Aketa (kafea)³⁴ agertu zutenean, bi kutxaxko besapean zituela, mordoxkaz mordoxka andoilak (zigarro andiak) banatzen asi zan Medel. Biotza ezpain ta begietan zutela artu zuten bazkaldar guztiak. Leaburuarrak etzuten orduan bere poza saltzeko.

Baserritar auen errikoitasuna ezagutarazteko, arteki (episodio)³⁵, auxe aski dala uste det. Nere eskuiko mailagunari (Antton Barandiaran bide deritzayo) zerbait esan bear-ta, —Gaintza nere jayoterrria, ikusi ote diteke emendik?— galdetu nion. Eta zutituz, —ara, urixka ikusgarria— esan nuen, oilo loka batek txitoak bezela, Elizaren babesean ogei bat etxe txuri dauzkana.

—Gaintza!

—Izan alzera elizaldean?

—Jainkoak lagun!

—Ta zer derizkiozu?

—Leaburu aldamenean ezpalu, polita.

—Leaburu, besterik ez bezelakoa alda?

—Leaburu! Donostia ta Tolosa kenduezkero, nun dezu Gipuzkoan uri ederragorik?

33. patata.

34. Bestetan kafe darabil. Ik. *muttur oker* "Geigarri"-an.

35. Azkueren hitz berria.

—Au ere entzun! Eta Azpeiti-Azkoitiak? Eta Bergara?...

—Azpeiti? Bi kale ditu Azpeitik; Medel bizi bada, Leaburuk izango dituen beste.

—Azpeitik Loyola ere an du.

—Guk ere an degu Loyola.

—Eta Irun, Ondarribia?

—Enaiz or bein ere izan; baina oriek ere otsak andiago.

Gure autu bitxi au etetzera Patxiko alderatu zitzaigun. —Juan Joxe— esan zion alkateari; onelako egunetan erriko bu-ruak egiten du aureskua.

Mutil, nik etzekiat. Neri baino errezago edozein txekorri irakatsi lezayoke³⁶ irradan³⁷ egiten. Aureskutzat udaletxekoa bear bada, or eztek, bada, Antton Barandiaran, Goyerrin ere berdinik eztuena?

—Antton, esan zion Medelek, ik egin bear omen dek aureskua.

—Egingo diat (goizeko zuketa hura alde bat utzi zuen Anttonek) eta ala ere aitzurren baino pozago; bainan erorrek atzeskua egitekotan.

—Aantzi ere egin alzaidak; baina, ots!

Patxikok aopean esan zion gero Medeli ea onetsiko zuen aureskuari beraren emaztea ateratzea.

—Bai mutil.

Gorrituxe egin zitzaizkion emazteari masailak, egiune onen berri eman ziotenean. *All right* erantzun zuen ala ere.

36. *lekiok*-ren orde. Ik. 5. "ezkutitz"-eko 9. oharra.

37. dantza.

—Eta berorrenzako irrada-laguntzat zein?

—Nai dekana, Patxiko; aurreskuaren emaztea, baderizkiok.

Patxikok orduan, txaloka neskame-morroyai ots eginta, agindu auxe eman zien:

—Bazkaldu bazerate, ken ortik berealaxe bazkalkin-ondar-mondarrok; eta zuek, mutilok, dantza-sokara bear dezute; emakumeok gertu egon irradarako.

Antton Barandiaran jeikitzen asi zan, baina zutik ezin egon, ordea.

—Zer dek, Antton?, bereterrak galde egin zionean:

—Apaiz jauna, zaragi zarrarena gertatu zait; nonbait ere nere urdailak jarioa bide du ta zurrutatu dedan erdia bealdera isuriz, astunduta ezin ibili naiz, esan zion Anttonek.

Medelen parre gozoak!! Emazteak ere karkaila (algar) ederrak egin zituen, Anttonkeri au adierazi ziotenean.

—Martin Loontxok egin dezala, erabaki zuen alkateak. Eta bereala zutitu ta amar nerabe³⁸ azkarrak eta Etxeberriko ta Arbulolako bi urezandikoak (indianoak)³⁹, alkarri eskuak emanta, dantzasoka eratu zuten. Irradan egin bear ez omen dana egin zuen Martin Loontxok: eskuak, anak baino zoliago⁴⁰, erabili. Alarik ere, *Mistress* Olaz bi mutil burusturen erdian aurkeztuta, artazi⁴¹ ta belaunikatze (au ere ez omen dagokio irrada onari) ta eskuan txapela zuela, iru buru-makurtzeren ondoren, azken-itzulia eman zuenean, eskuzaparta ederrak entzun zituen.

—Gora Elbarren!!— deadar egin zuen Medingibelek. Elgoyentar guztiak, au entzunez, eskuak berealaxe berezi zituzten, txalorik ez.

38. gaztetxo.

39. Testuan *biurezandikoak*.

40. arin, bizkor, trebe.

41. salto, aputi; bestetan *ujuti* deitzen duena.

Medelek ere, besteak bezen bizkor ezarren, txistu-otsari egoki zerraikion; belaunikatzerik etzuen egin, artazi ta gora-gorak bai, ugaritxoegi noski. Arloa aitu zuenean, Antton Barandiaranek eserita zegoen tokitik, —Ori, ori, Medel!!, deadar egin zuen, —Ujuuuu-ji-ji-ji a-ja-ja-jaaaaa!! Gora Elgoyen!! Txalo andiak Elgoyentarrak.

Medelek, erdi-erdira irtenik: —erritar maiteak, esan zuen; eztezagun deadar egin. "Gora Elbarren" ezta "Gora Elgoyen" ere. Antton: beste irrintzi bat.

Antton Barandiaranek beste ujui lena baino ere ozenago ta luzeago egin zuenean, Medelek biriken indar guztiaz*: —Gora Leaburu, munduko urixkarik politena— aldarrri egin (pregonatu) zuen.

—Gaintza, belarriratu zidan Anttonek neri; Gaintza: arrapa zak ori.

An erakori zan gogoberozko zalapart, zarraparra ta iskanbila egoki zeekatzeko*, nere luma baino zorrotzago bear da.

Txistulariak orripekoa* asi zutenean, Bostongo alabak Leaburuar guztien begiak berarengan zituen. Besoak zabaldu, bai; baina elizako irudiak baino zirkin geyago etzuen egiten. *As the others, Alice*, esaten zion senarrak, *as the others* (besteak bezela). Txingarra ta bat* zan aren musua; aldarte onez, ordea, beste guztiakin batera, bere buruari parre egiten zion.

Irrada aitu zanean, *Very well* (oso ederki) esanta, eskua ertsi zion Medelek emazteari. Martin Loontxok berarenari —Kattalin, gu ere ba beste onenebeste eginbearrak gaitun: ekartzan esku ori—. Lertzeko arian, okerturik, parra egin genuen guztiok.

Jayandreak, senarraren bitartez, Alkateari aitortu zion etzuela egun alayagorik beraren bizi guztian izan; eta, sakeletik diru-txartel batzuk aterata, beraren izenean berreun dollar ayek erriko txiroentzat (*for the poors*) zirala. Alkateak, paperak eskuan zituela, arimazainari, —txirorik ba ote da Leaburun?— galde egin zion; aberatsik ere bat eta berau biartik aurrera badoa-

kigu ta kito. Andrea, guztiok gera emen beartsuak, txirorik ezta emen; eskalerik, zarrak gera baina, eztegu inoiz ezagutu.

Arritu zan *Mistress* Olaz au jakin zuenean; etzituen artu nai izan, ordea, Alkateak beatzen erpinean zeuzkan paperak. Lengu-su bereterrak eskola berriztatzeke izan lirakeala esan zuen. Medelek ezetz; berak ordainduko zuela lanketa ori ta emaztearen emaya⁴² lenen jayoko ziran bi aurrentzat mozkingutxara (*caja de ahorros-a*)⁴³ eramateko agindu zuen. Eskupeko ederrak eman zituen, gainera, Patxiko ta mai-otseinentzat⁴⁴, zeinulari ta suziri-dunak ere poliki izan zuten.

Eguzkia Beizamako mendi-tontorretan beera apaldu zanean, Tolosalderako igitu ginan. Belaun-buruetan indarra zuten Leaburuar guztiak Urkietan ziran⁴⁵ eta Ibarrerako aldapa-bururagino geyentsuak lagun egin ziguten. Gero, oi dana, agur bein ta berriz, esku-emate luzea ta berreun aotako "izan ongi... Aguratu arte ez egon itzultzeko... eskerrik asko... agur, agur, agur".

Goizerdian amaika ginan gorakoak, iluntzean beerakoak bederatzi: Antton Barandiaran ta Mendigibel Urkietan gelditu ziran, lo noski. Beste zortzi bideztiak jai ederra eraskintzen⁴⁶ ari ziran-artean, neri Medelekin nolabait berdinkatzeko⁴⁷, antzinako gizuren (héros) batzuk bururatu zitzaizkidan. Ulises, Telemakoren aita, bezelakoxe zurra⁴⁸ ta seme maitea nekusen Medel. Solon Atenastar andiaren antza geyagotan du. Bata ta besteau, nerabetan, mutil zirala, txiroxko ziran; batark eta besteonek sale-ropenean burua ateratzeko, atzerrira joan bear izan zuten; eta

42. atseingsari; bestetan *bezuza* deitzen duena.

43. Azkueren hitz berria.

44. morroin, jopu, mirabe.

45. [Azkueren oharra] Bat ez besteak, Isabel goiz-baxkari bat eginta, zeinuketa entzun zuenean, Gazteluko apaizaren etxera joan omen zan.

46. komentatu.

47. parekatu, erkatu.

48. [Azkueren oharra] Zikotza ez, *prudente* baizik.

oraino gazte dirala, bata ta besteau aberastasunaren oe biguñean etziten dira. Solon, erriratu zanean, *arkonte*⁴⁹ egin zuten beraren sorkideak*. Medel, onera bizi izatera etorri ditenean, jakin ez zer izatekoa dan.

Ecos del Urumea-ren irakurleak poztuko dira Leaburuko gizona, enura gabe, *errepublikanoa* dala jakitean. Diogenes, upolean bizi izandako Greziar ospetsu hura, bezelako oso-oso da. Bein Alejandro Erregek, upel-aurrean aurkeztuta, beraren andikeriaren ttunturretik, zer nai zuen galdetu zionean, Diogene-sek "eguzkitik ken zaizkidala" buruzutik⁵⁰ erantzun zion. Beste ainbeste egingo luke Medelek⁵¹.

Tolosako gelunean, alkarri agur andiak eginta, senar-emazteen atzetik orga⁵² eder batean sartu nintzanean, LEABURUKO OYARTZUNAK gogotan zituela, *O very beautiful*⁵³, berriz ta berriz, elizako *ora pro nobis* bezela, maizkatzen* zuen Boston-darrak. Orgadia igitu zanean, Medelek zutik eta kapela eskuan zuelarik, jayoterrira begira, "*Long life*"⁵⁴ Leaburu", esan zuen; "*long life*" erantzun ginion⁵⁵ beste biok.

49. antzinako Greziako hiri-agintari.

50. handikeriaz, harroki.

51. [Azkueren oharra] Vasco de Gaintza: nik ere Medel badazagut eta zuk baino lenagotik eta sakonagorik. Ulises dala, Solon dirudiela... Ayek ere, Leaburuko filosofoak (Anton Barandiaranek) esango lukena; ayek ere otsak andiago; ala ere, ni gora-bera, or dezatela. Baina Medel órren [ik. *orren* "Geigarri"-an] petrala, órren lotsagabea, órren zakarra, órren *errepublikanoa* izatea nik ezin sinetsi. Sacramentoko Hotel-Leaburu utzita, upel batean bizi izatea otu balezayo ta erregeren bat bera ikustera aurkeztuezkero, ez zuk uste dezun ori, auxe, nere iritzi laburrean erantzungo lioke: —Jauna: eguzki sutsu onetarik gerizatzeke beste itzalperik ezpadu, ar beza nere au—. Eta au esanez, upela, burua makurrik, eskiniko lioke Leaburuko gizurenak.

52. gurdi; hemen, *bagoi*. *Euskalzale*-n (1898, 92), Arana Goirik 1895. urtean sorturiko *burdi* darabil.

53. [Azkueren oharra] O! oso ederra.

54. [Azkueren oharra] Itzez itz "luzaro bizi", "gora" esan nai du.

55. Gehienetan *genion* darabil; hala ere, hiru aldiz *ginion*. Cf. 10. "ezkutitz"-eko 23. oh.

ZORTZIGARREN EZKUTITZA

Lasartetik Azpeitiko bereterburu jaunari beraren adiskide ta mendeko Andres Artesarri apaizak.

10-6-1900.

Gutxitan ikusi det nere burua atzo ta egun baino estuago. Atzo iru aldiz asi nuen ezkutitz au ta iruretan tarrat egin bear izan nuen papera. Goizeon ere beste ainbeste egin det zirriborro batzuez. Zer izango ote zan errudun izan banintz!! Monjatxo bat oso eri, noiz ilko, degulako, eztet artu orrerako bidea, emen gertatu dana zuri agoz zearo jakinerazteko.

Agi danez, irain andia egin dizute zuri, iztun arrigarri ta bereterburu ospetsu zeran orri. Leonen meza berritan jarduna egi-tera aspaldion zeunden zu itz emana, lotua; ta zure orde z nero nek jardun bear izan det; eta, iraina gorriago agertzeko, erderaz. Ni enaiz errudun. Zerori izan zaitez epailari*. Orain ilebete, ez oso, beste eun aldiz bezela, aizpa ikustera agertu zitzaigun Isabel, gure adiskide Adrianen lengusina ta etxandere Isabel. Alako txaplatarik¹! Leaburun meza berria (asmatu zanez) ematea Jainkoak etzuela agintzen. An egingo zan diru-zabaltze ta janedan izugarritz erri guztia marmar gaizki esaten ari zala. Protestante

1. pertsona gogaikarri.

batzuen diruaz meza Santua! Atzen esakeratxo au amar aldiz aitatu izan edo zuen. Nik eztakit nola, beinik bein emengo lekaime (monja) guztiak zuritu zituen ta beren nagusi Berastegiarrak Adrian-i agiri luze legun batean guztien naya jakinerazi zion: Leonek Lasarteko komentuan len-meza eman zezala.

Arizpe jauna: emakume onen txaldankeria² obekixeago negurtu al dezazun, orain aste ta erdi-inguruko gertakizuntxo bat jakin-araziko dizut. Azokatik arako atorra ta barreneko motx, burruko-azal ta maindire, esku ta sudur-zapi, ugari zituela agertuz, birjosle (bordadora)³ trebeenai mintzagura (locutorio-ra)⁴ dei egin-ta⁵, aldagarri berri ayek zabaltzen zituen artean, —aizpak, esan zien: gure apaiz berriarentzat erosi ditut miesa⁶ zuri eder auek. Meza berri-egunerako birjosi (bordatu) ditzatzuten ekarri ditut. Bakoitzari gure ilobaren lenizki (iniciales)⁷ andi ta gorri-gorriak ezartzea nai nuke: D. L. O. =Don Leon Olazarreta.

—*Don* ta guzti? galde egin zion lekaime batek.

—Bai orixe, *Don* ta guzti beintzat. Eta mutxurdin txaldan au muturtuko ezpazan, *Don* ta guzti birjosi bear izan dituzte gure lekaimeok apaiz berriarentzako aldagarri, orratzetik arako⁸, kutsatu gabeak.

Adriani, onera erakarrita, bayetza erasan⁹ ziotenean, Isabellek neri, kapellau jauna, esan zidan: an irentsiko ziran txal, oilasko-oilanda, bildots ta arkume, izokin, kui, arrautza ta gainerako

2. ergelkeria, tentelkeria.

3. Azkueren hitz berria dirudi.

4. Azkueren hitz berria (ik. -gu "Geigarri"-an).

5. Agerraldi bakarra; *eginta*-ren ordez.

6. ehun, ohial.

7. Azkueren hitz berria (ik. *izki* "Geigarri"-an).

8. egin-berri, josi-berri.

9. esan erazi, eragin.

jakiz, gezurrik esan gabe, bi urte luzetan etxea berera erabiliko degu.

Zein egunez nai zuten, Leaburuko apaizak galde egin zienean, "larunbatez", erantzun zuen beraren etxandereak, Leonen ama larunbatez il zala-ta. Nagusiak orduan biguñ-biguñ gaineratu zuen: Gero badakizute emengo berri. Igande-elizkizunetan, baserriarreatatik, euskeraz izaten dira gure itzaldi ta jardunak; astegunetan, oro erderaz.

—Eta nork Azpeitiko iztunari erderaz Lasarten itz eragin?

—Ezkititzo bat bidali bezayo berorrek, Don Adrian, barru--barruko adiskide duenezkero.

—Andre nagusi: nik eztet orretarako kemenik. Ezkititz ori berorrek egin ta bidaltzea dirudi egokiena.

Eta, jakina! zuk erderazko jardunik nai ez ta kapellau gai-
zoak lan ori artu bear. San Krisostomo iztun andiari erruz itz eraginez, nolabait burutu nuen nere arazoa. Apaiz-mordo ederra bildu zan Elizan; mayean bost ginan soil-soilik: meza-emalea, aita-bitxi, bi apaiz gazte (Leonen ezker¹⁰-eskubiko lagunak) eta nerrau. Mintzagua (locutorioa) txikia zala ta beste bereter guztiak Elizetxen¹¹ bazkaldu ziran¹². Amezketar batzuk, Adrianen ai-deak, izan genituen mai-lagun.

Meza-ondoan emengo ikusmikuskizunak apaiz gazteai erakutsi nizkien. Zuk ere atsegina izango zenuen, nik uste. Astitsu zeran batean zatoz berok ikustera. Ez aldezu damu izango.

Okendo izkudaburu (almirante) aren bi arreba, lekaime izan ziran Lasarteko komentu onetantxe. Arrebak erraz berendu

10. *esker* testuan. Honela zuzendu dugu beste guztietan -z-z idazten duelako.

11. Besteetan —honako hau leku-izena ez bada, bederen— *elizetxean* naiz *Elizetxean* idazten du.

12. [Azkueren oharra] Isabelen isilik, Adrianek ordaindu zuen ayen *bazkaria*.

zuten beren neba* ospetsuak maiteen zuen ondasun bat: ontziko harian (salan)* iduki zeukan irudi, *Pozgarrizko Andre Maria*¹³. Arra ta erdikotxoa da, arrizkoa. Okendok beretu baino lenago ere iruditxo onek mirari bat egin zuen. Mirari onen oroikarriztat Eliza onetantxe degu artailu (kuadru)¹⁴ bat, diotenez, ederki egin-a. Baditugu beste artailu batzuk ere: Elizgelan Okendorena ta beraren emazte Andre Teresa San Millan-ena. Berriz ere dioke-tsut*: onontzaldi bat egin ezazu bein edo bein.

Zu bezelako gizon jakitunentzat erakusgarritzat daukat emengo artitz (inscripción)¹⁵ polit, len elizpe zarraren atebur-uan, orain auzpez aurrean ezarria deguna:

Inveni portum. Spes, fortuna: valete.

Apaiz gazte ayetarik batek (burujabea da ta miinduna* apaiz hura) esan zigunez "exámetro" osoa izateko iztxo bat bear omen du artitz onek:

Inveni portum. Nunc spes fortuna: valete.

Amaikari erakutsi diet irakurgaitxo¹⁶ au! Batek ere eztio utsunerik ediro*.

Fraile zar Sunbilako seme batek, neronen otoiz, onelaxe euskerazkotu¹⁷ zizkidan itz oriek:

Kaya ementxe det, gazte.

Itxaropen, zori: zoazte.

13. [Azkueren oharra] Bein ere ez tet entzun beronen izena, erderaz izan ezik: *Nuestra Señora del Consuelo*. Onelakoxea da gure euskalduntasuna.

14. Azkueren hitz berria.

15. Azkueren hitz berria: "Oihenart-en *ilartitz* epitafio-tik artua" (Azkue 1927, 125).

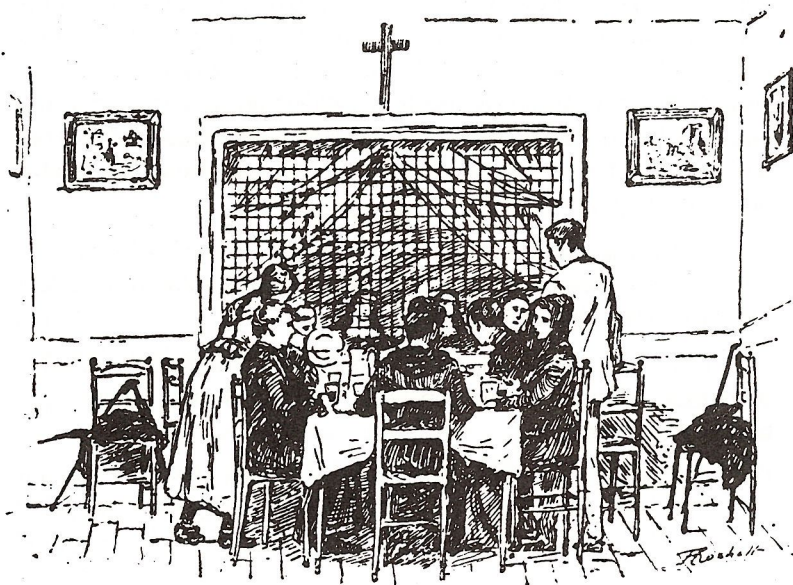
16. inskripzio, gazteleraz, "leyenda" (ik. 31. oh. "Geigarri"-an).

17. euskarara itzuli, euskaratu; Arana Goirik *euskeraldu* esango zukee-na.

Mayean ginala berealaxe ots egin¹⁸ zuen zure izenak. Gu mauka-mauka ari ginan artean, barruko aldean komentuko nagusi berastegierra ta bestetxo bi bazkaltzen ari ziran.

—Iztun arrigarria omen da, esan zuen zuzaz nagusiak.

—Bai orixe! erantzun zion Adrianek. Datorrela lurpetik Fray Luis de Granada, zekien erdera legunez izketara; nik Azpeitikoari bere euskera garbi, erraz, mendi-usaineko z nayago diot entzun.

—Nik, gaineratu zuen arako apaiz burujabeak, Euskalerrian bada, Fray Luis de Granada-ri baino nere erriko erretoreari ere gogozago; ta Matxinbentako erretorearen izena ezta gero Ciceron. Euskaldunai euskeraz.

18. durundi egin.

—Igandero euskeraz ari izaten zaigu Don Andres, gure kapellau jauna.

—Goizean ere euskeraz ekin balio, etzan ezer galduko.

—Apaiz jauna, erdaldunentzat erderaz egin bear da. Badira gure artean euskerarik eztakiten lekaimeak.

—*Madre*¹⁹ esan zion orduan Matxinbentarrak: erdalerrian erderaz, euskalerrian euskeraz. Berrogei lekaime euskaldun dau den komentu batean, Burgosko erdaldun naiz Bilbo-aldeko euskaldun motzen bat datorrelako, beste guztiak euskera ezpailekiten bizi bear? Bidezkoa deritzayo oni? Euskalduna eztanik gure artera baldin badator, ikasi dezala gure mintzoa, gure izkera. Guk ere ori egin bear izan genuen erdalerrian: erderaz ikasi. Erdaldunik battxo etorri ote da egungo jarduna entzutera? Eztet bat ikusi; lo bai, baserritar-mordo ederra. Aurrean dedan amezketar onek ere, ayek zurrungak! Ez alda egia, Simon?

—Tolosan len ere entzun izan ditugu erderazko *kalamatrika* oriek eta, egi-egia! ni bezelakoentzat aur-kantatxoak bezela dira erderazko jardunak: logarriak.

Isabelek, barru-aldekoak sapustuko ziralako, —*Madre*, esan zuen, Bilbotar aberats batzuk asi omen dira Berastegin burni--arria ateratzen.

—Burni-arriz eztegu emen burua austen. Emen Jaunaren mendean bizi gera, Beraren naya egin nai gendukeala. Berarengana deituta eztingu beste zeaztasunik eskatuko, eztingu arpegi artuko euskeraz ari izan geralako naiz ezkeralako.

—Orregatik ere *quinque talenta* eman diete lekaimeai ta bost doe orien artean euskera ederra ere artu dezute ta nere us-tez...

19. [Azkueren oharra] Autu au ta beste geyen geyenak erderazkoak izan ziran. Amezketarrai zerbait esatorduan eta alkarren arteko autu laburtxo batzuetan baizik etzuen gure izkerak ots egin. Komentuak agitz euskeraren obiak (sepulcros) dira, esatea lotsagarria bada ere.

—Bost baino ezpalira! esan zion Adrianek Matxinbentarrari, keinu bat eginez. Ain zuzen ere nere lengusina Sor Santa Catalina emen sartu zanean (badira gutxienez ogeita amar urte; apaiz gaztetxea nintzan ni, Leaburun sartu berria); emengo kapellau zarrak jardun zuen, ni ausartzen ezta; ain zuzen ere Ebanjelioaren ataltxo ori aipatu zuen. Ez alzera oroitzen, Eusebi?

—Sarraldi (entrática)²⁰ guztietan, gutxi gora-bera, berdin esaten omen zuen.

Ayen parrea, batez ere bi lekaike isilkor ayena, Sor Santa Catalinaren itz auek entzutean!!

Zuk neronek baino ere sakonagotik dazaguzu Leaburuko arimazaina, erkideak ere bazerate-ta. Emale danean, pozik izan oi da. Ezta bein ere itzontzi izan; baina, lagunartean itz gutxi egin arren, asko eragiten du.

Beti agertu oi da, arpegia argi duela, besteak nola poztuko. Laurdenegungo bazkalaratean inoiz baino gutxiago mintzatu zitzazun, zure minez noski. Matxinbentako apaiz gazte ayen zipladaz²¹ lekaikeak mindu etzitezen erabez (bildurrez)*, atera edo zituen gure adiskideak itzik erdiak.

Aketa (kafea) artzen ari ginanartean, Tolosako norbaitek bidalita, txantel urdin²² bat eskuan zuela, gizon bat izerdi-patsetan agertu zitzazun. Lur jota gelditu zan gure Adrian Iriondo, berri hura irakurri zuenean. Banan banan maikide guztiok txantel ari so bat (begirakune bat) egin ginion²³. Ona irakurri nizkion itzak: ALICE AURGINTZAN IL ZAIT. ERRUKI NIZAZ. MEDEL.

20. Azkueren hitz berria.

21. eztenkada, piko.

22. telegrama. *Txantel*-en agerraldi bakarra; besteetan *txartel* darabil.

23. ik. 7. "ezkutitz"-eko 55. oh.

Oro murtik egin gabe²⁴ ginala, Isabelek, Isabel txaplatak —Jaungoikoaren zigorra dabil emen— esanez, autsi zuen isilaldia. Ez alzan inor izan biotz-barruan garrzkeriaren bat erne ta otu etzitzayonik. Adriani soilik irten zitzaion itza, bakarra bera ta astuna: "Isabel".

Osaba-ilobak etzuten geroztik ez burua jaso ez agoa zabal-tzen. Besteok binaka txutxuputxu²⁵ giarduelarik*, Isabelen ago-tik, lengusu baserritarrarekin ari zala, itz-mordo eten auek belar-riratu zitzaizkidan: "Mari Zirtzil... uztaren amalaugarren eguna zan... Dilin-dalan zeinutegian... ur bedeinkatua ere artu... protes-tantea". Itza ta pitsa zeriozkion Isabeli ezpainenatik.

Leaburuko bereterrak, mai-eskerrak oi bezela eman ta gero, il otoitz bat egin zuen. Isabelek, ezpainak alkarri itsatsiak bide zituen, auxe esanarte: —ari ere *erresponentsua*?

Isabel, esan zion lengusu apaizak: Jesukristo gure Jaunak esan zigun, azken-juizio-egunean gizaldi onen aurka (kontra)²⁶ Ninivetarrak jaiki ta gaitzetsi (kondenatu) egingo zituztela²⁷. California ezta Ninive zan baino galduago.

Bi ordu geroago Lasarten etzan arrotzik gelditu.

24. txintik atera gabe.

25. ixil-mixil, marmarka.

26. Hitz berria (1916). "contra, *aurka*. No es tan recomendable el uso de *garaiti*, *gibelaz* y *kaltetan*; menos aun el del neologismo *kaltetz* [Arana Goiri-rena (1895)] y el del extraño *kontra*" (Azkue 1918).

27. *condemnabunt eam*, gaitzetsi egingo dituzte (Mt 12, 41); *gizaldi* "ad sensum" harturik, nonbait.

BEDERATZIGARREN EZKUTITZA

Azpeititik, 1900-garren urteko Errosario-egunean

Emeterio Olazarretari Juan Jose Arizpe bereterrak.

Zure lengusu Adrianen adiskide mamia¹ naizen aldetik ezkutitz au zuri egitea artu det gogtan. Inork inor maite izan badu, maite det nik Iriondo apaiza. Badakit zuk ere zinez ta anai bat bezela oneresten* dezula.

Bat onen ta beste orren biotza minduta ere, argiro esan bear dizut beste aldetatik jakingo etzendukean berri au. Aspaldion ezagunean mekotu² ta maskaldu zaigu Adrian. Etxekoak, egunero ikusten dutelako edo, eztakite beintzat zein indarga, zein aul dagoen. Bizirik ikusi nai badezu, igi zaitez, Medel, ar zazu ononzko bidea ta alik zuzenen³ zatoz Leaburura.

1. Ik. *mamina* "Geigarri"-an.

2. ahuldu, makaldu, herbaildu, maskaldu.

3. Testuan izartxoarekin; "Geigarri"-an, ordea, ez diogu dei honi erantzunik aurkitu.

Soina (gorputza)⁴, beti bezela, orain ere gaizkabea du; gogoa (arima)⁵ aspaldion oso eri; ta gogo beeratuak emeki-emeki ta igartzaka soinic errutsuenari oben⁶ eragiten dio.

Zure emaztearen ilberria Lasarten, Leonen meza berri-egunean, artu zuen. Zauzkada andia eragin zioten aren eriotzeak eta zure atsekabeak.

Urrengo lau bat ilebetez biozketa saminak gozatzeko egun asko izan ditu. Leon izan du orretarako gozagarririk onena. Baserriarren aotik "gure apaiz gaztea bezelako oyulari ta organularirik nun?" entzun izan duenean, berak "ikasberria degu oraindik, ikasberria" erantzun arren, eztitan eukiten⁷ izan du beraren biotz andia. Nerau eraman ninduten Leaburura San Pedroz ta neronen belarriak entzuna da autu ori. Egun ayetantxe erabaki genduen Bartolome guren-egunean (San Bartolomez) Amezketara joatea: Adrian meza nagusia oyukatzeke; oyutegiko* maisu izateko, ni; Leon, zure seme jator Leon, eguneko jarduna egiteko.

Ederki ari izan zan bereter gaztea. Asieran berak ere Amezketarren odola zuela agertzean, ango artzain ta gurtzainen biotzak osaro berarendu⁸ zituen iztun berriak. Meza-ondoan ilobarren gora andiak normairen ezpainetatik entzunik, luzarotxo isilik egon arren, alako batean auxe azaldu zigun: "egia esan, ni, orren urteak nituenean, enintzan gai an goitik, dardaratu⁹ gabe, asteko elizkizunak erakusteko ere".

Alako egun asko izan balitu, leneratuko edo zan zure lengusua; baina, gutxien uste zuela, lau ilebeteko poz-atsegin guztiak bat-batera atsekabetu zitzaizkion.

4. Hemen duen esangurarekin, neologismoa.

5. *arima*-ren kaltetan hedatzen da mende honetan Azkuek eta Arana Goirik bultzatua.

6. makur.

7. *eztitan eukitzen*-en orde. Ik. 11. "Eskutitz"-eko 18. oharra

8. bereganatu, beretzakotu, beretu.

9. dardar, ikara egin.

Leon Arabako urixko tutu*, txatxar, exerex baterako Parro-ku izendatu zuen Apezpiku¹⁰ jaunak; eta Leonek... joan egin bear. Osabak Tolosaragino lagun egiteko ere etzuen kemenik izan.

Elizako armonium zuk emandako jokailu¹¹ eder hura mututu zan. Eskubirengo leyoa beti ertsia zegoen elizetxean. Alperrik aratu¹² ta ikertzen zituen zakurrak etxeko zoko-bazterrak, nagusi berria ediro nayeian. Adrian etzuten poztutzen ez eliztarren autuk, ez alberrietako¹³ bereterren ikustaldik. Isabelek aldiz beraren zinkurin* ta ayuma¹⁴ ta antziz larriago egiten zion nagusi zarrari bioz-mina.

Aldarte onetantxe zegoela ots egin zuen Adrianek iluntze batez nere ta zure etxe onen atean. Besoak zabalik artu nuen nere adiskidea; al nuen abegi¹⁵ txeratsuena egin nion. Nere lankide apaiz batzuk ere, bera poztutzeko, mairatu nituen. Atxeter bat degu emen, mediku bat, oyukirik parragarrienak erdi frantzes erdi euskeraz ematen dituen gazte buru-arin bat. *Betijai* du gure arteko izena.

10. "obispo, *apezpiku*, del griego "episcopos", latin "episcopus", con un ligero tinte vasco de *apez* 'sacerdote', *piku* 'cumbre', aunque una y otra son voces extrañas. ¿Será neologismo de Larramendi? El pueblo dice por lo general *obispu*. Un discípulo de Arana Goiri, creo que Urriolabeitia, siguiendo la pista de *goteun* 'espíritu santo', y *gotzon* 'ángel' trazados por su maestro, elaboró el sonoro neologismo *gotzain*, lit. 'cuidador de almas', cuya formación no se ajusta, como tampoco la de los precedentes, a la fonética del idioma" (Azkue 1918). Azkuek (ik., adz., 1916b, 389), hala ere, *gotzain* erabili zuen.

11. Azkueren hitz berria; 'musika jotzeko tresna': "Erriak nonbait onetarako *yoare* sortu du, bainan aari ta ardien *zintzarria* soil-soilik ezagutaraziz" (Azkue 1927, 127).

12. aztertu, ikertu, arakatu.

13. alboko, aldameneko herri.

14. auhen, kexu.

15. AG-n agertzen diren bizkaierazko hitzez ari dela, hau dio: "*Abegi* acogida. (...). *Abegor* naiz *arrera* bere orde z erabili banu, obe" (Azkue 1927, 121).

Hura ere bazkaldar izan nuen; eta beste maikide guztiok parrez lertzen ari ginanartean, parrirri doi-doi egin zuen Leaburuko arimazainak.

Bakartu ginanean, aurreguneko burubidea eman nion: bera soil-soilik apezpikuarengana agertzeko, urtetsu-samarra zala esateko; Leon bear-bearrekoa zuela; ta, alarik ere, nagusia eze-zerako bazegoen, zuen sendiak (familiak)¹⁶ Leaburuko elizari egin dizkion on andiak agertzeko.

—Lagun zarra, erantzun zidan; nik, sasi-apaiz onek, erdiak esateko ere eztiat adorerik (kemenik) izango.

Iru egunen buruan emen zan berriz, joan zan baino ere ila-go, mailadian gora igoteko^{16bis} eskuzalari¹⁷ eldu-bearrez.

—Ezin ditekeala, erantzun dit. Apaiz berriak, diranak dirala, Arabara bear dutela. Nereak egin du, lagun zarra.

—Nolako egin ta egin-ondo? Iluntzen eztan egunik ezta, goibeltzen eztan zoririk ere ez. Badakizu arako Virgiliorena: *Post nubila Phebus* —laino-ondoan eguzkia—.

Kementsuago izan zaitetz, Adrian. Buruari ez utzi erortzen. Oker asi dan arlo au zuzenduko degu, Jainkoak nai badu; baina osasuna galduezkero...

—Len-bai-len etxera joan bear det. Eztakit zer dedan. Indarga ta aul asmatzen det nere gorputz guztia. Inun ez tet minik; indarrik ere ez, ordea.

—Ezagun da Leaburuko bakartasun artan gorabera gabe bi-zi izana zerala. Bidez asi orduko on izango da sendalariari¹⁸ ots

16. "Askuzi-ren berri orduan yakin banu, enuen Arana-Goiriren izperri au aintzat artuko (Ikus *Lamiak Euskalerrian*) (Azkue 1927, 127).

16bis. *igòtzeko*-ren ordeztzuri bide zaio. Ik. 11. "ezkutitz"-eko 18. oharra.

17. eskudel.

18. mediku; bestetan *atxeter* deitzen duena.

egitea. Joxepa, Joxepa. Zoaz Aginaga Jaunarengana. Berealaxe datorrela, norbait ikusi bear duela-ta. Onek esango digu, Adrian, aultasun ori barrurago¹⁹ sar eztedin, zer dan egin bear dezuna²⁰. Guk ere, zu baino gaztexeago izan arren, izan ditugu buruaustarik asko ta naigaberik ez gutxi. Ontziak itsasoan eztute aizea beti poparean²¹ izaten. *Post nubila Phebus*.

—Nere egun labur auetan ezpada ere, nere ondoren beintzat Leon Leaburuko arimazain izatea nai nuke. Au baneki, ni iltzeko ere pozik.

—Ze il ta mil? Ikusiko dezu gure Betijaik, eztirudien sendalari trebe onek, sendapidean jarrita, zerorrek uste dezun baino ere azkarrago ta zoliago nola izango zeran. Orra or berori, uste dedanez, *Pello Joxepe* oyukatzen.

—Sartuko naiz ala ez?

—Sar, sar ta ordu onean ala ere.

—Don Adrian de Leaburu, onontzaldi? Gazteiz-aldetik nolako berriak dakarzkizu?

—Txarrak, Aginaga: kili-kolo joan ta ez-erori bai-erori etorri.

Adrianek gero, neronek lagun egiten niola, zearo edatsi zizkion bere goraberak.

—Iriondo jauna: zuk, gaizo orrek, bi gizon bear dituzu, osaro sendatzeko: sendalaria ta bitartekoa; bigarren au lenengoa baino bearrago. Nere itz auek aditzean arroa naizela esan badezazu, neri ajolarik ez. Neronengan, bat baizik enaizelarik, neronengan izango dituzu bi gizon oriek. Sendalari, nolako edo alako, Madrilen egin ninduten. Bitarteko, altsu naiz erkin, atzeak

19. Testuan *barurago*.

20. Testuan *ddezuna*.

21. popatik. *-rean* '-tik' bizkaierazko atzizki zaharkitua.

esango du zer naizen. Zure eritasunik andiena, zure minik sako-
nena ilobamina da. Iloba biar-etzietan Leaburura, an izateko, ba-
letor, zu berealaxe leneratu, berealaxe sendatuko zinake. Au nere
anai, Donostiako sendalari ospetsu, zuk ere ezagutzen dezun hu-
ra, arteratuezkero²², gure don Juan Josek emango didan Jereza
barruratuko dedan bezelaxe...

—*Intelligenti pauca*. Joxepa, Joxepa: ekarzazu onera lengo
egunean asi genduen bonbil ori.

—Nere anayak, ez anaya detalako²³ bainan, andimandi
orien artean, nik baserritar auen artean bezela, zer nai ta axe^{23bis}
eskuratzen du. Esan dezatela, nori zor dioten gaur duten maila,
Astigarragako kapellau, Ernaniko erretore...

—Eskerrik asko, Aginaga. Nere ta apezpiku jaunaren bitar-
tekotzat eztu Jaunak agintzen elizgizona eztanik. Eskerrik asko
berriz ere ta barka.

—Ederki erabakia, lagun zarra. Bi gizon bear baditu, izan
zaitez zu bat, Aginaga: sendalari. Bitarteko izatea neri dagokit.
Onek, sasi-apaiztat burua duen onek, eztu kemenik izan Apez-
piku jaunari gauzak argi ta garbi erakusteko; gizon andiai nun-
bait ere gutxitan itz egiten ta gero oilotu egin zaigu. Zuk egin za-
zu, Betijai, zure *recipe* ori. Nik, neronen aldetik, alegin guztia
egingo det, apezpiku jauna zurituz, *accipe* esateko: tori Faidoko
apezarentzat²⁴ Leabururako izapidea (nonbramentua).

San Miguel-aurreguna zan, Leonentzako Parrokutasun be-
rria eskuan ta gure sendalari oyuzalea lagun nuela, Leaburura jo
nuen eguna. Beste bat zirudien Adrianek. Betazpiak irten-irten
puzgotuak²⁵, masailak sartuak eta zimurtsu; larrua gorri-ubel;

22. tarteko, bitarteko izan.

23. *dedalako*-ren orde; ahostuna erabiltzen du beti honelakoetan.

24. Agerraldi bakarra; besteetan —*apezpiku*-z kanpo, noski— *apaiz* da-
rabil.

25. haunditu, hanpatu.

mintzura (boza) zintzarri pitzatu baten otsa bezelako motela. Jateko beti nakar²⁶, gogorik gabe; egarria il ezina. Neri, berri-pertxoa irakurri zuenean, "Juan Jose, esan zidan: eskerrak bear bezela erakusteko ere eztet astirik izango. Goitik, gorakoa baldin banaiz, goitik erakutsiko dizkizut".

—Gora diozu ta irurogei urte aurtan izan!

—Ez, Juan Jose. Igaz berrogei ta emeretzi, aurtan irurogei ta amalau gutxienez. Izateko nituen urteak²⁷ mordo batean erori zaizkit; eta nik orien astuntasuna jasotzeko indarririk ez... indarririk ez nik. Nereak egin duela. Zuk ere badakutsu, begi busti oriek ezagun dute.

—Eguraldi bero sapatana²⁸, aldapa gora, azkazalak ere izerdi patsetan izan oi ditugu-ta...

Zerbait esan bear, nere zauzkada zurikatzeke, ta orixe esan nion.

Aginagak, ota erreari kea bezela, gezurra parra-parra zerio-la, "Leon agertzeaz batean asiko dira zure masailak, Don Adrian, arrautza-perretxikoak²⁹ bezelaxe gorritzen" esan zion. Amabost egun barru aldako* usoak iltzera, doi-doi bada ere, joan al izango zera. Ezetz? Buru ori etzatzu, gizon, ezker-eskubi erabili. Udaberriz, gaur lasai dezun sotana ori, andikien altzotxakurrak³⁰ larrua bezelaxe, bete-bete-betea, lertzeko zorian izango dezu. Ezetz berriz ere? Bein ere eztizut elizjardunik (sermoirik) entzun; baina, orretarako erarik banu, zuk goitik azalduriko sineskayak³¹ belarriratuta, enuke burua kordokan* erabiliko.

26. ezertarako gogorik gabe.

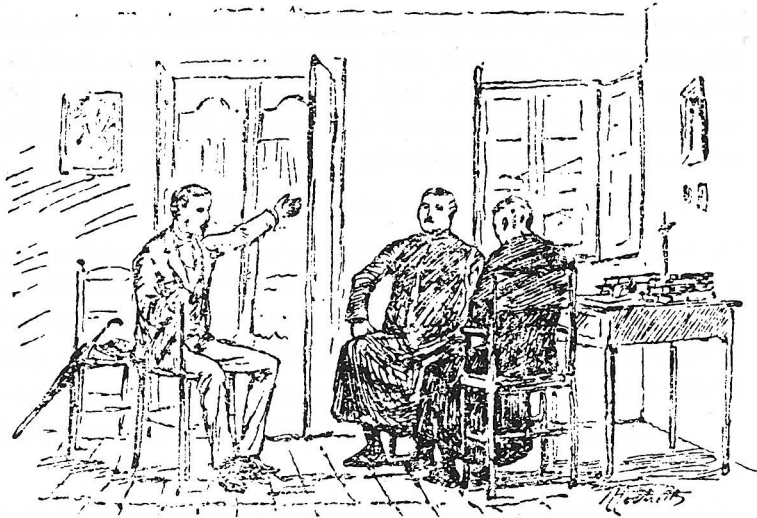
27. Testuan *nituen-urteak*.

28. izugarritzko beroa, sargoria.

29. *amanita caesarea*.

30. txalin-txakur, andere-txakur.

31. fedeko artikuluak. 1896. urteko Dotrinan (1. or.) *sinizgai* darabil. Garai beretsuan (1897), Arana Goirik *ziñeskai* (*zin + etsi + -gai*) proposatzen du.

—Aginaga, erantzun zion eri gaizoak, zure gogokizun (intenzio)* ori eskergarria da; baina sendapiderik ikusi³² ezarren, nerau ere maiz ibili izan naiz eri isuri, maskal-artean eta bestera uste izan arren, askotan agertu izan ditut olako aurrean³³ pozezkoak. Eta zer? Eriotzea, guri parre eginez, bere orduan jetxi oi izan da.

Orduan Betijai, ate-aldera joanta, sukaldekoari deyez asizan:

—Isabel, lllllisabel.

—Jauna.

—Zatoz onera. Barute³⁴-aurrean (garizuma-aurrean) Don Juan Jose ta biok emen izango gera, zauta batzuk egin ta Leabu-

32. Testuak *ikasi* dio.

33. igarpen, predikzio. Hitz berria; Azkuerena?

34. Azkueren hitz berria: "*negute, eurite, izozte...* bezala eratua (Lekeition *baruzaro* norbaitzuk esan oi dute)" (Azkue 1927, 125). Arana Goirik *berrogeikaro* (1897) proposatu zuen.

ruko apaiz sendatuaren balbe (eriotze)³⁵ zarrari parre gozoak egiteko asmoz. Artuko gaituzu?

—Bai ta pozik ala ere.

Bazkaritan Adrianek salda-pitin bat besterik etzuen urdaile-ratu. Nere bide-laguna, amabost egun aurrerago nere etxean bezela, asi zan oyuki (kanta) parregarriak ematen. Ona bat:

Atso zarraren atorra zarra

berea balu ezer ez;

kedarra baino beltzagoa du,

garbiketako alperrez.

Txirurin brinkulin brinkulin brinkulin

txirurin brinkulin atsoa:

su-bazterrean dagoenean

eztauka mozkorra gaiztoa.

Gure atsoak gau ta egun

eztu besterik zer egin,

arkakusoak arrapatuta

ipur... ari atz egin.

Txirurin brinkulin brinkulin brinkulin

txirurin brinkulin atsoa:

su-bazterrean dagoenean

eztauka mozkorra gaiztoa.

35. AG-n darabiltzan bizkaierazko hitzez ari dela: "Balbe muerte (personificación de la). Zabalak bere ipuinetan ederki dakar" (Azkue 1927, 121).

Oyulariak etzuen oso amaitu al izan. Urmindunari³⁶ edozein janari ur sortzen zayonez, Adrian gaixoari esaki³⁷ naiz oyuki parregarrienak negargarri biurtzen zitzaizkion; eta neronek, zinu bat eginez, Aginagari atso zarraren oyukitxo au eten-arazion.

Isabelek, noizean beinka sukaldetik azalduz, esku zabalez gonak gogor jota, ziraustan*:

—Don Juan Jose, zer uste du? Onetarako izan bear alzuten³⁸ gure Leonen organu ta ingeles-ikasteak? Arabako arkaitzai belarriak gozatzeko? Izan naiz ni an, gure apaizak kemenik izan ezpadu ere; izan naiz an, bai amaika negar bizi egin ere!! Eznerik ere etzuen gizagaixoak gosaritako. Aragi ta arraina guk emendik bidali bear. Faido, Faido! Auxe du baserri³⁹ purtzilak izena. Leon, Leon zorigabea!

—Zaude isilik, Isabel, iganderako etxea joko du-ta.

Nere ustez iloba-minak baino lengusinarenen antzi ta zinkurinak geyago makaldu izango dute gure gizona. Berau errebelar-ketara (tabako-bila)⁴⁰ goyean zan artean, atxeterrak, medikuak *diabetes florida* zuela esan zidan ta laguntzat *defuncionamiento(sic) cardíaco*; itz garratz oroikarri auek gaineratuz:

—Eri au, eri bikoitz edo irukoitz au, sendaezina ezpada, sendagaitza bada beintzat. Bizia luzatzeko, alaitasun andia ta jo-

36. uhanura, hidropesi.

37. esaldi (?).

38. Testuan, ohi ez bezala, (ik. Hitzaurreko V. atala.), *al zuten*.

39. baso-herri, ez 'basetxe' (ik. 13. "ezkutitz"-eko 5. oh.).

40. *errebelar* 'tabako' AG-n erabilitako hitz berrien zerrendan ezarri arren, ondoren hau eransten du: "Erriak nonbait esaten oteduen nago" (Azkue 1927, 126).

lasaldi etentzakea⁴¹ ta atseden osoa (*mucha alegría, distracción ininterrumpida y completo reposo*) bear izango ditu, Tolosako sendalariak ederki erabaki duen bezela.

Auetzek dira Medel, nik, estalki gabe, eman al dizkitzudan berriak. Zatoz, bada, len-bai-len, lengusu maitagarri, errukarri, isuri onen bizia, alaituz, luzatzera. Leonek eta zuk ezin dezake-zutena eztio lurrekok egin al izango.

41. Testuan ez dugu *etentzake*-rik aurkitu; *etentzaka* darabil beti. Hemen, beraz, bizkaitar eta gipuzkoar askoren erara, *-a + -a > -ea*.

AMARGARREN EZKUTITZA¹

1901-ko Mayatzaren 9an

Belauntzatik Azpeitiko bereterburu jaunari beraren adiskide begirunetsu² Agustin Basaldek.

Ezkutitz au nerea da ta ezta nerea: nerea, gaiz; inorena, apainkiz³, itzez. Onelako eskulanik bein ere ez tet nik euskeraz burutu. Ibili nintzan ikasguetan⁴ etzidaten euskeraz deusik irakatsi ta ez tet inoiz ardurarik artu, neronez, nere kabuz ikasteko. Zilegi etzala, etzala eder egiten zu bezelako euskalzale⁵ andiari erdal-ezkutitzik bidaltzea, ta norbaiti idasterazi⁶ diot. Norbait

1. Testuak, arauz kanpo (ik. 1. "ezkutitz"-eko 1. oh.), *eskutitz* dakar.

2. adeitsu, lotsakor.

3. apainketa, edergailu.

4. Testuan *nintzan-ikasguetan*.

5. Ik. "Geigarri"-ko 31. oh.

6. 1894. urtean Arana Goirik sorturiko *Bizkaitarra* aldizkarian Maite-txea, hots: P. A. Ormetxe, Mogelek *Pera Abarca*-n dakartzan *eratsi* (63. or.) eta *iraatsi* (82. or.) 'izkribatu' formetan oinarrituz, *iratsi* erabiltzen hasten da. Hurrengo urtean Arana Goiriren pare bat adibide aurki daitezke; 1896. urtetik 1902. urterarte, ordea, etimologiaren izenean, *iratzi* (*atzi* (= *atz* 'behatz' + *-i*) + *erazo*) darabil eta 1902. urtetik aurrera, *iratzi* 'izkribatu' eta *iratzi* 'iraxteki,

onek eztu nai, ordea, beronen izena eman. Lendik emengo berri-rik ezpadakizu, arrituko zera, jaun Arizpe, au irakurrita.

Gure adiskide gazte, Leaburuko arimazain, Leon Olazarreta, oso abaildua dago, latzak eta beltzak ikusten bizi da errukarriau. Emen zinan zu, beste ogei ta amar bereterrenartean, gure adiskide on, biotz andiko elizgizon Iriondo il zanean, zerorrek oyukatu ere egin zenduen elizkarietako Meza-ta.

Oroitzen alzera, Leon, osabaren eriotzea biotz-barruragino sartua zuelarik, zein beluri⁷ ta zurbil, zein biozmindun ta atsekabetsu egun oso artan gekusen? Orduko atsekabea egun aueta-koen ondoan naigabetxo arin zilaka⁸ utsa baizik etzan. Medel, beronen aita Medel, il ote zayo? Il balitzakio, eluke semea izan-go, duen baino errukarriago, atsekabetuago, abailduago ta gogoz ilago.

Belauntza ta Leaburu, beti alkarri begira bizi izateko, Jau-nak sortu zituen, mugakide dira; ta bi urixko auetako, bi erritxo auen apaizok, nere ezaupidean beintzat, etentzaka alkar ongi ar-tzekoak izan gera, adiskide onak. Elurra lodi, euria adarrez, os-totsak (trumoyak) belarriak gortzeko zorian, naiz beste onelako ekaitz izugarriren bat ezpada, ni Leaburuko bereterrarengana, naiz bera Belauntzako apaiztegira, astean bi aldiz agertu izan ge-ra. Ala ere maizago egin izan det nik joan-etorritxo au, Adrian il-

itsatsi' nahas ez daitezen, *idatzi*. Azkue jadanik *Euskalzale*-n (1897, 1) *iratsi*-z baliatzen da; 1918. urtean, halabaina, erdibideko soluzioa proposatzen du: "es-cribir, *iraatsi* (neol. Moguel), por extensión de *iratsi* 'adherir, pegar'. Arana-Goiri lo modificó en *idatzi*. Pase (y hasta es razonable), por evitar anfibología, la sustitución de *r* por *d*; pero es inadmisible el empeño por desterrar el fonema *ts*, por razón de que algunos no perciban su sonido, y reemplazarlo por *tz*. Qué-dese, pues, en *idatsi*" (Azkue 1918). Honi jarraiki, testu honetan —huts garbia den *iratsi*-ren agerraldi bakarrak kanpo (ik. 5. "ezkutitz"-eko 16. oh.)— *idatsi* darabil. Esan gabe doa, *idatzi*-ren arrakastak Azkue bera ere Arana Goriren neologismoa erabiltzea bultzatu zuela (ik., adbz., Azkue 1934b, 3).

7. zurbil, margul.

8. gaztaina mazkor, ikol.

-aurretik, Medel Ameriketatik erriratu zanetik onera. Atseginan zan Leaburuko elizaldera joatea! Leon, neskatxak andre irakasleari utzita, mutikoai goiz ta arratsalde euskera ta erderazko ikaspideta ematen, musika ere bai gainera. Medel, semeari eskuarte ugariz ta lanez lagunduta, ingeles ere zertxobait aurrirakasten zietela⁹; igande askotan meza alai eztitsua oyukatzen zituela. Atseginan zan, zinez, Leaburuko elizatxo txukunean sartzea! Baina norbait (diotenez, Isabel, Leonen izeba Isabel) asi omen zan Medelengan belztasunen bat nabaritzen; ta, isil-misilka lenengo, txutxumutxu¹⁰ gero, zurru-murru geroago ta esanmesanez azkenean, nunnai, Leabururen lau egaletako sukalde guztietan zabaldu zan: Apaizaren aita etzala kristau ona, Pazkoazkoa etzuela egin; Elizan, oyutegira bai; opalmaira, ordea, etzala beintxo ere urbildu.

Udaberrian eztira udare ta sagarrondoak lorez zuritzen Leon igande-arratsalde batez agertu zitzaidan baino zuriago. Obiren batetik arima-bila jeikitako ilotza zirudien.

—Zer dezu, Leon?

—Auxe ta auxe. (Gaixoak barrua zabal-zabal egin zidan.) Zer da, don Agustin, nik egin bear dedana?

Etsarian (salan)¹¹ zoko batetik bestera, burua makur ta gogoketan nuela, arontz-onontz batzuk eginta, auxe erantzun nion:

—Leon: Job gurena Jainkoak eskupean¹² artu zuen, gero len baino ere gorago jartzeko. Zu ere Jainko maiteak eskupean artu zaitu. Jobek bezela esan bear dezu: onak, atseginak, Jaunaren eskutik artu baditugu, zergatik eztitugu gaitzak eta naigabeak artu bear? Zuk orain burubide¹³ bat nai dezu. Ona nik eman de-

9. *zien*-en ordezt (ik. 6. "ezkutitz"-eko 18. oh.).

10. ixil-mixil, marmarka; bestetan *txutxuputxu* deitzen duena.

11. Ik. *hari* "Geigarri"-an.

12. mende, menpetasun, manupe.

13. aholku, kontseilu.

zakedana. Gure berrinarki (periodiku)¹⁴ maite *Siglo Futuro*-ren orrietan maiz irakurtzen degun esakera urrezko *Bonum ex integra causa*-z, oroitzen alzera? Beraz oso-osoak izan bear degu gizon orok: kristauak, kristautasunean; bereter geranok, beretergoan*. Zure aita, esku-zabala ta masala (prestua) izanez gainera, ekandu* onduna dala diote; baina elizaz erdikina da, akatsak ditu, ezta osoa. Akats oriek dituen artean, osotu eztitenartean, beste eliztarrentzat alkeizun¹⁵ edo gaizpide (escándalo)¹⁶ dalako, ezta zilegi (*non licet*) zurekin emen bizi izatea. Aita, orrelakoa dezunartean, beste nunbait, atzerririk urrutirenean bizi bada ere, eztezu zilegi (*non licet tibi*) Leaburuko parroku izatea. Protestante baten semea, aingerukia¹⁷ izan arren, aita nor dan dakitenean ustez, ezin izan diteke *integer*, osoa. Kalte andia, kalte izugarria egingo luke eliztarren artean. Nere otoitzak lagun egingo dizute. Auxe da nere burubidea. Badituzu, alabaina, Euskalerrian ni baino bereter jakintsuagoak, ugari. Zoaz oriengana ere, baldin *Unión Católica* orrezaz nasiak, *mestizos* ezpadira; ta uste det oriek ere nere au bezelako burubidea emango dizutela.

Geroztik or ibili da Leon errukarria jo orrera ta jo onera. Neri etzait luzaro agertu. Esan didatenez, euskera ta latinezko esakune zar batena gertatu zayo: *tot capita quot sententiae* "buru bezanbat aburu" ediro ditu. Batak, alde egiteko; besteak, gelditzekeo; onelakok, au; alakok, bestea; Urliak*, Aitarekin Californiaratzeko; Berendiak, komenturen batean sartzea litzakeala egokiena; Zandiak (beltzen¹⁸ batek au, nere ustez), orain arte bezela, lengo biziari darraikiola.

14. Azkueren hitz berria; hitzez hitz, 'berri paper' (ik. atal honetan bertan 25. oh.). Beranduago dioenez: "Enau betetzen hitz onek' (Azkue 1927, 125).

15. Testuan *alkeisun*.

16. Azkueren hitz berria.

17. aingeru moetako, aingerutar.

18. Karlista artean 'liberal'.

Atzo zortzi jo zuen berriz neregana. Bere ezpainenatik entzun nituen, bestelan¹⁹ nik jakindako joan-etorri ta eritzi-uste auen berriak. Tolosako bereterburuak artarako bultz eginta, aurreko gabean agertu omen zan gure adiskide gazte au aitarengana.

—Aita, esan omen zion apal-apalik: erriak berori sinestegabetzat du. Ni seme nau, parroku ere bai. Aita dedanez, barka berorengana agertzea; elizburua²⁰ naizen aldetik... negarrez etzuen, ez omen zuen, gaizoak! jarraiki al izan.

—Seme, seme maite, ezagunago ta maiteago autan seme Leon, erantzun omen zion Medelek: ni emezortzi urte aunditan, elizara-bidea galduta ibili nauk; gainera badakik nolako erlijioa zuen nere bigarren emazteak. Seme, etxetik eramán nuen erlijioa, arroinak (zimenduak) utsak zituelako edo, galdu nian beintzat; eztiat orain inolako sinisterik. Alabaina, ez bakarrik seme²¹, baita elizburu autalako ere, egingo nitek nai dekana, urbilduko nindukek opalmai (aldare) ortara; enauk, ordea, inoiz *komediante* izan; oso-osoá nauk²²; sineste gabe eztiat orrelakorik egin nai. Ostia orretan Jaungoikoa baldin bada, irri egitera bidali nai alnauk?

Semeak, len bainò ere negar saminagoak isurita, etzion ezer erantzun al izan.

Urrengo goizean emen zan ta arren-bai-arren berak (kemenik eztuélako ta lotsa gorritan bizi dalako) ezin duela ta neronek zuri ezkutitz bat egiteko otoitz egin²³ zidan; eta beraren izenean

19. Testuan, hemen izan ezik, *bestela* darabil.

20. parroku. Azkueren hitz berria dirudi.

21. Testuak hutsa dirudien *semez* dakar.

22. [Azkueren oharra] An egon banintz, *distingo* esango nion Medel-i; baina... aurrera.

23. *otoi egin*-en ordez dagoke; besteetan *otoitz* 'erregu', etab. baina *otoi!* 'arren, mesedez!' baitarabilta.

ta bere osaba Adrian onari zinion²⁴ maitasunez, zuri eskatzeko: Leaburura len-bai-len etorri zaitezela.

Beste iztxo bat edo bi, auek nerongandikoak. Medelen osotasuna ta gurea, Jaunari eskerrak, eztira berdinak. Gurea bezelakoa izango zan orrena ere, irakurri izango zituen inarki (paper)²⁵ itsusi galgarrien ordez, emen ditugun Jainkozkoak irakurri baljtu. Onera agertu zaizenean²⁶ zurekin mintzatu nai nuke neronek ere.

24. Agerraldi bakarra; hala ere, *zenion* espero liteke (ik. 7. "ezkutitz" -eko 55. oh.).

25. *paper*, hots: 'aldizkari'; testuan noizbait *berrinarki* (ik. atal honetako 14. oh.) —eta egunean eguneangoa denean *eguneroko*— deitzen duena. "papel, *ingi* (neol. A-G [=Arana Goiri]). También *paper*. La formación de este neologismo, elaborado de *eun* 'lienzo' (por semejanza de corteza de árboles) y del sufijo *-ki* 'fragmento, producto', es, incorrecta, 1º por el mal uso de *in* por *eun*; 2º por el abuso de *-gi* por *-ki*. (...). Si, a pesar de usar todas las lenguas cultas, alguna variante del griego, se quisiera un neologismo para el vocablo 'papel', procédase a crear otro. El autor del neologismo *ingi* no pudo en su tiempo tener a mano ninguno de los seis vocablos que tiene nuestra lengua para indicar *albur* 'corteza de árbol', que de tenerlos hubiéra recurrido a alguno de ellos. De los seis que son *albar*, *inar*, *kukutxa*, *pikar*, *zama*, *zurgizen*, el más acomodado al caso parece el segundo. *Inarki* podría decirse, pues, por 'papel'" (Azkue 1918). Denborarekin *berri-paper* hobestera dator; ordurako: "Izperri onen [*inarki*-ren] erroa zein den aantzi zait" (Azkue 1927,126).

26. Agerraldi bakarra; besteetan darabilen *zaitezenean*-en ordez.

AMAIKAGARREN EZKUTITZA

Aita Mendiri-ren eraskinak

Nere Aita probintzialaren aginduz idatsi ditut oar auk. Oarlarria¹: A. Justo Mendiri. O.F.M.

I

Berak ni, autsa naizen frailetxo au, A. Batiz-en misiolaguntzat Leaburura bidali ninduen. 1901-garren urteko garagarri-laren 13an, San Antonio arratsaldean, eldu ginan.

Tolosara bideko Egi deritzayon mendiskatxoan erri guztia gure zain zegoen: zortzi apaiz pellizez jantziak (beren artean Azpeitiko bereterburua ta Belauntzako arimazaina) Leaburuko parroku gaztea, kapadun, erdian zutela, agertu ziran; bi ez besteak gazte ile-beltzak. Alkatea ta bost zinegotziak (kontzejalak) elizgizonen ondoan ziran. Medel zala ta berrogei ta amar-amabi urtedun gizon azkar, masal, beltzez jantzi bat an zan, erritar guztiak tinko-tinko begiratzan ziotela. Izerdia kentzeko ere asti gabe, parrokuaren ezker-eskubi bi misiolariok jarri ginuzten². Ge-

1. ohartzaile. Hitz berria dirudi.

2. Agerraldi bakarra. Gipuzkera osoturako *ginduzten* proposatuko du (cf. 13. "ezkutitz"-eko 1. oh.).

roxeago bi apaiz oyulari aurretik zirala, erri guztia, Elizarontz
igituta, oyuka asi zan:

*Atoz pekataria,
atoz Eleizara,
Jaungoikoaren itza
gogoz aditzera.*

Bi apaiz aurreratuak, bikondean (a duo)³ itz auek oyukatu
zituzten:

*Pekatuen neurria
bete etzezazun
aditu Jaungoikoak
zer esaten dizun:
Ez egon pekatuan,
ez egon luzaro,
damu izan etzezazun
alperrikan gero.*

ERRIAK:

Atoz pekataria...

BIK:

*Pekatuan oera
etzitzen bazera,
benturaz infernuan
esnatuko zera.*

3. "Bikondean a duo. Bediako albokari burutsu bati entzuna" (Azkue
1927,121). Ik. hurrengo oh.

Urterik asko Jaunak
zuri eman dizkitzu
eta danak (sic) pekatuz*
zuk bete dituzu.

ERRIAK BERRIZ:

Atoz pekataria...

Elikonde (koro)⁴ au irugarrenez eman zutenean, len entzun gabeko mintzura lodi eder bat nasi zan lengoen artean. Belauntzako arimazainak Aita Batizi agopean "Medel oyuka" esan zion.

Elizaratu ginaneko, nere lankideak irakastegitik⁵ itzaldi laburtxo bat egin zuen, misioaldia zer ta zertarako dan agertzeko.

Apalaurrean Arizpe bereterrak eta aita San Franciskoaren bi semeok autu bat izan genduen.

—Arizpe, esan zion, nere lagunak: Jainkoaren doya oparo izan bekigu sail gaitz onetan. Zer egin dezakegu Medelen biotz gogortu ori bigundu ta gureganatzeko, gure bitartez Jaunak berarendu dezan?

—Aita Batiz: biotza Medelek biguña du, baina otza, burua du eri, burua; ta iluntasuna dala uste det eri orren azia ta sustraya: iluntasun lodia, urte askotakoa, errekondoetan sortzen dan lañoa bezelako narratsa. Sor bekio buruan zeruko argitasuna, Jaunaren ostargi ederra; ta eguzkiak bere erroz, bere ostrontzez egiten duena egingo dio Medeli goitiko beste erro, guar, ostrontz⁶ orrek: argitu ta berotu; argitu, burua; berotu, biotza.

—Eztezu uste, bereterburu, orretarako egoki izan daitekeela guk geron autuetan gizon orren biotza ortzargitasunez (*por simpatía*) irabaztea?

4. Azkueren hitz berria: "Eli grupo ta Bizkaiko *konde* (...) dira izperri onen gurasoak" (Azkue 1927, 126). Ik. aurreko oh.

5. *irakasgu*-ren orde z itzuri bide zaio. Ik. 2. "ezkutitz"-eko 6. oh.

6. izpi, printz.

—Ederki esana.

—Nik, badakizu, Arizpe, nor naizen-ta, edatsiko nizkioke ipuin ta izkirimiritan⁷, Jainkoa lagun!!, oraintxe asi ta etzi gabe-rarte, isildu gabe, ari izango nintzake txir-txor, txir-txor: edatsi ta edatsi.

—Obe izango dala uste det, lagun zar, berari itz eragin ta gu gogoz adi egotea. Californian izan duen bizikera pozik, ler-dea dariola, jakineraziko digu. Gainera musika-zalea da ta bari-
tono--mintzura du, *sochantre* zar batek bezelatsukoa. Ziriketatxo bat eginezkeru, bereala asiko zaigu esaten Prado ta Marianico García ta Cosme de Benitorenak dirala mezarik eztitsuenak. Ezetzik etzayo esan bear. Alegia, aantzi etzaidanean! Zu, A. Ba-tiz, *karlista* itsua zera⁸; Belauntzako parrokoa, *integrista* amur-ratua. Jainkoarren eskatzen dizut, egun auetan beintzat, utzi di-tzatzutela alde batean, batark eta besteorrek, utzi politikazko purtzilkeria oriek.

—Arizpe: zerorrek neurtitz⁹ berriren batzuk egin omen di-tuzu, misioetarakoak.

—Misioetarakoak ez, misio onetarakoak.

—Ikus ditzagun.

—Entzun izango dituzu arako:

Vous qui pleurez, venez a ce Dieu, car il pleure.

Vous qui souffrez, venez a Lui, car il guérit.

Vous qui tremblez, venez a Lui, car il sourit.

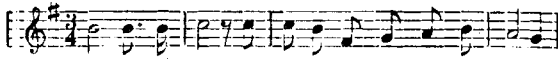
*Vous qui passez, venez a Lui, car il demeure.*¹⁰

7. ele-mele, autu-mautu.

8. Testuan *sera*.

9. bertso; Oihenartek sortua.

10. [Azkueren oharra] Oyuka eman zituen Arizpe jaunak itz auek.

Vous qui pleu-rez, ve - nez a ce Dieu car il pleure.
Ar-tzain-ak dei ta ar-dia a-ren-gan-dik i - ge-si...

—Itz orrezaz ez, *O salutaris* bezela neronek ere amaika aldiz oyukatu izan det ori!

—Biar goiz ta arratsalde ikasiko aldu Medelek beraren itzulpenerako¹¹ egindako eresitxo¹² au.

—Ea nola dan.

—Frantzesez, Victor Hugo-ren itz eder oriek musikatu, Faure-k *Crucifix* eman zion eresiari izena; nik, aipagarri ezpada ere, *Artzain ona*. Jatorrizko itzak, gutxi dira-ta, berriz ta berriz osteratu¹³ zituen musikalaria. Nik neretxoak eztitut berrizkatu¹⁴.

*Artzainak dei t(a) ardi(a) arengandik igesi,
zerk arabil, gaiz(o) ori, galdu ta deslai?*

*Larrez larre, biotza minez t(a) esiz esi
dabil Jesus, t(a) ik ez al diok entzun nai?*

Obeki nun Jesusen besoetan baino?

Nun or bezain zoritsu, pakez eta alai?

11. on-bihurtze, oneratze; bestetan *itzulpide* deitzen duena.

12. poema, olerki; garaiko aranatar askorentzat 'psalmo'. *Euskalzale*-ren urteetan *erezi*, *erəsi* 'kanta, abesti' darabiltza; 1901-tik aurrera *eresi* soilik eta testuan duen esanguraz (ik. "Geigarri"-ko 33. oh.).

13. errepikatu; bestetan *berrizkatu*, *maizkatu* deitzen duena. Lehen agerraldirako ik. Azkue 1891, 23.

14. Azkueren hitz berria, 'errepikatu'; bestetan *osteratu*, *maizkatu* deitzen duena.

*Jeiki, jeiki t(a) ator pozik artegirano,
Artzain-deyari gaur erantzun: "Jauna, bai".
Artzainak dei t(a) ardi gaizo(a) arenganaino
beeka doa lotsa dala, damu, garbai.*

Gero atzenean biak, neurtitz gabe, esango dute: *O Jesus, argi neri!*

—Medelek ori esatea egoki, ezin egokiago dala uste det. Zuk esaizu¹⁵, Arizpe: *O Jesus, argi oni, oyulari oni, aldameneko txori polit oni!*

—Nik ere argia bear dizut, ordea.

Onetan ginala, Isabelek atea jo zigun. Aparia gertu zeukala esatea zan au; ta irurok bazkaltegia jetxi ginan. Lenengo gabean Medelek Galveston-dik Californiarako orgadiaren (trenaren) ux-tua nolakoa zan ta Acapulco-n (Mexico-k Pacifico-n duen uri bero-bero-bero batean) gaberdiko mezatan eguberri-kantatxo bat, Amezketan txikitan ikasia, euskeraz oyukatu zuela esan zigun. Itsasgizon urte batez ibili zaneke berri au, etxekoak ere gau artararte ez omen zekiten. Aita Batizen eskabidez oyukitxo ori adi-adi ta arretatsu entzun ginion¹⁶ Medeli. Apalondoan Leonek pianoan Santesteban-en Pudente jota, beste gertaera aipagarri gabe, bakoitza bere kabira joan ginan.

15. Laguntzaile delarik, *egin*-en agerraldi bakarra. Testuan ez dugu, bestalde, antzeko kontrakziorik aurkitu; izan ere, *Gipuzkera osotua*-an honelakoak *solecismos verbales* kapituluan sartzen ditu: "Una de las conjugaciones en que más se observan estos dobles fenómenos de supresión es la de imperativo. Leemos *eroadazu* (Micoleta, 29-38) por *eroan egidazu* llévemelo usted, *esaidazu* (Peru Abarca, 56-1) por *esan egidazu* decidmelo (...); y a diario decimos *esaik* y *esaizu* por *esan egik* dilo y *esan egizu* decidlo (...) etc." (op. cit., 96).

16. *genion*-en orde. Ik. 7. "ezkutitz"-eko 55. oh.

II

Egunak joan, egunak etorri, Eliza goizaldero ta iluntzetan bete-bete egin oi ziguten eliztar jainkozale ayek. Egia sakonak beti bezelaxe gure A. Batizek erakusten zituen. Nik, autsa ta autsa ere bidekoa, nornaik zapaltzekoa, naizen onek, nere austasunean al nuentxoa egiten nuen: utsa zan nereea. Arratsaldeko bost eta erdien otsaz batera, udako misioetan oi danez, bereter jaunak alde banatan zituela, Aita Batiz, apaizetxetik kurutze andi bat eskuetan zuela, irtetzen zan. Ni orduantxe estuen, nere dotrinatxoa buruan sartzen. Erriak *Atoz pekataria* oyukatuta, oro Elizara sartzen ziran, Elizaurreko zugazti itzaltsuan itzuli bat eginez. Agurtza¹⁷-ostean (errosario-ondorean), ni, obiko ar ta zomorroen janari au, kristau-ikaskizunak (dotrina) azaltzera igotzen¹⁸ nintzan. Urrengo, Arizpe jaunak eta Medelek, Leon bereter gazte gartsua laguntzaile zutela, Artzain onaren eresia ederki entzunerazten ziguten; gero Aita Batizen itzaldi sakon sutsu ederra; ta azkenez berriro zugaztira, onedaspena (bendizioa)¹⁹ artzera. Nere jarduntxoak laburrak izan arren, luzetetsia nabaritzen nuen erria; Aita Batizenak, ordea, bear ere ala zan-ta, luzeak ziralarik, laburtzat agoa zabalik entzunak izaten ziran.

Oyulariak beren bikondearen amaitzat (azkentzat) arako *O Jesus, argi neri!* biguñ-biguñik oyukatzean, Leon, aitak bezelako biotz samurra du-ta, arratsaldero negarrez ikusi zuten norbaitzuk*. Azken egunean Aitak ere, semearen negarrak nabaritzuz, begiak legortzeko zapia sakeletik atera omen zuen.

17. Arana Goiriren hitz berria (1897). Testuan noizbait *errosario* darabil.

18. *igoten*-en gainean zuzendua. *Gipuzkera osotu*-an proposatzen duenaren kontra, testuan, gipuzkoarren erara, aditz-izenak *-tzen-ez* egiten ditu. Ik., halere, 9. "ezkutitz"-eko 7. eta 16bis oh. eta 13.eko 8. oharra.

19. Azkueren hitz berria dirudi (ik. *onedatsi* "Geigarri"-an); Arana Goirik *donetsi* sortu zuen gauza bera adierazteko.

Bazkal-apalorduetan ezkinuen²⁰ aipatzen ez protestanterik ez gure politika gorabeerarik. Leaburu-Hotel, edergarria (grabadoa) erakutsiz²¹ teilatutik atarira zeekatu zigun Medelek. Zerbait irakurria da, batez ere ingelesez. Nik inoiz entzungabeko berri asko eman zizkigun. Ona bat.

Goi-Amerika artan gizeli (*multitudo gentium*) andi bat omen da, erlijioa izakietan ezer sinesten eztena. Itzur bezela (maximatzat) *know nothing* (*nau nacin* esaten zuen berak) omen dute: euskeraz "ezer eztazagut" esatea bezela. Pozik nabaritzen nuen, neri, gizagaizo oni, jaramon gutxi egin arren, gure Aita Batiz biotzez maitatzen asi zala Medel.

Eztakit zein egunetan zan: ala bost ala seigarrenean, nere anai maite ta eredu Aita Batizek bereterburuari, onen eresi taxak²² dituen "deslai" ta "garbai" zer ziran galde egin zion.

—*Deslai*, erderazko "descarriado", *garbai* "arrepentimiento". Asko da, Aita Batiz, Bizkaiko semea zerori ta gainera nunai ibilia zerala, ez entzun izatea arako *urdaya jan ta garbaya!*

—*Urdaya!* esan zuen Medelek. Neronek gertatuko dizutet, biar bazkaritako, Californiarren eraz. Beatzak ere, gozoaren gozoz, miazkatu bayetz?

—Orduan *urdaya jan ta alaya* esan bearko degu, gaineratu zuen Belauntzako don Agustinek.

Biamongo bazkalorduan biao²³ egitera igotzean, A. Batizek "mutil, esan zidan, nere alaitasuna egi-egia! Californieraz-

20. Agerraldi bakarra; *ezken(d)uen*-en orde.

21. [Azkueren oharra] Erdizka bada ere, 26garren orrialdeko edergarriak darakus arrotzegi onen izantza.

22. eder, polit.

23. eguerdiera, siesta. "*Biao* siesta. Orain ere Arrasaten ta Bakion esan oi da. Bai Zigoitian ere abereen loa adierazteko" (Azkue 1927, 121).

ko urdai²⁴ hura jan dedanean, ezta izan besterik ez bezelakoa; ala ere gogo-irudiz irentsi det eman didatena".

Mauka-mauka ari ginala, Isabelek agopean "ori? esan zidan neri, ori garbatu, ori itzuli? Eztakitela berok ori nor dan". Egi bat esan, Medelez, niza bezela noski, *eguna bijoa, gaua betor*, bizi zala esan daiteke: buruauste gabe, ezertxok ere ajolarik ematen etziola. Ezkenion ez damutasun ez itzulpide²⁵-zantzurik, igargarrik, ikusten; eta gu, beraren bizilagun guztiok, arduratan geunden, ardura gorritan, zer ikusiko; katu bat elorriadar-artean bezen larri. Egun ilun auetan, amaika ta amaika aldiz esaten nion nere buruari, Aita probintzialari, onetarako autatu nenduenen²⁶, esan niona! "ni onelako misio bat emateko? Onako ni, autsa, oinpeko autsa naizen au? Ez ote dauka nere itzen moteltasunak Medelen biotza, lenengo egunean bezen otz ta itzul-gogor?"

III

Azken-eguna iritsi zan, gureztat egun goibela. Nere laguna, beretertegitik Gaztelu-aldera joanta, urruti eztan Arkaitz-gaineko txoritokian sartu zan, goizerditik arratsalderarte antxe egoteko. Toki artarako igitu-aurretxoan nere gelako atea jota, Jesusek ikasleai, txerren erauzteko indarga ziralarik, esan ziena oroitarazi zidan: *Hoc genus (demoniorum) in nullo potest exire nisi in oratione et jejuniu*²⁷ "Onelako txerren-mota otoitzez eta baruz baizik ezin erauzi diteke".

—Justo: bazkal-orduan, besteak nere galdez asitakoan, ain ongi ere enabilela ta goi-aldera joan naizela.

24. kaliforniarren erara prestatuturiko urdaia; *erdera*-ren —adbz., *erde-razko kaltzak*-en— eredupean sortua. Cf. testuan darabiltzan *bizkayera*, *giputzera*, etb.; hauek hizkuntzari dagozkio soilik (ik. "Geigarri"-ko 5. oh.).

25. on-bihurtze, oneratze; bestetan *itzulpen* deitzen duena.

26. Behin darabil; beste guztietan *ninduen* (ik. 3. "ezkutitz"-eko 3. oh.).

27. [Azkueren oharra] Marc. IX-28.

Gogoketan asi nintzan, bakartu nintzanean. Alperrekoak izango ote dira gure lanak, batez ere lagunarenak? Utsak, albertetako apaiz ta monjen eskariak? Antzuak, semearen negar-malkoak? Enaiz, neronez, inoren aultasunak agertzen zalea; nerau inor baino aulagoa ta ezerezagoa bainaiz. Nere Aita probintzialaren agindua zintzo, alik zintzoen, betetzeko, esango det, ordea, zerk eman zidan egun ayetan iguinik andiena: gu zeinbat estuago ta larriago, Isabel ainbat lasayago ta pozago ikustek. Gutxienez sei aldiz entzun nion, aurreko gabean ere, neronen bellarri-ondoan²⁸ esaten: —Aita: alperrik ari dira. Gizon au zuritu baino errazago litzake trikuari bizkarreko arantzak amostu²⁹ naiz katu bati sagu-uzia³⁰ kentzea. Au itzuli! Au kristautu!

Iluntzeko itzaldi-aurretioan, Belauntzakoak itz auek erderaz zuzendu zizkion nere lagunari:

—Azken kartutxoa oraintxe dijoa.

—Gurea bai, erantzun zion A. Batizek. Goiko eizariak ezta-kigu, alabaina, noiz jaurtikiko dion bere lenengoa. Ark eziko du eizakia, ark.

Beste izmitzik inori esan gabe, igo zan iztuna irakastaulkira (pulpitora). Elizan orratz batentzako ere utsunerik ezegoen³¹: txiltzil betea zan. Opalmai (aldare)-ondoan baziran gutxienez amabi bereter. Amezketako parrokoa ere an zan, bere uritxotik mendirik mendi etorria.

Iztunak bere arazoa asi-aurrean, erriak, gero egiteko ez-tulak, orduantxe atera zituen. Etzuen gure Aita Batizek, oi degu-nez, asikintzat* Ebanjelioko itzik aipatu. *Artzain ona* eresiarene lenengo aapaldia (*estrofa*) astiro ta ozenki entzun arazi zigun.

28. Testuan gidoirik gabe. Honela zuzendu dugu beste guztietan gidoia ipintzen duelako.

29. Testuan *amoztu*; agerraldi bakarra.

30. lehia, espa; bestetan *joran* deitzen duena.

31. *etzegoen*-en orde.

Artzaina dei ta ardia arengandik igesi!

Zerk arabil, gaizo ori galdu ta deslai? (bakar-bakarra ta bidegabetua³²).

Larrez larre, biotza minez ta esiz esi.

*Dabil Jesus, ta ik ez aldiok entzun nai?*³³

"Egun auetan emen oyukatu diran itz ederrak dira auek", isiltxo gaineratu zuen iztunak.

Tamala da, damugarria da, Aita Batizek arkaitz-gaineko txoritoki artan, oso-osorik, lan eder au ez idatsi izatea. Argitaratuko balitz, eredutzat (modelutzat) ar lezakete gure anai gazteak, eredutzak iztunik trebeenak ere. Hura zan etorria!, hura erraztasuna! Itz guztiak Jainkozko maitasun-garretan irtetzen zitzaizkion; eta gu, zerutiko gar onen artean, geron buruaz aantziak (aztuak) bezela geunden adi. Lurra baino gorago, odei-gaineratuak, ginala esan zitekean. Artzain onak nola ta zeinbat eraz dei egiten digun, azaldu zuen lenengo; ardia nola ta zergatik galtzen dan, gero. Arako *know nothing*, Medelek jakinarazi zigun zer hura ere aipatu zuen, bai zearo porrokatu ta austu ere!

Bigarren ataltzat, eresiaren bigarren aapaldia esan zigun, paperetik irakurriz:

Obeki nun Jesusen besoetan baino?

Nun, or bezain, zoritsu, pakez eta alai?

Jeiki, jeiki ta ator pozik artagiraino,

Artzain-deyari gaur erantzun: jauna, bai.

32. deslaitu, bidea galdu, bide okerretik joan; Arana Goirik *bidekatu* deituko zukeena (ik. *bidekatu* "Geigarri"-an). Azkueren hitz berria dirudi. Cf. Larramendi, s.v. desaviar, descamimar, *bidagetu*.

33. AG-an egindako "ustxo" batzuez ari dela: "*Ik ez aldiok (Jesusi) entzun nai? obeki legoke ik ez alduk Jesus entzun nai?*" Lenago onela esan oi zan (*Morfología Vasca*, 510-19), orain ere nonbait onelaxe: Yoannategik *Sainduen Bizitza*-n (224-12): *horra nola entzun nauen*" (Azkue 1927, 133).

Jesusen besoetan izatea zer dan, ez tet uste Krisostomo an-
diak ere egokiago ta gartsuago azaldu zezakeala. Jesusekiko zo-
ria, pakea ta alaitasuna banan banan ta argiro erakutsi zizkigu-
nean, ezin kendu nuen nik nere buru ta biotzetik gogamen au:

—Eta i, Justo; Justo ere ez aizen ori; i, Juxto, misiolari
onen lagun!!

Urrengo itz auek, apaiz batzuk lagun nituela, berak esan zi-
tuen erara artu al izan nituen. "Ardi galdua: artegia utzita, nora
oa? Jesus ire artzain ori baino onagorik, biotz andi ta samurrago-
dunik, nun arkitzeko? Nun egiazko Elizan bezelako bazka gozo,
janari osasungarririk? Artzain onak bere gorputza janaritzat
eman digu, edaritzat bere odola. Zeruko intza ta euria ta eguz-
kiaren garra lurrean gari biurtzen dituenak, gari ori gure barruan
geron gorputz aldatzen duen berberak, Jesusek, aldareko ostia
mee, zuri, garbi ori beraren gorputz itzultzea nai izan du, gure
arima erorkor onen janari indargarri izan dakigun. Eta au noiz?
Kurutze santuan josita ardi galduen onerako bere bizia eman ta
gero. O ardi gaixo, o ardi errukarri bezain maitagarri, deslai, sa-
sirik sasi, galduta abilen ardi argigabe ori! Adi ta entzun zak
gaur ire jabearen deya. Nork daki azken-deya, o, bai, azken-deya
ez ote dan!"

Itz au "azken-deya" bigarrenez esatean, zotina bezelako zer
bat erakori zitzayon barru-barrutik iztunari, entzule guztioi zauz-
kada andia eragin zigula. Inor, battxo ere, ez alzan bealdean,
gora, oyutegira, begiratu etzuenik. Medelek an goyan, oyute-
gian, arrizkoa zirudien. Gero, kurutzea eskuetan zuela, iztunak
artzain onari egin zion eskari³⁴ samurra entzutean, guztiok
geunden negarra tantoka-tantoka zerigula. Enuen buruz ezer artu
al izan.

Aita Batiz izerdi-patsetan, elizgelan (sakristeyan) barruna,
etxera sartu zan inori itzik egin gabe. Neri, barrura dei eginez,

34. Testuan *zion-eskari*.

Leonek eman zezala, esan zidan, Leonek eman zezala gau artan kurutzeaz onedaspena (bendizioa). Elizatik "Jesus gure Jaun maite atsekabetua" ezpainetan genduela, zugaztira joan ginanean, Medel etzan sartu, bestetan bezela, oyulari-artean.

Bazkaltegian, apalorduan, betiko bi apaizez gainera, beste bi: Amezketakoa ta Belauntzakoa, bildu ziran. Medel etzan ageri. Luzarotxo bera igurikitzen (berari begira)³⁵ egonta, Isabel agertu zitzaigun, Medel etzala etorriko esatera. Gure estuasuna ta jakin-naya!

—Zer agitu ote zayo? zinoan³⁶ batak.

—Ongiezik ote da? besteak.

—Ala sapustua, gaineratu zuen A. Batizek, nere itzai zorrotzegi eritzita, asarratua?

—Ori ez, erantzun zion Amezketakoak. Eizakia, mindu gabe, ezta atxitzen. Mindua dala ageri du. Zein min duen, Jainkoak, mindu duenak, daki.

Isabel berriz agertu zitzaigunean, —ez du Medelek?— galde egin zion Arizpe jaunak. Parrirria ezpainetan ta begietan poza ageri zituela, auxe esan zigun:

—Apaiz ta fraile-artean gogaituta edo, sukaldera etorri zai-gu; ta buruko zorabioa duela ta etzin-bearreko asmatzen dala ta lotara doala esan digu. Jatez eztu ezer jan. Ur-ardotan pitxerdi-inguru edan aldu.

Emakume aren oztasunak burutik beerako otzikaraz ebaki ninduen ni. Beste bost apaldarrak etzioten begiratu ere egin. Isil ta motel ezkenduen ganoraz apaldu. Leon bi aldiz joan zan Aitarren gela-ondora, ezer nabaritzen ote zuen. Alako batean A. Bati-

35. zain egon.

36. Testuan izartxoa daraman arren ez diogu "Geigarri"-an erantzunik aurkitu.

zek —Leon atoz onera, gaizo ori— esanez, besartean maiterik artu zuen apaiz gazte negartsua.

—Gaur *gloria* gabe geranok, biar *alleluya* oyu egingo* dugu.

Beraren ondoan eseri-eraginez, Habanatiko masoitzar amuratu baten itzulpena edatsi zion.

—Baita ezagutu det, Lekeitio-ondoko baserritxo batean, Californiatiko baten biotz-gogortasuna ere, gaineratu zuen. Aita Emerando nuen nik misiolagun. Gogoz ekin genion gure arloari. Hura, gizon hura, etzitzaigun beintxo ere urbildu. Beretertegitik Elizara-bidean "erdu pekataria" oyukatzen ginjoazenetan, txapela buruan zuela, aldiro egoten zan, zakarra alakoa! ardantegiko atarian. *El Pais* ta *El Motín* iru edo lau aldiz atepetik barruratu zizkigun lotsagabe aundiak. Etzan hura egun ayetan elizpean ere sartu. Californiar hura ta zure aita iparraldea ta egoaldea dira. Egin lo lasai ta zabal. Gaur *gloriarik* ez, biar *alleluya*. Gure Jaurna irugarren egunean piztu zan, zure aita amargarrenean piztuko da. *Alleluya, alleluya!*

IV

Gau artan lo egitea etzan egikizun erraza. Misiolari gartsuaren *alleluyak* baino sakonago ta itsatsiago nituen, burmuñartean sartuta, etxeko andrearen berri sukaldekoak. Medel, batean agertzen zitzaidan (gure Aita San Franzisko bost zauriak artzen bezela) belauniko opalmai (aldare)-aurrean, jauna artzen³⁷; mingain zuri-zuria agerian; aurpegia, goizeko eguzkiak jota bezelaxe, ikusgarrizko argitan zuela. Bestean, semearen etxetik igesi nekusen Californiar errukarria, idunean (lepoan)

37. komikatu. Bere lanetan maizenik agertzen den forma *iaunartu, jaunartu* da: "komuniñoagaitik *iaunartute* esaten, guk dakigula, *Euskalzale* asi da lenengo ta eztau damu" (Azkue 1897, 152). Lehen agerraldia, halabaina, Arana 1872,20. or.-an aurkitu dugu.

ttattar (korbata) gorri andi bat ipinita, zekor batek bezelako iju-
tiak³⁸ eginez, Tolosako errepublikanoen batzokian³⁹ sartzen.
Negar ere egin nuen, nere burutasun hura egiazkotuko ote zan
erabez (bildurrez). Medel betiko galtzen bazan, nork errua (cul-
pa)? Beste errudunik etzitzaidan agertzen. Nerau ote nintzan be-
raz? Enintzala uste izateko, bederatzi egun ayetan azaldu nituen
ikaspid⁴⁰ (dotrina) guztiak gogoratzen asi nintzan. Euskeraz
garbiegi mintzatu nintzaneko ingira⁴¹ (eskrupuloa) biotzaren on-
darretaragino sartu zitzaidan. "Sinespen, itxaropen, oneres-
pen*..." ba ote zekien Medelek zer ziran? Gainera, asiberria ta
kemen gutxikoa izanik, nere jardunak, nere lantxoak itzez itz
ikasi bear, ta gero nere esakerak su gutxi, nere eskuketak gano-
rarik ez ta entzuleak otz ta Medel, lendik ozpera zan Medel⁴²,
geroago otzago. Zein ilkorrek du Medelen itzul-gogortasunaren
errua? Neronek, autsa ta oinpeko autsa baino besterik enaizen
onek. Etzan, ez, egikizun bererakoa ta samurra goizalde artan lo
egitea.

Laurak ziran, Alkateak⁴³, bi misiolarion atea jota, —or-
dua da— ots egin zigunean. *Deo gratias* erantzunez jeikita, be-
realaxe atondu (gertatu) nintzan lanerako. Otoitz, nere otoixko
ezerezen urren, aitortegian⁴⁴ nintzan. Oso nekatua nuen burua.

38. salto, aputi; bestetan *artazi* deitzen duena.

39. Arana Goiriren hitz berria (1894). Urte gutxiren buruan nekez aurki
zitekeen hemen bezalako testuinguruan: «*Batzoki* fue creado para significar
Casino o *Centro de reunión* en sentido genérico, pero el pueblo se lo aplica a
un *Casino* especial, el de los "nacionalistas vascos"» (Altube 1936, 140 l. oh.).

40. Testuan *nituen-ikaspid*.

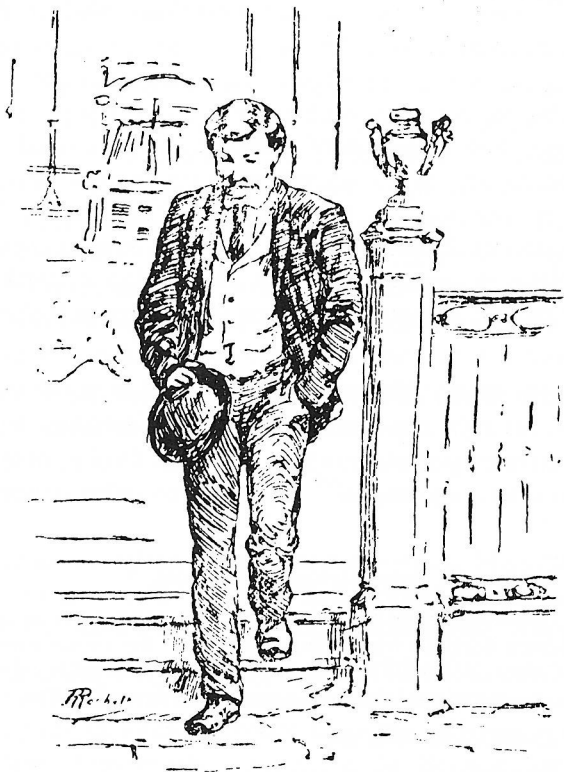
41. Testuan *nintzaneko-ingira*.

42. Testuan *zan-Medel*.

43. [Azkueren oharra] Patxiko zeritzayon bat Californiara Medelengana
joan zanezkero, Juan Joxe Alkatea izaten omen da egun andietan elizgelari
(sakristau).

44. Elizetan aitortzeko erabiltzen den esparru txikia. Larramendiren
hitz berria; lehen agerraldirako ik. *Euskalzale* 1898, 28.

Eliza Juan Joxek berak zabaldutakoan, gizakume ta emakume arrapaztaka sartu ziran, bai laxter aitortegi-inguruak belztu ere. Ordu ta erdi, or-or, igarota, gizeli osoa bateratsu sakristeyara begira jarri zan ta asnasa utsezko itz bat, ots gabea, bular askotatik irten zan: "Ardi galdua... ardi galdua... ardi galdua".

Nere lana etenik, alde artara begiratu nuen nik ere. Jaungoiko maitea!, oraintxe bai esan genezakeala: *Alleluya, alleluya*.⁴⁵ Ardi galdua, Medel, artegira zetorren. Buruan nuen astuntasun

45. Testuan *nuen-astuntasun*.

andia, oso-osorik, poz itzulita, biotzean sartu zitzaidan. Atsegin andiagorik, botoak egin nituenean ere eztaikit izan ote nuen. Nere aitortegira urbildu zan. Gizon guztiak, jeikita, aurrenengo toki berari utzi zioten. Aurregunetako nere itzaldi-mitzalditxoak, emendik atal bat, ortik puska bat, andik pitin bat aterata, izketa mordollotuz, Medeli berriz biotzeratu nizkion. Orduan "sinespen, itxaropen, onerespen" *fedea, esperantza ta karidadea* izan ziran. Pekatari bat itzultzen danean, aingeruen poza andia izan bear, gure poza onenbestera ginokoa danean. Alkatea bera joan omen zan Leonen gelara berri zoragarri au ematera. Zoragarria, bai, egiaz zoragarria izendatu daiteke, Leon gainerako ordu guztietan erotua bezelaxe ikusita. Berak, apaiz gazte, gartsu, pozez zoratuak, ezarri zuen Ostia gurena (santua) bere Aitaren, ardi len galduaren, mingainean, *Alleluya, alleluya, alleluya!*

V

Izan zan egun artan iskanbila ta abarrotsa Leaburuko elize txean! Apaiz ta fraile ta edozein nekazari sartzen zan ara, jayotetxera bezelaxe. Sukaldean tokiak artu ala emakume zebilzen gosari sendoa ta geroko bazkari ugaria gertatzen.

Azpeitiko bereterburu jaunaren burutasuna izan zan, egun artan, asteguna izan arren, meza nagusia, *Te Deum* ta guztikoa ospatzea (zelebratzea)⁴⁶: meza-emale Jaun Andres Lezartzaburu Amezketakoa zala; beraren lagun, Belauntzako arimazaina ta Tolosako apaiz gazte bat; iztun, Aita Batiz; meza-musika, Medelek lurbira⁴⁷ guztiko onentzat zeukalako, Prado-rena.

Neke gutxi artu zuten egun artan Leaburuko nekazariak so-roetan, geyen-geyenak gurekin ziran-ta. Medeli *Laudamus, lau-*

46. Tradizionalki, bederen, meza ez da *ospatzen*, eman egiten da.

47. Iztuetaren hitz berria (1847). Testuan bestetan *mundu* deitzen duena; Arana Goirik —eta Azkuek berak (1909-1910,20)— *ludi* deituko zukeena.

Lau - da - mus, lau - da - mus Te..

damus te entzutea pozgarria zan. Aren gogoberotasuna! Eztet, ordea, elizkizun ospatsu alai hura zee-zee erakusteko asmorik. Armiamak atzik bezenbat⁴⁸ luma banitu —sei— eta seirak batera erabili al izan arren, Leaburuko elizan ta elizaldean goiz-arratsalde ayetan (egikerak utzita ere) ezpainez belarri ibili ziran esakera ta parregayak⁴⁹ enituke zeekatu (adierazi) al izango. Bazkaltegiko mayean amalau lagun ginan: bi ez, besteak elizgizonak. Medel ta Juan Joxe Alkatea ziran txapeldun bakarrak. Itzik geyen egin zutenak Aita Batiz, Arizpe ta Lezartzaburu izan ziran; gutxien, Aita-semeak. Auek alkarri begiratu ta parre egiteaz lanik aski zuten. Aita Batizen ipuin ta izkirimiriak entzunez ler egin genduen guztiok. Bakar bat edatsiko det.

Azpeitiko bereterburuak ea Amezketako zerbait ez ote zekien galde egin zionean, —Amezketako kale bakarraren jatorria dakit— erantzun zuen. Zein zan jakin gabe asi zan alaitasuna gure ezpainenetan irakiten. —Ixo esanez, eten zigun Arizpek. Ea, lagun zar; edatsi ipuin ori. Gero, Lezartzaburu, guztia amaituar-te, isilik egotea, e?

—Gizonak: Amezketara lenengoz iritsi nintzanean, irakurgaitxo⁵⁰ labur-labur batek arri ta zur itzuli ninduen. Elizaren aurrez aur etxe txiki bat dakusku. Etxe orrek eztu lagunik, battxo ere, lerro-lerro beintzat; bakarra da; ta ala ere *Calle de San Bartolomé* du agerian ezarrita. Zein da kale ori? Nun da?, ageria dea*? Urte asko igarota jakin det kale orren berri. Zuek; jakin dezazutenean, nik bezela aitortuko dezute: Amezketan kale bakar bat baizik izan ezarren, bera Londresko kalerik luzeena baino luzeago dala.

48. Testuan izartxoia daraman arren ez dugu "Geigarri"-an aurkitu.

49. txiste (?). Azkueren hitz berria dirudi.

50. Larramendiren hitz berria; 'istorio' (ik. "Geigarri"-ko 30. oh.).

Oraintxe asten da ipuina. Beinola, orain emeretzireun urte, ez oso, San Bartolome, kristau-legea irakatsi bear zuela-ta, Aralarpera etorri omen zan, Amezketara. Asi zuen bere arloa. Amezketarrak abegi ona egin zioten; gaintxo batean txabola egin ere bai. Ikasi... burugorrrak izanta edo, ikasi zerbait bai; baina... tira!; ta bitartean, alkarren leyan, batak baino besteak nayago ta geyago (nori saldu ere etzeukaten-ta) arkume ta ezne, gazta ta gaztanbera, talo ta arto, sagar ta urr, egur ta ikatz, lorretan, aurrez⁵¹, oparo zeramazkioten. Txabola beti zeukan San Bartolomek ongi ornitua. Bein, eztakigu ala Amezketarrak ematen aspertu ziralako, ala gogo onez, kristautasuna zabaltzeko gogoz, beintzat artzain zartxo batek (bertsolaria ere ba alzan nere ustez), "San Bartolome, esan zion txabolako erlijio-irakasleari, San Bartolome: zure asmo orretarako, obe zenduke ara, Aralar-gain artara, joan ta goi ayetan bizi diran napar ilargi-jauresleai (adoratzai-leai)⁵² egiazko erlijioa jakineraztera joan. Bidea, nai dezunean erakutsiko dizugu; ta, nekatzen baldin bazera, anka jasotzen lagundu ere bai".

Badoaz ta badoaz ta badoaz ta alako batean eldu ziran Aralar-burura. Amezketarrok San Bartolome bakarrik utzi zuten ta antxumeak bezen bizkor etxaldera jetxi ziran. Egunak eta gauak, orduan ere, aldizka ibiltzen ziran ta mordo bat egun ta beste ainbeste gau igarotakoan, nola bizi ote da gure San Bartolome?, galdetzen zuten beetarrak. Arkumerik jaten ote du, emen bezela? Etzekiten ja ere aren berririk. Bein, ilargia oso-osorik Aralar-gainean agertu zan gau⁵³ batean, mendi-txuntxurrean irrintzi banakaren baten oyartzuna ta lagun askoren arantz-onantz* bizkor ibiltzea nabaritu zuten. Zer ote darabilte naparrak? Bekoak gora begira zirala, lau gizonen artean mukurru (bulto) andi bat men-

51. eurrez, erruz, oparo.

52. AG-n sorturiko hitzez ari dela: "Yauresle adorador, Oihenart-en itz eder yauretsi-tik eratorria" (Azkue 1927,126).

53. Testuan zan-gau.

dian beera amildu zuten. Ikusnayez, mailazotzik mailazotz* ta mailorik mailo* igon ziran amezketar gizaseme garako* geyenak.

Gizon bat arkaitzik arkaitz, bilinbalaunka, amiltzen ikusi zuten. Badoaz ta larru-eratsia, larrutua zetzan gizon ori. Mintzuran ezagutu zuten nor zan, bestela ezin: San Bartolome. Lauk bizkarrean artuta bere txabolara ekarri zuten. Zerbait, erdizka bazan ere, esan zioten⁵⁴ San Bartolomek:

—Jaunik bat baizik ezta, goikoa bera. Jauna maite izan, maite izan alkar... Jesus!...-- ta gogo (arima), lurrin argi-argi bat bezelaxe, gora ta gora, Aralar baino gorago, ilargia baino ere gorago, izarrak baino ere askozaz gorago igon zan: zorilekura⁵⁵, zerura, Jauregira.

Maite dute Amezketarrak beren San Bartolome. Maitasun onen ezaugarritzat norbaiti iru asmo otu zitzaizkion: txabola aren aldamenean baselizatxo⁵⁶ bat eregitea (gaur Eliza ederra da), txabola zegoen tokian etxe bat jasotzea ta etxe artan itz auek erderaz ezartzea: CALLE DE SAN BARTOLOME.

Gizonak: inoiz Amezketara bazoazte, itz auek irakurtzean, kale au ikusteko, ez begiratu atzetik aurrera, beetik gora begira ezazute. Amezketako kalea ezta, lurbirako beste guztien antzera, zearra, atzetik aurrerakoa; zuta, beetik gorakoa da Amezketako kalea. Orain nik bezela dakizute kale au zergatik dan Londresko kalerik luzeena baino luzeago.

—Arizpe, esan zuen orduan Lezartzaburuk, zilegi ote zait orain zerbait esatea?

54. *zien-en* orde; agerraldi bakarra.

55. Azkueren hitz berria, 'zeru'; Arana Goirik *donoki* (1897) eta Azkuek 1896-ko Dotrinan *atsegintza* (15. oh.) naiz *osgoi* (2. or.) deitzen dutena.

56. ermita; Arana Goirik *basatxono* (1897) deituko zukeena. Lehen agerraldirako ik. *Euskalzale* 1897, 392.

—Bai, gizon, orain bai.

—Aita Batiz: zerorrek asmatu dezu ipuin ori, zerorrek.

Gizaki potzoloak parre-samurrak izan oi dira ta Arizpe gozaro parrez asi zan; eta parrea itsaskorra baita, gainerako guztiak karkarkar asi⁵⁷ ginan, zein pozkorrago. Eta onelaxe zorion-pitsetan igaro genituen egun alai aren ordu arinak.

Itzal bat izan zuen egun argitsu ark, goiz-goizetik orori alaitasuna nolabait goibeldu zigun itzala: Isabel. Emakume au, ardi galdua artegiratua zala jakin zuenean, artegitik irten zan. Nora? Gaztelura? Lasartera? Amezketara? Inork etzekien zein bide artu zuen.

57. Testuak *ari* dakar.

AMABIGARREN EZKUTITZA

Arantzazutik 1901-VI-28

Leaburuko Olazarreta aita-seeai Fr. Gabriel Batizek, O.F.M.

Zerk beartu zaituzte, nere adiskide maiteok, guri, bezuzat (erregalutzat), onenbeste janari, edari ta errebelar (tabako) eder bidaltzera? Gure lanaren saria or bertan gainezka artu genduen. Etxe onetako nagusi ta mendekoen gogoz eskerrak upelka ar itzatzute. Esker-erakutsizat mando batek ekarri-ala izaki zuek guri, ta guk papertxo au baizik ez ote degu, zuei eskerrak erakusteko? Gure txirotasunean zerbait egin nai gendukeala, nagusiaren izenean dei au bijoa: garoileko Andre Mariz onera igo zaitzela.

Leon: zuk emango dezu, gure jairik andien orretan, meza nagusia. Opalorduan (ofertorion)¹ zuk, Medel, eta Azpeitiko gure adiskide Arizpek *Artzainak dei* oyukatu zenezakete. Arizpek beraren kabia utzi ezin badu, Aita Lezaurre gure nagusiak lagun egingo dizu. Ez uste izan, ordea, egun guziotan arresi-artean bizi izango zeratela. Urbia-ra egunen batean txangotan² joan gindezke. Eztezute damu izango gain artara igo izatea. Antxe, berriz jan genezake Californierazko urdaya.

1. Azkueren hitz berria.

2. ibilaldi, bidaldi.

Ezagutzen aldezu, Medel, Hermann-en meza? Bakonde (solo) ederrak ditu. Lenago ere gure Andre Mariz oyukatu izan degu emen. Or ezpadezute, neronek bidaliko dizut Tolosako Santa Klara-ra.

Ez gero, gizonak, gure dei oni ez erantzun egin. Zure orde, Leon, jai artarako nor jarri ezpadezu, norbait emendixek bidaliko dizugu.

Gaur arratsalde apalean Leaburuko zeinutegi (torre) txanbelin³ ori burdinbidetik⁴ ikusiko det; eta zuetzaz oroituko naiz. Donostiara n̄a, andik gaberako Zumaya-ra jotzeko. Pedro gurenaren (santuaren) gorespena⁵ egitera naramate. Ernio bitartean ezpalitz, biar, amarrak aldean, Zumayako parrokuaren betaurrekoren⁶ batez Leaburuko Alkatea ta bere bost zinegotziak, txistularia⁷ aurretik dutela, Elizara joaten ikusiko nituke.

Aita Justo zertan ari dan? Lanean, or egin dituen ikaspi-deak (dotrinak) apaintzen, amar bat egun barru Ernanira joan-bearrak gera-ta. *Pater Pulvis* da gure Mendiri. An ere esango du "autsa, oinpeko autsa, nornaik zapaltzekoa naizen au". Misiola-guntzat eztet besterik nai. Orrerako neronek eskatu nion A. Pro-bintzialari. Dagokion izena du: Justo. Egokiagorik inork ez. Il dadinean, lurreko arrak ez edo diote soinekorik ere zulatuko. Os-ki ta guzti (sandalia ta guzti) joango zaigu zerura. Goraintzi andiak eman dizkit beronek. Etxeko guztiak dute zuek ezagutzeko gogo mina, bizia.

Eta Isabel? Artegiratu aldezute?

3. polit, eder; bestetan *taxa* deitzen duena.

4. trenbide (ik. Pagola 1984)

5. goraldi, laudorio.

6. katalejo, urrutira ikusteko tresna. Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu. Cf. *betaurre* (1897) (ik. Sarasola).

7. -s-z ere bai testuan (ik. Hitzaurreko V. atala).

AMAIRUGARREN EZKUTITZA

Leaburutik 1901-VIII-26

Aita agurgarri Gabriel Batizi Leon Olazarreta bereterrak.

Berorren adiskide Izagirre apaiz, euskalzale ospetsu ta iz-tun txukun goxoak, Andre Mari-aurregunean agertu zanean, berorrek emandako goraintziz ta eskumuñez Aita ta seme oso poz-tu ginduzen¹. Berorri guzaz orrenbeste oroitzen dala! Egunik ez alzaigu igarotzen guri, nundik edo andik Aita Batiz ta Justo aipatu gabe. Arantzazun garoileko Andre Mariz oyukatzeko meza, Hermannena, Andre Mari agorrekoz entzunarazi genduen emen. Poz-pozik oyukatuko du or ere Aitak. Gogokoa du Hermann-en musika. "*Benedictus* luzexeago balu, Merkadanterena ere ez ederrago" esan zigun. Ezin paketsuago, ezin zoritsuago da emen daraman bizikera. Goiz batzuetan Ibar-ondoko Zumardira jexten da, Indianoakin token jokatzera; beste batzuetan arotz-lanetan ari izaten zaigu. Lurrean ere zerbait egiten asi bear omen du. Arratsaldean, neri opor eraginez, ikasgura (eskolara) joan oi da, mutil koskor auei ingeles-apur bat eta kontuak buruan sartzeko asmoz.

1. Agerraldi bakarra. Gipuzkera osoturako *ginduen* proposatzen du. Cf. 11. "ezkutitz"-eko 2. oh.

—Zer da zuria?

—*White.*

—Zer da beltza?

—*Black.*

—Nola esaten da: arratsalde on?

—*Good evening.*

—Nola, egun on?

—*Good morning.*

—Eta, gau on?

—*Good night.*

—Zeinbat dira *twenty ta twenty?*

—*Forty.*

—Euskeraz?

—Berrogei.

—Zeinbat dira zortzi ta zazpi?

—Amabost.

—Ingelesez?

—*Fifteen.*

—Esan ezazute orain ingelesez auxe: "ona da Sakramentora joatea".

—*It is good to go to Sacramento.*

Ortxe, Sacramento-aurrean, erortzen dira geyenak. Ta one-laxe arratsaldero: mutikoak pozik, bera pozago. Uts gutxien egiten duenari txanpona ematen dio. Astegunetan onentxoak pelotak jartzen ditu, bik biri, bera epailari (juez)* dala, irabazleentzat erreal bana aginduz ta emanez.

Bost aldiz ikusi ditut nekazariak, lanari utzita, gure pelotatokitxora urbiltzen, beren semetxoak nola ari diran ikustera etorriak. Ingelesezt aldarri egiten ditu aitak *tantoak*:

—*Ten the firsts and eleven the others, sirs* (amar eskuak (sakeak), atzeak amaika, jaunak). *Fifteen and twenty, sirs* (ama-bost eta ogei, jaunak)... eta abar. Parregarria izaten da entzutea: Markox: *Come here*². Arberola txiki: *Play stark, little boy, play stark*³.

Ez ote diegu egunen batean nekazariak "aida beyak" ingelesez entzungo?

Andre Mariz meza nagusi-ondoan Izagirre jaunaren itzaldi txukuna (edo berak, Elizan ari danean, esango lukenez "eztía bezáin gozóa") entzunta gero, lau gizonen artean pelotaldi⁴ bat jokatu zuten: Tolosar urezandiko (indianu) batek eta Belauntzako apaizgayak emengo nekazari baten eta nere Aitaren aurka (kontra). Martin Loontxo zuten kontulari ta epailari. Egia esan, pelotariak etziran bana-banakoak eta etzan beren leya ikuskizun andia izan.

Baina orduko arteki (episodio) txiki au uste det gogoz berorrek irakurriko duela.

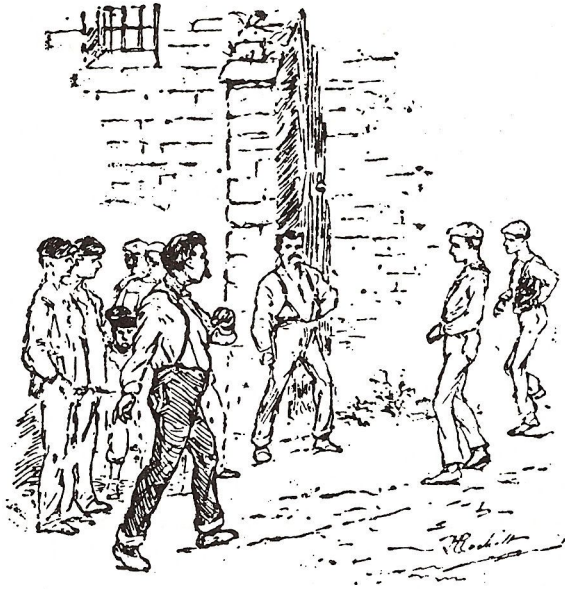
Elizpean Tolosatiko eskolapio bat eta eguneko iztuna, Calahorran oyulari dan Belauntzako seme bat eta nerau ginan: batean autuan, bestean pelotariak ikusten. Izagirre, nunbait ere basetxe⁵ asmo berrikoren bat edo goratzen ari da-ta, Kataluñiatik(sic) oilo beltz batzuk —*Gallinas Prat*— ekartzeko ustean omen dabil. Oilo auen arrautzaak nolakoak diran adierazteko, ukabila gora

2. [Azkueren oharra] Ator onera.

3. [Azkueren oharra] Jokazak gorgor, mutiko; jokazak gogor.

4. pelota partidu.

5. Testuan *baserri* beti da 'baso-herri', ez 'basetxe' (ik. 9. "ezkutzitz"-eko 39. oh.).

jasoa zedukan, Aitak Martin Loontxori —i, nola gaudek?— galde egin zionean.

Martin Loontxok, *partidu* andietan bezela, txapela erantzita, nere aitaren mintzura lodia idurikatuz, ingeles-mordolloz "*tubantipiüif al pirtiiüi*"⁶ aldarri egin zuen.

Parre gozoagorik eztute Leaburuarrak nere egunetan egin.

Arratsaldean aitari Tolosara lagun egin-bearra naiz ta be-realaxe atzena emango diot ezkutitz oni.

Isabel artegiratu ote degun? Ona eun orren irazkia. Amabostean bein nerau bere iges-lekura, Amezketara, joaten izan natzayo. Iru aldiz etxeratzeko eginalak egin; ta bera gor. Azke-

6. [Azkueren oharra] *Twenty five and fifteen* esateko edo.

naldian musututs⁷ ta bakar etxea jo nuenean, Leaburuko Aita Medelek,

—Seme, esan zidan: zuek Elizan itz egiteko, ori bai! inor ez zuek berdintzekorik. Elizaz atetik (kanpotik) jardunak egiteko, ordea, gu zuen aldean misiolari trebeak gera. Erorrek ikusiko dek zein berera ta poliki Isabel ezkaitz ori neronek ezi ta zurituko dedan. Goakiozen datorren astelenean.

Alperreko arazoa izango zala uste nuen. Zeinek, alabaina, aita bati, batez ere nereaa-lakoari, ezer ukatu? Joan, iritsi, sartu ta berarekin bazkaldu-ondoan, esku bete giltz mai-gainera aterata, —Isabel, esan zion Aitak, gizonok ezкера giltzain izateko jayoak. Etxekoa degula, eztu Jainkoak agintzen beste emakumek giltz auk erabiltzea. Bil ditzagun emen dituzun puskok eta gaberako goazen Leaburura.

Nik eztakit biotz artan, Bilboko Labandietan* sua bezela, gorrot-mina aspaldi luzeetan izekia izan duen biotz artan, nola itz oriek sustraitu zitezkean. Gau artatik izeba emen degu beintzat, eta agi danez, izango ere.

Aita-semeok Arantzazuratea⁸ noiz etorriko gogo minez, gutar⁹ andiz bizi gera. Gaur zortzi, goizean goiz, emendik orrerako bidea artuko degu. Eresi bat, Arantzazuko Andre Mariarekikoa, apaiz batek oyuki zar txukun bati ezarria, arestian ikasi det.

Emen entzunez biotza onenbat gozatu didanean, zeinbat ez ote dit gozatuko, or badantzut? Aldean eramango det.

7. plan-plantean.

8. *Arantzazuratze*-ren ordez (ik. 11. "ezkutitz"-eko 18. oh.).

9. lehia, espa; bestetan *uzi* naiz *joran* deitzen duena.

I

Arantzazu aldean izar bat da ageri,
izar orrek izentzat darakusku Mari;
izen gozoagorik¹⁰, ezti ta samurragorik,
entzun ote dakioke aingeru-eliari¹¹?

II

Best(e) izen batek zoli an dagi durundi,
Jesus da izen ori, adituz du zori.
Jesusek eman dio gozo alaitsu au Amari:
goazen Arantzazura eta gauden adi.

10. Testuak gozagorik dakar.

11. aingeru talde.

Arantzazu, Arantzazu! Gain orietatik Andre Mariak, beraren bi seme gartsuren bitartez, maiterik eta oparo bidali zizkigun Leaburuko elizalde onetan bear genituen argia¹² ta sua.

Nola nik ori atzendu¹³? Hebreotarrak Jerusalemenez ziotena esan dezaket nik geron Arantzazuz: "Zuzaz ni aantzi banendi, neronen izena aantzia (aztua) izan ditela. Nere mingaina autzetan itsatsi bekit, zuzaz oroit ezpanendi; ta nere gozotasun onetan zure izen ori aurren-aurrena jar ezpadezat"¹⁴.

12. Testuan *genituen-argia*.

13. Gehienetan *aantzi* deitzen duena.

14. [Azkueren oharra] Si oblitus fuero tui, Jerusalem, oblivioni detur dextera mea. Adhereat mea faucibus meis, si non meminero tui, Jerusalem: si non proposuero Jerusalem in principio loetitiae meae (Ps 136).

GEIGARRIA¹

ADATS, cabellera.

AIPU. *Ospe*, *aipu* ta *omen* "fama"-tzat esaten dira, *entzute* bezela; *eztira*, *ordea*, *bat*. *Ospe* "renombre", *aipu* "mención", *omen* "gloria": *erri-itzak* dira.

ALABER, asimismo. Beste izkelgi batzuetako itza da.

ALDAKO USOAK, palomas de paso, Lekeitioko arrantza-leen *aldako txalopak* (lanchas que van de una a otra cala) bezelaxe.

APALDU. *Aditz*² au ta beronen antzeko *gosaldu* ta *bazkaldu*, gure aldean egoki erabiltzen dituzte eguzki-aldeko euskaldunak. *apaldu gaitezen* (*dezagun-en ordez*), *cenemos*. *Gosaldu*

1. [Azkueren oharra] Izardun itzak gutun onen egilearenak dira.

2. *"*aditz* [izartxoak neologismoa Azkuerena dela adierazten du] (adi(tu) + itz). Verbo. Larramendi escribió *adititz*; pero la terminación verbal *tu* desaparece cuando a la radical se le aplica alguna otra partícula. A veces la *t* (no de *tu*) se intercala por eufonía" (Azkue 1891, 365). Egia esan, Larramendik *aditz(a)* ere idatzi zuen: s.v. Verbo en la Filosofía, *aditza*, *adititza*; Verbo Divino, *Verbo Divinoa*, *Jainkoaren adititza*; baina, s.v. Verbo en la Gramática, *eraskitza*. Puntu honetan, ohi ez bezala, aranatarak ere Azkueri jarraitu zitzaizkion, beharbada, Arana Goirik behin erabili zuelako (ik.OC, 499) baina, batez ere, ordainik utzi ez zuelako.

nintzan (*nuen* baino egokiago), almorcé. *Bazkal adi* (*bazkal zak* esan bearrean), come.

ARANTZ-ONANTZ, ida y vuelta; liter. hacia allá (y) hacia acá. Bizkaiko esakera da³.

ARRAINA. Beste izkelgi guztietako -*indun* itz asko (*ar-tzain, usain, izokin, ipuin, arrain...*) *n* gabe esan oi dira giputze-raz: *artzai, usai...* Otsiztiz (fonéticamente)⁴ legezkoa balitz, *n*-gabetze au beste izkelgietara zabaltzea litzake onena. Legetzat artu ezin danezkeru, sar bitez erdiuneko izkelgian, euskaldun guztien mintzo etorkizunekoan, beste izkelgien otsizti-legeak.

ARRANPALO, erderazko "saliente", frantzesen "en vedette". *Pendiz* (balcón) naiz *ikusgu* (mirador) batez esan oi da Arrasaten, Mondragonen.

ARRAT, empeño. *Aren arrata!*, ¡qué empeño el suyo! Bizkayerazko⁵ itza da.

ARREBATZAKO*⁶. Itzez itz *arrebatzako* "la tenida por hermana de varón" da; *aizpatzako* "la tenida por hermana de hembra"; *anaitzako* "el tenido por hermano de varón"; *nebatza-*

3. AG-n baliatu zen bizkaierazko hitz eta esakerez ari dela: "*Arantz-onantz* de una parte a otra. -*antz* ori giputz -*ontz* baino askozaz egokiago delako erabili *nuen* (Ikus Morf. Vasc., 337-17)" (Azkue 1927, 121). Nolanahi ere den, testuan gehiagotan darabil -*ontz* -*antz* baino (ik. *onontz* 2. "ezkutitz"-ean, *onerontz* 3.-ean, *Ibarralderontz* 7.-eko II. atalean, *ononzko* 9.-ean, *arontz-onontz* 10.-ean, etb.).

4. Azkueren hitz berria (*ots + izti* 'trataru' —Arriandiagaren neologismoa—); Arana Goirik *soñukera* (1895), *izpijakera* (1897) deituko lukeena.

5. "lengua de los árabes, *arabiera*. Esta voz *arabiera* está formada a imitación de *euskera*, vascuence, lit. 'manera de los vascos'. El primero en emplear estas imitaciones fue A-G, creando al efecto los neologismos *bizkayera* 'bizkaíno', *pantzera* o *frantzera* 'francés', etc." (Azkue 1916a, s.v. árabe). Konforme Azkuerekin, *bizkayera*-ri dagokionez izan ezik; bere ordez Arana Goirik *bizkattar* darabil beti (ik. atal honetako 9. oh.).

6. Izartxoak guk ezarria da.

koa "el tenido por hermano de hembra". Bi lenengoak "cuñada", beste biok "cuñado" esan litezke, orainarte asmatu-rikoko itzak baino egokiago.

ARROZTEGI*. Itzez itz "lugar de huéspedes, forasteros". *Arrozku* ezta onen egokia. *-egi* ta *-gu* "lugar" dira biak; *-egi* "lugar de seres" izen bati ezartzen zayo; *-gu* "lugar de obrar, de hacer", aditz (verbo) bati. *Jauregi* "palacio, lugar del señor", *arranegi* "pescadería, lugar de peces", *lantegi* "taller, lugar de trabajo", ta *josgu* "sastrería, lugar de coser", *ikasgu* "colegio, lugar de aprender" (*ikastegi* gaizki sortua da); *idasku* "escritorio, lugar de escribir". Norbaitek *ikastola*, *idazkola*... egin ditu. *-ola* ori "fábrica" da ta ez onetarako egokia. Izenakin egoki biltzen da, aditzekin ez.

ARTETSU. Napar batzuen eta bizkaitar askoren *arte* (sosego)-tik datoz *artega* "intranquilo" ta *artetsu* "tranquilo, sosegado"⁷.

ASIKIN, primicia. Gernika-inguruko itza da.

ATONDU, disponer, arreglar. *Bazkalgua atondua zeukaten*, tenían preparado el comedor.

AZTATU, palpar. Antzina, orain ogei bat gizaldi, gure *pi-satu* (erderazko "pesar") ote zan?

BADAKUSTE, ya lo ven. *Ikusi* aditza bizkayeraz baizik eztegu orain irabiatzen (konjugatzen)⁸. *Dakust*, *dakusk*, *dakusn*, *dakus*... *nekusen* (*nekusan* bizkayeraz), *gekusen*...veo, ves (h.), ves (muj.), ve... veía, veíamos,...

BAINITUEN. Bizkayerazko "modal de conjugación" da esakera txukun au. Como si yo viniera, *banetor bezela*; como si estuviéramos, *bageunde bezela* erderazko kutsudunak dira; *bai-*

7. "*Lasa* erabiltea etzitzaidan bururatu. Ezagutu ez edo" (Azkue 1927, 121).

8. Azkueren hitz berria: "*Irabiatu* batir, remover; por extensión 'conjugat'" (Azkue 1891, 370).

mentorren, baigeunden, euskera utsezkoak. *Ostu izan baintuen* (ez *ostu izan banitu bezela*), como si yo los hubiera hurtado.

BALDERNA. Lapurtarrak esan oi dute itz au, "barrio" adierazteko. Gipuzterazko⁹ *ballera* erderatikoa bide da.

BALTZUKIDE*, socio. Baltzu "sociedad comercial" ta *ide* "compañero" dira itz berri onen iturriak. Lan onen urren argitaratuko dedan Otsiztian (Tratado de fonética-n) ikusi dezake irakurleak zeintzuk eta nolako aldiz erabili oi degun -k artizki (epentética)¹⁰ ori.

BARRANDARI, vigía, centinela.

BAT. Itz onek bizkayeraz esakera polit auek eratzen dizkigu. *Bat ez bat*, "ninguno"; *bat edo bat*, "alguno"; *bat zein bat*, "cualquiera". Erdiko izkelgiari itsatsi bitzaizkio egaletakoen pitsiak.

BAZKALDU. *Etzerate bazkalduko*, "no comereis". Bida-soatik arako euskaldunen esakera au egokiago da gure *eztezute bazkalduko* baino. (Ikusi APALDU).

BEKOKI, frente. KOPETA erderatiko itza da.

BELUN (B-Antzuola), oscuro¹¹.

BEREDIN. *Asko* esatea bezelatsu da: *asko* atzetik oitzen¹² degula, aurretik *beredin*. Beste alderik, banatasunik¹³, eztute.

9. Testuan behin *gipuzkoera* darabil (ik. atal honetako 34. oh.). Cf. *gipuzkera* (1897), *ipuzkera* (1897) Arana Goirik sorturiko hitz berriak.

10. Azkueren hitz berria dirudi (ik. *izki* "Geigarri"-an). Cf.: "Nosotros los vascos, no se por iniciativa de quien, llamamos *izki* al afijo en general y al prefijo *aurrizki*, al infijo *artizki* y al sufijo *atzizki*" (Azkue 1923,6). Agian, inizatiba, Arriandilagarena izan zen; *aurrizki* (1908) eta *atzizki* (1908) bederen, berak eratuak bide dira.

11. Ez dugu testuan aurkitu.

12. erabili; Arana Goirik --eta Azkuek berak (ik.1899,123) noizbait--*ekandu* deitu zutena.

13. ezberdintasun, alde. Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu.

Beredin gizaseme ta emakume naiz gizaseme ta emakume asko bat dira. Bizkaiko egoaldean berein esan oi dute. Beredin len esaten omen zan Gipuzkoan.

BERERA, cómodo, cómodamente, a sus anchas. Bizkaiko itza. *Nerera*, cómodamente, a mis anchas; *erera*, cómodamente, a tus anchas; *gerera*, cómodamente, a nuestras anchas... noizbait ez ote dira esan? *Neure eran, geure eran* erabiltzen ditugu bizkayeraz.

BERETER. Frantzesak beren *preste = prêtre* esan baino gizaldi osoak aurrerago esaten zuten gure aurretikoak *bereter*, erderazko "sacerdote" adierazteko. Egun ere izkelgi batean agitz esan oi da (Ikusi bite ele au nere iztegitxoan¹⁴ ta iztegian)¹⁵.

BERETERGO*, sacerdocio. BERETERTU*, ordenar, ordenarse sacerdote. BERETERTEGI*, casa cural, *jauregi* (palacio, casa del señor) bezela. BERETERBURU*, arcipreste. Beretzoak dirudite itz berri auek¹⁶.

BEZEN, tan como. *Katua elorriadar-artean bezen larri, "tan apurados como gato entre alambres de espino"* (Ikusi geroago ORREN.)¹⁷.

BIDEKATU*, descarrilar.

BITZUK. -tzu "grupo" adierazteko nunnai, edozein izkelgitan, erabili oi degu itz au: *batzuk*, unos, un grupo. Bizkayerazkoak ta erdiko izkelgira sartu bearrak dira beste auek: *nortzuk*, *zertzuk*, *zeintzuk*, *zeinbatzuk*; *bitzuk*, *irutzuk*, *lautzuk*... quiénes, qué cosas, cuáles, cuántos grupos; dos grupos, tres grupos, cuatro grupos..., etc.

14. Lan honetan *Azkue 1918* deitu dugunaz ari da.

15. Testuan esannahi bereko *apaiz*, *elizgizon*, *arima(-)zain* ere darabiltza.

16. Guk ezarriak dira sarrera honetako izartxo guztiak. Hemen aipatzen dituenaz gain, bestalde, *beretergai* eta *bereterkide* ere darabiltza.

17. Testuan hiruzpalau aldiz *bezain* darabil.

DANAK... *bete dituzu*. Gaizki esana. *Guztiak nai*¹⁸ *oro bete dituzu* esan bear da (Ikusi nere DICCIONARIO DE BOLSILLO-ko 338-garren orrialdean "TODO").¹⁹

DANTZUGU. *Entzun* aditza bizkayeraz baizik eztegu gure egun auetan irabiatzen (konjugatzen). *Dantzut*, oigo; *dantzuk*, oyes... Benaparroan *bantxut* esan oi dute, zer dan oso eztakitela: *badantzut*-en laburpena da (Ikusi nere Iztegi V-E-F).

DATZA. Erderaz "yace". Euskaldun zarrak guk baino maizago erabili oi zuten itz au. Nere ustez DAGO izaki bizidunez esan bear da; ta DATZA: 1º bizigabeak adierazteko. 2º bizidunak, bizigabetuak bezela diranean. El trigo está ahí, *or da garia*, *or datza garia*. El hombre está en casa, *gizona etxean dago*. ¿Ese hombre está muerto o dormido? *Gizon ori ilik ala lo datza?*

DEA? *Ageri dea? ageri alda* esatea da (Ikusi nere Iztegian -A sufijo 2º). Bizkai ta Gipuzkoan eztegu aspaldion atzizki²⁰ ta-a au erabiltzen. Birrerabiltzea ongi litzake.

DEMONIES PESTEENA. Leaburuko alkatearen esakera au eztiogu beste inori entzun. Naiz berak asmatua dala, naiz ez, *demonio*-ren bigungarri bat dirudi, beste auek bezelakoa; *demonimesa*, *denganiñaua*.

DIOKETSUT, le diré a usted.

EDIRENGU, índice (p. ej. de obras literarias). *Edirengia* irakurtzen degu zuberotarren almanaketan. Onen jatorria, Iztegia egitorduan, *edirengi* zala uste nuen; *edirengu* da; itzez itz "lugar

18. Agerraldi bakarra; beste guztietan darabilen *naiz*-en ordeaz.

19. Aipatu hiztegia lorterraza ez denez gero, honera aldatzen dugu han esandakoa: "todo, *guzti*. Todo (ello), *dana*. Todo, todos; *oro*. Todo cuanto podía dar la boca, *agoak emanala*. Es sumamente incorrecto el uso de *danak* en significación de 'todos'. *Dana* es 'lo que es', *danak* significa 'los que es'. El verdadero plural de *dana* es *diranak (direanak)*".

20. Arriandiagak sorturiko hitza bide da (ik. atal honetako 10. oh.). Ik. behegaro (48.oh.) gauza bera adierazteko darabilen *atzizkin*.

en que se halla"; *esku* "mano"-tik *eskia* "la mano", Zuberon entzun oi danez. Iztegi berean *barazkalgi* (S) "comedor" ageri da. *Barazkalgia* "el comedor" irakurrita, etzitzaidan bururatu egiazko itza *barazkalgu* izan zitekeala. *Aurkitu* edo *arkitu* oin dala ezin erderazko "índice" atera ditekete. *Arkitu* erderazko "encontrar" da ta "índice" oriek eztira zerbait arkitzekoak "para encontrar", ediretekoak "para hallar" baizik. Bilatu gabe, zerbaitez naiz norbaitez arkitzen gera, topo egiten degu. "Índice" orien bidez eztegu topo egiten, bilatu ta ediren bai (Ikusi geigarri onetako -GU)²¹.

EDIRO, hallar. *Ediren*, izkelgi geyagotakoa baita, aintzat artu bear genduke.

EGINA. *Egiña* esan oi da Gipuzkoa guztian. Beste izkelgietan batzuk *egina*, *besteak eiña*; baztandarrak *ina...* ta abar. *i-n* eztute, ordea, giputzak ere *iñ* itz orotan ebakitzen: *bina*, *seina*, *zazpina*, *bederatzina...* eztira giputzeraz *biña*, *seiña*, *zazpiña*, *bederatziña* (Irakurri berriz ta berriz gertirudi onen asierako zuzenpenean (dedikatorian)²² onetaz irakatsi nuenà).

EGUERDIRIAN, "cerca del mediodía", *eguerdialdean* bezelakoa da; *arrastirian* ta *arratsaldean* ere bai.

EGUN. Eguzkialdeko euskaldunak besteok baino erazago erabiltzen dute, "hoy" adierazteko, itz au: *egun*, hoy (*egunez*); *gaur* hoy (*gabez*). Guk, naiz eguna dala, naiz gaua dala, *gaur* erabili oi degu. *Egun* egunez ta *gaur* gabez erabiltzea, obe.

21. *Euskalzale*-n *aurpide* darabil: "Izenkide edo sinonimo asko daukaz [*aurpide*-k]: *aurkibidea* (b), *arkibidea* (g), *billabidea* (b,g), *aurkhibidea* (l), *edirengia* (s)"(op. cit., 425). Cf.: "Índice, *ediroki* (neol* [izartxoak neologismoa Azkuerena dela adierazten du]), lit. 'cosa que sirve para hallar', como estalki 'cosa que sive para cubrir'. Hay varios neologismos inexactos como *bilabide*, *arkibide*,... etc. que significan 'medio para buscar, medio para encontrar', cuando el índice nos ayuda a 'hallar', que es cosa bien distinta. Inchauspe creó el neologismo *edirengi*, incorrecto por ilegar permutación de *ki* en *gi*" (Azkue 1918).

22. Azkueren hitz berria dirudi.

EKANDU, costumbre. Latinoen *mos*, frantzesen *moeur* adierazten digu. *Ekandurik* eztute abereak, *oikuntzak* (*oiturak*) bai. Zabal ta eda bite Bizkayerazko *ekandu* izkelgi guztietara.

ELEALDI ta ELEKETA, "conversación". Ez tira, ordea, berdinak. *Autu* baino egokiago ta jatorragotzat dauzkat naiz bata naiz bestea²³.

ELEXUR*, lacónico; itzez itz "económico en palabras". *Ele* ezta "lengua" inoiz izan²⁴.

ELIZA, iglesia. Ezta ELIZ. ELIZPE "pórtico" *elizape*-ren ordez ta ELIZKARIAK "funerales" *elizakariak*-en aldiz oitu arren, jatorrizko itza ezta *eliz*; *eliza* da. ITSASO dute jatorritzat *itsaski*, *itsastxori*, *itsasbazter* ta beste itz batzuk; ez *itsas*. Tolo-saldean *elizik ederrena*, *gauzik txikiena*, *arrebik eztu*, *gonik eztet erosi*, *erregiñik ikusi banu...* esan arren, "iglesia, cosa, hermana, saya, reina..." eztira *eliz*, *gauz*, *arreb*, *gon*, *erregin*.

EPAILARI* (epayak ematen dituen), juez²⁵.

ERABE TA BILDUR, temor y miedo. Eztira bat. Onela ere, Bizkai ta Gipuzkoan *bildur naiz* "temo" ta "tengo miedo" adierazteko erabiltzen ditugu; ez erabiltzea, obe.

ERALKI. Dirua *gastatu*-ren ordez iru itz gutxienez ditu gure mintzoak: *eralgi* ta *irazi* bizkayeraz; *txautu* Napparroan, non-bait. *Eralgi*-k dituen beste zentzuketan *eralki* esan oi da giputze-raz.

23. Hala ere, gehiagotan darabil testuan *autu* beste biak baino.

24. Arana Goiri (ik. *OC*, 2087) eta bere jarraitzaileei zuzendua da iruzkin hau.

25. Azkuek gauza bera adierazteko erabilitako hitz berriak dira ondo-koak: *auzi-epaila* (1898, 403), *auzi-epaitzalle* (1898, 67), *erabagilari* (1899, 266), *erabagile* (1896, 28) eta *erabakitzaile* (1899, 299). Garai beretsuan Arana Goirik *epaigille* (1897) eta *epaikari* (1897) —azken hau, bietarik zabalduena— eratu zituen.

ERARRI, grabar. *Urrez erartzeko eguna*, día de grabar con oro. Itz berria da *erarri*, *jarri*-tik artua; *erakutsi*, *ikusi*-tik eta *eratsi*, *jatsi*-tik bezela²⁶.

ERAUNTSI, tormenta. *Ostots-erauntsi*, tormenta de truenos.

ERENEGUNDAMU erenegun-atzetik esatea bezela da. Zer ote degu *-damu* au? Iru-lau itzek daukate (Ikusi nere Iztegi V-E-F).

ESPEN*. Erderazko "nota, censura" adierazteko sortu det. ETSI "tener por, censurar, reputar" du jatorritzat. Itz bikoitzetan (esaterako, *onespen*, *gaitzespen*) lendik ere bazuen euskerak *espen*.

EZAGUN. Gure egunetan *ezagutu* erabiltzen degu "conocer" adierazteko; *itzartu*, *itzarri*-ren orde; *bialdu*, *bidali*-ren orde... ta beste beredin "pseudo derivados" bezela.

GAINEAN. *Gaiñean* (batzuk *gañean*) erabiltzen dute. Ikusi geigarri onetako *egina* ta zuzenpeneko (dedicatoriako) irakaspena.

GALIPORNIA. Gizon ikastegabeen esakera da. Orrelakoen autuan erabili diteke. Bestela *California* esan bite. *Wassington*, guk ez *w*-rik, ez *ss*-rik ezta *gt*-rik ere izan ezarren, eztegu *Basinton* idatsi bear. Onetan ere badu indarra arako *Melior est conditio possidentis* itzur (máxima) ark²⁷.

GARAKOAK, provectos, machuchos (Ikusi GARA nere Iztegian).

26. Cf.: "acomodar, *egokitu*, *erarri* (neol)" (Azkue 1918); "grabar, *irarri* (neol* [izartxoak neologismoa Azkuerena dela adierazten du])" (Azkue 1918). Oker ez bagara, Arana Goiri izan zen "artizki" —beretzat "aurrizki"—zaharkitu honen bidez hitz berriak eratzeari ekin zion lehenengoa; beretzat, *irarri* —*ir*- + *arrtu*— (1897) 'inprimatu' da.

27. Puntu honetan bat dator Arana Goirirekin.

GARERDIKOAK, (hombres) en la flor de la edad.

GELUNE*, estación (de vía férrea). EUSKALZALE za-
rrean atera genduen itz berri au. Geyagok erabili darabilten *gel-
doki* ezta egokia. *Toki* ori legez, Foneticako legez, ezin *dokitu* li-
teke²⁸.

GEROENEAN, al fin, al cabo.

GERTIRUDI*, novela; liter. "imagen de lo sucedido, suce-
so simulado". Orain ogei bat urtetik idasle²⁹ batzuk erabili de-
gun itz berri *irakurgai* ezta egokia, "leyenda, objeto de lectura"
baita³⁰. Bi adiskide ta lankidek onetarako beste bi eman dizkida-
te: *ipuin* ta *poiel*. *Ipuin* "cuento" da; *Poiel* nere aspaldiko ta
biotz-biotzeko Broussain Hasparren-go euskalari³¹ sakonak au-
keratu dit. *Ipoi* (cuento) ta *-ail* (*zurhail*, *zurpail*, *orhail*...: Ikusi
nere Dicc. V-E-F); *-ail* ori *el* itzuliz eratu du *poiel* gure itz-sor-
tzailerik zorrotzenak. Napar askok *iturri turri* bezela, *ipoiel*
poiel laburtu du. Nere *gertirudi* baino pozagorik artuko nituke
bai *ipuin*, bai *poiel*, naiz beste edozein; baina enaute betetzen.
Izkelzaingoak³² erabaki dezala. Bein-beinean bijoa *gertirudi*.

28. Lehen agerraldirako ik. *Euskalzale* 1897, 419. Aipatu aldizkarian,
honez gain, *geldiune* (op. cit. 1897, 220), *geltoki* (op. cit. 1898, 76) eta *geraldi*
(op. cit. 1897, 285) erabili zituen.

29. Ez dugu adibide zaharragorik aurkitu. *Euskalzale*-n (1898,339)
iraslari darabil. Cf.: "escritor, *idaskilari* (neol* [izartxoak neologismoa Azkue-
rena dela adierazten du]). Es incorrecto el neologismo *idaslari*, pues el sufijo
-ari con sus variantes fonéticas *-kari* y *-lari* no compete a verbos" (Azkue
1918). Ik. 10. "ezkutitz"-eko 6. oh.

30. Testuan bertan Larramediren *irakurgai* 'historio' (ik.11. "ezku-
titz"-eko 50. oh.) eta *irakurgai* 'inskripzio' (ik. 8. "ezkutitz"-eko 17. oh.) aurki
daitezke. *Irakurgai* 'nobela'-ren lehen agerraldirako ik. Azkue 1898,8. Garai
beretsuan *guzurrezko kondaira* 'nobela' (ik. Azkue 1897,267) darabil.

31. [Azkueren oharra] Naparroako uriska batean ikasi nuen *euskalari*,
euskaldun edo euskera dakien bat adierazteko. Itz taxa txanbelin ori "vascólo-
go, euskerólogo"-ren zentzunera berez edatzen dala uste det. *Euskalzale* "vas-
cófilo, euskeráfilo" baizik ezta. *Euskaldun* "vascofante, que habla vascuence".

32. hizkuntz akademia; Azkueren hitz berria (ik. Azkue 1916c, 107).

Gure egunetan maiz irakurtzen degun *edesti*, "historia"³³ adierazteko egokia balitz, EDESTITZAKO(a) erabiliko nuke erderazko "novela"-tzat.

GIARDUELARIK, estando nosotros (ocupados). Bizkaiko *jardun* (*diardut*, *diarduk*...) zabal ta eda bite.

GIZAKI. "Ser humano, persona" bezela izkelgi batzuetan esaten da. *Izaki ta gizaki*, cosas y personas.

GIZUREN*, héroe; lit. "hombre principal".

GOGOKIZUN (B-nab), intención.

GOYAK GORA, sube que sube, remontando alturas.

GORAINZTI. Gipuzkoeraz³⁴ *eskumiñak*, *eskumuñak* esan oi da. Eztira bat. *Goraintzi* "recuerdos, encomiendas, memorias" da; *eskumuñ* "besamanos" (*Eskumiñ* ezkenduke erabili bear). Beste izkelgiak duena sar bekio ororentzat artu degun izkelgiari.

-GU. Iztegiko irugarren -GU aditzai (a los verbos) dagokie, -EGI (maizenik -tegi) izenai bezela. *Ikastegi*, *apaltegi*, *idastegi*... gaizki eratuak dira. Iztegian aipaturiko itzez gainera ona emen -GUDun itz berri batzuk: *bazkalgu*, comedor (Zuberotarrak aspaldion sortu zuten *barazkalgu*); EDIRENGU (Zuberotarrena), índice (de obras de lectura); *idasku*, escritorio (*idatsi*-ren *t* kentzeak -gu-ren ordez -ku eskatzen du); *ikasgu*, colegio; *ikusgu*,

33. Azkuek ez du Arana Goiriren hitz berri hau onartzen *eresi*-tik eratorria delako: "Nadie que tenga alguna noción del griego dudará del origen helénico de este *eresia*. Su doble acepción de 'elegía' y de 'canto histórico' le viene de su inmediato antecesor francés *elegie* (...). Desechar *kondaira* [Larramendiren neologismoa], empresa justa, le fue fácil al neólogo abandés; sustituirle bien ya no le fue tanto. También están llamados sus *abestis*, *edestis* y *elestis* a ser rechazados en el expurgo que hemos comenzado. Dios quiera que tenga la Academia con su Ponencia mucho acierto en llenar los huecos que dejen" (Azkue 1928, 305). Ik. atal honetako 46. oh.

34. Agerraldi bakarra; besteetan *giputzer*a deitzen duena (ik. atal honetako 9. oh.).

mirador; *mintzagu*, locutorio; *sorosku* (*sorots* + *gu*, observatorio). ARROZTEGI azaltzean geitxoago irakatsi nuen.

GURARI, deseo.

GUREN, santo, Bizkayerazko itz zarra. (Ikusi nere Iztegi V-E-F)³⁵.

GURKALARI*, GURKARI*, ceremonioso. *Patxikoren gurkalaria!*, ¡qué ceremonioso estuvo Francisco!

GUTUN. Erderazko "libro" bezala esan oi zuten euskalzale zar askok. (Ikusi bite Dicc. V-E-F., 372-garren orrialdean).

GUZTIAZ. *Biriken indar guztiaz*, con toda la fuerza de los pulmones. Askok *indar guztiarekin* esan oi dute: gaizki esana. Gizaki ta izaki bizidunai dagokie -KIN au: *Aitarekin*, "en compañía del padre, con el padre".

GUZTIONTZAT. *Zure lankide guztiontzat*, para todos (nosotros) sus colegas. *Guztientzat* esatea gutxi esatea da. *Danon-tzat* esatea, gaizki esatea. (Ikusi nere Iztegi txikian "TODO").

HARI, sala. H au eztu bear itz bikoitzetan: *etsari* (B-bar), sala (de casa); *atari* zaguán (sala de la puerta); *elizari* (AN-ae), pórtico (sala del templo)³⁶.

HURA. H ori berezkarriztat darabilgu: *ura* "el agua", *hura* "aquel".

35. "Berez 'mardul, garai, nagusi' esan nahi zuen hitza, Azkueren hiztegi-az geroztik —Bizkaiko (*astelen, martitzen...*) *guren* bitarteko— "saindu" esateko erabilia" (Seguroola, 180 3.oh.).

36. "Podríamos si valernos de *h* para distinguir dos acepciones muy distintas de un vocablo. Ya desde Larramendi escribimos *hura* 'aquel' para distinguirlo de *ura* 'el agua'. Así mismo podríamos escribir *hasi* servidor, *hari* sala, *hasto* fiador, *hedegi* quitar, *hirol* caduco para distinguirlos de *asi* comenzar, *asto* burro, *edegi* abrir, e *iro* estercolero" (Azkue 1934a, 116).

JATURA, comilona. Ermani-aldeko itza da. *-ura*, *-tura* ori latinetik artu omen du euskerak. Dana dala, azkenki³⁷ orrezazko itzak ugari ta zarrak ditugu.

JAUZI TA ZAPART, salto y brinco. Bizkayerazko *jausi* "caerse" noizbait "saltar" edo zan, orain ere nunbait *jauzi* orixe baita.

IKASGU*, colegio; itzez itz "lugar en que se aprende" (Ikusi -GU).

IKASLEZARO, época de estudiante³⁸.

IPURÑAUSKA, dando corcovos.

IRRIMIRRIKA*, chanceándose, en lenguaje jocoso.

IZANTZ*, retrato.

IZKI, letra. Arana-Goirik egindako itz berria³⁹.

IZKIN*, desinencia⁴⁰.

KONERKA, diagonalmente.

KORDOKA, oscilación. *Burua kordokan erabili*, mover la cabeza de un lado a otro.

LABANDIETA*, (lugar de) Altos Hornos.

LANDA. *Batzuez landan*, fuera de algunos, excepto algunos.

37. bukaera, amaiera (gramatikan); Azkuek sortua dirudi. Ik. atal honetako 48. oh.

38. Ez dugu testuan aurkitu.

39. Cf.: "**aots-marra* [izartxoak neologismoa Azkuerena dela adierazten du] letra, lit. 'signo de sonido'" (Azkue 1891, 371); "letra, *izkira* [Larremendiren hitz berria]" (op. cit., 381). Ik. beherago (50. oh.) *izki* 'silaba' esan-guraz erabilia.

40. Ez dugu konposiziotik at aurkitu (ik. *atzizkin* atal honetako 51. oh.-ean). Cf. *azkenki* (ik. atal honetako 37. oh.).

LAURDENEGUN, trasanteayer; itzez itz "cuarto día".

LEKURATU, ausentarse. Berez "colocarse" dala dirudi.

LENGUSINA. Gipuzkoeraz *lengusu* "primo" naiz "prima" da; bizkayeraz *lengusu* "primo"; *lengusina* "prima". Edatu (zabaldu) bite itz au beste izkelgietara. Edapen au *kusina* erdalitza dalako, beintzat dirudielako, bidezkoa ez tala norbaitek esan ba-leza, *lengusu* ere ezkenduke erabili bear izango, *kusu* ta *kusina* ore batezkoak baitira.

MAILAZOTZ, porciones de prado comunal. Usa batek kortak (erderaz "seles") bezela, mailoak mailazotzak ditu. Amezketan entzun nuen itz au ere.

MAILO. Iztegian "prado"-tzat erakutsi nuen. Amezketan "prado comunal" da, Bizkayan "monte comunal, egido" *usa* da-nez.

MAIZKATU*, repetir⁴¹.

MAMINA. Erderazko "cuajada" adierazteko *mamia* esan liteke; baina "meollo, parte carnosa"-ren zentzunean obe da, beste izkelgietan bezela, *mamina* erabiltzea. (Ikusi bite Geigarri onetan, ARRAINA).

MEDEL. *San Medel*-en izeneko baseliza bat Azkoitiko lurrean ezagutzen degu. Erderazko *Emeterio*-ren orde z esan oi zuten *Medel* euskaldun zarrak. Itz jatorra ala erderatikoa ote da?

MEZULARI, mensajero. Erderatikoa dirudi. *Mandatari* erderatikoa da⁴².

41. Cf.: "maizkatu repetir mucho, berrizkatu [ik. 11. "ezkutitz"-eko 13.oh.] baino sarriago" (Azkue 1927, 127).

42. Arana Goirik gauza bera adierazteko *geznari* (1896) eratu zuen. Cf. Larramedí, s.v. mensajero *gueznazaya*. Urteren buruan Azkuek (*Apaiz ostegunerako elizkizun*, 16) *geznari* 'enbaxadore' darabil; *Euskalzale*-n (1898, 81), berriz, Larramendiren *bialkin*. Cf.: "emisario, *kuxelari* (neol* [izartxoak neologismoa Azkuerena dela adierazten du]), de *kuxelu* 'encargo secreto'" (Azkue 1918).

MIINDUN, provisto de lengua. *Mindun*, dolorido.

MUGAKIDE*, fronterizos⁴³.

MUTTUR-OKER, TTOTTA ta JUJU, "aguardiente" adierazteko itzak. Baditu gure erriak besteren bat edo batzuk ere: *kattalin gorri, amantalpeko...* *Petrolio* ere erabili zuten noizbait Lekeitioko atso bettere batzuk, Azparren-aldean iru edo lau atso edarizalek, beste inork ez ulertzeko, kafeari *aketta* izentzat ezarri zioten bezela. Zinez edo benetan baino irrimirrika (erderazko "en lenguaje jocoso") erabiltzeko egokiago dirudite itz auek.

NEBA (Bizkaierazko itza), hermano de mujer. Izkera osoan zabal bite.

NIRAUTSAN, yo se lo decía. Bizkayerazko itz ederra. IRAUTSI aditzaren irabiamena (conjugación)⁴⁴ noranai zabaldu bear genduke. *Dirautsat*, se lo digo; *dirautsagu*, se lo decimos.

NORBAITZUK, algunos; plural de norbait, alguien. (Ikusi BITZUK).

ÑIR-ÑIR. *Begiak pozez ñir-ñir zituela*, con los ojos relucientes de rogocijo.

OBOKI*, circular (de forma). *Obo*, círculo⁴⁵.

OYUKATU*, OYU EGIN*, cantar. (Ikusi bigarren itz au nere Iztegi txikian).

OYULARI*, cantor. OYUTEGI*, coro, tribuna de cantores⁴⁶.

43. Izartxoak guk ezarria da, beranduago dioenez (ik. Azkue 1927,127), berak sorturiko hitza delako.

44. Azkueren neologismoa (ik. atal honetako 8. oh.).

45. Izartxoak guk ezarria da, AG-z ari dela, berak eraturiko hitzen zerrendan ezartzen baitu: "oboki circular (de forma). obo círculo Bizkaiko base-rriren baten entzun dut" (Azkue 1927, 127).

46. Aipatu gabe itzuri bide zaizkio testuan darabiltzan *oyuketa* eta *oyuki*. "La palabra *oyu*, más o menos variada, es común a todos los dialectos: sig-

ONEDATSI, bendecir. Duvoisin-ek sorturiko itza ote da?

ONERETSI, amar. ONERESPEN*, amor, caridad. ONERETSI gure egun auetan gutxitan entzun oi degulako, erderazko "caridad" adierazteko *maitasun* baino egokiago dirudi *onerespen-ek*⁴⁷.

ORATU, agarrar. *Eldu* ere esaten da; baina itz au, beste zentzun batzuk ere baditu-ta, ezta *oratu* bezen egokia.

ORO, OROK, todos.

ORREN. -*En* atzizkinak (el sufijo)⁴⁸ gutxienez sei zentzun ditu. Seirak nere Iztegi andiengan ikusi ditezke. Ango laugarrena du itz onetan eta beronen aurreko batzuetan. *Lan orren luze neketsuak* "trabajos tan largos, fatigosos (como esos)". *Onen gazte tolesgabea* "joven tan sencillo (como este)". *Zein ona!* (jatorriz *zeen ona*) "cuán bueno"; itzez itz "qué tan bueno". *Ain andia* (jatorriz *aen andia*) "tan grande (como aquel)". *Hura zaldiz bezen erraz* "tan fácilmente como aquel a caballo". *Bezen* jatorrizkoaren ordezt *bezain; baizen, bezin, bekin, bikain* izkelgi batzuetan esan oi dira. Zergatik ezarri diogu marratxo bat *onen ta orren-i* azpiko aldean? Berezteko, ezaguterazteko⁴⁹. *Onen seme ona* "el buen hijo de este"; *onen seme ona* "hijo tan bueno". *Orren etxe andia* "la casa grande de ese". *Orren etxe andia* "casa tan grande". Euskerazko itz batzuen atzena beerago esaten degu. *Goikoa*

nifica propiamente, clamor, grito; y en virtud de las leyes lingüísticas de extensión y repartición 'canto'. Parece más propio este neologismo que *abesau* [Arana Goirirena]; pues *eresi* [ik. atal honetako 33. oh. eta 11. "ezkutitz"-eko 12.-ena], de donde arranca esta voz, es poesía y además quizá sea extraña a la lengua" (azkue 1911-12, 85).

47. 1896. urteko Dotrinan (18. or.) Añibarroren hiztegian datorren *maitetasun* 'karitate' darabil.

48. Azkueren hitz berria (ik. *izkin* "Geigarri"-an). Gorago darabilen esangura bereko *atzizki* (ik. 20. oh.) ez bide da inprenta hutsa, testuan *izki* 'silaba' naiz 'letra' adierazteko erabiltzen baitu.

49. Ohar batean (ik.7. "ezkutitz"-eko 52.oh.), halabaina, aipaturiko gi-doiaren ordezt azentua darabil.

*etorri da; goikoak etorri dira. Goikoa-ren iru izkiak (sílabas)*⁵⁰ donu berdinean esan oi ditugu euskaldun geyenok, zuberotarrak eta napar batzuk ez. *Goikoak*: iru izki auetatik lenengo biak donu berdinean, irugarrena (azkena) beerago. Nere Iztegi andienean beeratasun au, azkenizkia beerago jarritz, adierazi nuen: *goikoak, goitik...* Egokiago dirudi bear danean, *goikoak, goitik...* agertzea.

ORRIPEKO, fandango.

OSTE. *Ostean ta atzean eztira bat. Orma-atzean* dana age-rian izan liteke; *orma-ostean* dagoena, ezkutan dago.

OTSEZTI, melodía. Itz berria. Norena?⁵¹

PARRIRRIKOR, risueño.

SORKIDE*, compatriota.

TXINGARRA TA BAT, lo mismo que la brasa. Esakeratxo onen laburpen bat dirudi: *txingarra ta* (aren musua) *bat* ziran. *Andres ta biok* jarriko gera = *Andres ta* (ni:) *biok...*

TUTU, diminuto. *Etxe tutu*, casuca.

UDALETXE, ayuntamiento.

ULERTU, entender, comprender. *Aditu* "atender" ezta bes-terik.

UREN, principal. *Mai urenaz konerka*, diagonalmente (res-pecto) de la mesa principal.

UREZANDIK, en Ultramar; liter. "en la otra parte del agua". Bizkayeraz *Urezandi* ere esan oi da; ta bada edo badira izen au duten etxeak ere.

UREZANDIKO*, indiano, ultramarino⁵².

50. Azkueren hitz berria (ik. *izki* "Geigarri"-an eta atal honetako 48. oh.).

51. Larramendirena; lehenengoz Donostiako 1880. urteko Lore Jokoe-tan erabilia (ik. Pagola 1984).

52. Izartxoa guk ezarria da, beste leku batean (1927, 128) berak sortua dela baitio.

URLIA, BERENDIA TA ZANDIA (Bizkaiko itzak), fulano, zutano y mengano.

UXTU, velocidad.

ZALANTZA-MALANTZAN, en duda.

ZAUTA (B-m: etx) banquete. ZAUTAKIDE*, asistente...
ZAUTALARI*, aficionado a banquetes.

ZEINTZUK, cuáles. (Ikusi BITZUK).

ZEINUKETA, campaneo.

ZEEKATU*, describir.

ZETZAN (B), yacía.

ZINKURIN (AN, BN, L), queja.

ZIRAUSTAN (B), me lo decía.

ZUBITUA. *Sudur zubitua*, nariz aguileña, en forma de puente.

ZUKU, sopa. *Zuku-lorrean*, acarreando sopa. Urkietako zauta bezelako batez mintzatuzkero, itz au esan diteke; bestela *zuku-banatzen* "repartiendo sopa" esatea egokiago dirudi

And. mosso (Ikusi 143 orrialdea)

A-ran-tza-zu al-de-an i-zar bat da a-gi-ri,
Bes-te i-zen ba-tek zo-li an da-gi du-run-di,
i-zar o-rrek i-zen-tzat da-ra-kus-ku Ma-ri;
Je-sus da i-zen o-ri a-di-tuz du zo-ri;
i-zengo-zo-a-go-rik, ez-ti ta-sa-mu-rra-go-rik,
Je-su-sek e-mandi-o, go-zo a-lai-tsu au a-ma-ri;
en-tzun o-te-da-ki oke ain-ge-ru-e-li-a-ri?
goa-zen A-ran-tza-zu-ra e-ta gau-den a-di.

HIZTEGIA

- Abegi**, abegor, arrera.
Adierazle, itzultzaile.
Adierazpen, esannahi, esangura.
Aditz. Ik. "Geigarri"-ko 2. oharra.
Adore, kemen.
Agitu, gertatu.
Agun, soka.
Agurtza, arrosario.
Aingeruki, aingeruen motako aingerutar.
Aitortegi, elizetan, aitortzeko erabiltzen den esparru txikia.
Aketa, kafe.
Akuratu, alokatu.
Alberri, alboko, aldameneko herri.
Aldi, denbora.
Aldundi. Ik. 5. "Ezkutiz"-eko 31. oharra.
Alkeizun, eskandalo, galbide.
Altotxakur, txalin txakur, andere txakur.
Amabiko, dozena.
Andoil, txokor, zigarro.
Antsidun, ardurati, saiatu.
Antzelari, artista.
Apainki, apaingarri, edergailu.
Apezpiku, gotzain, obispu.
Aratu, aztertu, ikertu, arakatu.
Arrast, poxpolo.
Arrautza-perretxiko, "amanta caesarea".
Arre, gris, nabar.
Arroin, zimendu.
Artailu, kuadro, marrazki.
Artazi, salto, aputi.
Arteka-marteka, hutsarteka, txolarteka.
Artiki, gertaera, episodio.
Arteratu, tarteko, bitarteko izan.
Artitz, inskripzio.
Artizki, epentetiko.
Asaberri, aberri, sorterri.
Aske. Ik. 3. "ezkutiz"-eko 7. oharra.

Asmo berriko, moderno.
Ate, kanpo, landa.
Atundu, prestatu, gertatu.
Atxeter, mediku, sendalari.
Atze, etorkizun.
Atzendu, ahantzi, ahaztu.
Atzizki(n), sufijo.
Aurka. Ik. 8. "Ezkutitz"-eko 26. oharra.
Aurregun, bezpera.
Auresan, igarpen, predikzio.
Aurrez, eurrez, erruz, oparo.
Ayuma, auhen, kexu.
Azkenki, bukaera, amaiera (gramatikan).
Bakonde, solo (musikan).
Balbe, heriotza.
Banatasun, ezberdintasun, alde.
Barruti, eskuera, lur eremu, jurisdikzio.
Barute, garizuma.
Baseliza, ermita.
Baserri, herrixka.
Basetxe, baserri.
Batzoki, gizarte, lagunarte. Ik. 11. "Ezkutitz"-eko 39. oharra.
Baxerategi, baxera, ontziteria gordetzeko alasa; beharbada, ontziteria bera.
Bazkaltegi, jantoki, komedore.
Begirunetsu, adeitsu, lotsakor.
Beita, amuzki, garnata.
Beltz, liberal.
Beluri, zurbil, margul.
Berarendu, bereganatu, bereztzakotu, beretu.
Berdinkatu, parekatu, erkatu.
Beren bereuna, arraio pola!, tximista gorria!
Beretergai, apaizgai.

Bereterkide, apaizkide.
Berrinarki, aldizkari, albistari.
Berrizkatu, errepikatu.
Bestela baitakoan, itxurak egi-ten, disimulatzen.
Betaurreko, katalejo, urrutira ikusteko tresna.
Bezua, erregalu, opari.
Biao, eguerdiera, siesta.
Bidegabetu, deslaitu, bidea galdu, bide okerretik joan.
Bidezti, bidari, ibiltari.
Bigira, tertulia.
Bikonde, bikote, duo (musikan).
Biltzirrika, bizikleta.
Bilune, bilgu, biltoki.
Birigaitz, tisis.
Birjosle, bordatzaile.
Birjosi, bordatu.
Birloratu, sor-gortu, txunditu.
Birrerabili, berriz erabili.
Bizkayera. Ik. "Geigarri"-ko 5.oharra.
Bonbonkada, parrastada, zarrastelkeria.
Brisel, matxarde, arramarrila.
Bularrestu, katarro.
Burdinbide, trenbide.
Burubide, aholku, kontseilu.
Buruloka, harro.
Bururdi, edredoi.
Burusi, manta, estalki.
Buruzpide, gobernu.
Buruzpidetu, gobernatu, eraendu.
Buruzutik, handikeriaz, harroki.
Californiera, kaliforniarren era. Ik. 11. "Ezkutitz"-eko 24. oharra.
Dantzaki, dantza zati.

Dardaratu, dardar, ikara egin.
Diru-txartel, diru-paper, bilette.
Durunlari, musikalari.
Edatsi, kontatu, edestu.
Edergarri, irudi, marrazki.
Eguneroko, egunkari.
Egurats, aire.
Elaztegi, moldiztegi, silutegi, inprimategi.
Ele, hitz.
Eli, talde.
Elikatura, oturuntze, jan-edari.
Elikonde, koru, abesbatz.
Elizain, sakristau.
Elizburu, parroku.
Elizgela, sakristia.
Elizgelari, sakristau.
Elizjardun, sermoi.
Elizjaurri, eliz-patroi, zaindari.
Eliznagusi, prestamaio, artzi-preste.
Elki, atera, irten.
Emai, atseginari, bezuza.
Enda, arraza, abenda.
Entzukizun, araudi, arautegi (musikan).
Enura gabe, dudarik, zalantzarik gabe.
Epe, lasaitasun, baretasun.
Erabe, beldur.
Erakarri, ekarri arazi.
Erakusmeneko, ereduko.
Erasan, esan arazi, eragin.
Eraskindu, komentatu.
Erauzi, sustarretik atera.
Eresi, poema, olerki.
Erkide, herrikide, herritar.
Errebelar, tabako.
Erri, herritar.
Ertzaro, haurgiteko aro, den bora.

Esaki, esaldi (?).
Eskuarte, eskugain, mozkin.
Esku-erakutsi, opari, bezuza.
Eskupe, mende, mendetasun, manupe.
Eskuzal, eskudel.
Etzataulki, kanape.
Euskerazkotu, euskaratu, euskarara itzuli.
Ezarian, ohartzaka.
Ezkutitz. Ik. 1. "Ezkutitz"-eko 1.oharra.
Eztimetxa, leun, milika.
Gaineratu, erantsi.
Gaizpide, galbide, eskandalu.
Galdetu, eskatu.
Garatz, negozio.
Garoil, Irail.
Garranga, amu.
Geigarri, eraskin, osagarri.
Gezur-, gezurrezko, izun.
Giputzer. Ik. "Geigarri"-ko 9. eta 34. oharra.
Gipuzkoera, ik. *giputzer*.
Gizeli, jendetza.
Gogaide, sineskide.
Gogo. Ik. 9. "Ezkutitz"-eko 5. oharra.
Gorespen, goraldi, laudorio.
Guar, izpi, printz.
Gutar, lehia, espa.
Idasle. Ik. "Geigarri"-ko 29. oharra.
Idatsi. Ik. 2. "Ezkutitz"-eko 4. oharra.
Idun, lepo.
Igitu, abiatu, mogitu.
Iguriki, zain egon.
Ijuti, salto, aputi.
Ikaspide, dotrina.
Inarki, paper, aldizkari.
Ingira, eskrupulo.

Irabiamen, konjugazio, aditz
jokatze.
Irabiatu, konjugatu, aditzak
jokatu.
Irakasgu, pulpitu.
Irakaskizun, lekzio.
Irakastaulki, pulpitu.
Irakastegi, pulpitu.
Irakurgai, 1. Inskripzio. 2. Is-
torio.
Irrada, dantza.
Iski, txiki, oskol.
Iskilo-lagun, arma-lagun.
Istar-zabalka, hankarkeauka.
Itsaspetik, itsaspeko komuni-
kabide kablez.
Itzuli, on-bihurtu, oneratu.
Itzulpen, on-bihurtze, onera-
tze.
Itzulpide, on-bihurtze, onera-
tze.
Itzur, esaera.
Izantz, erretratu, argazki, irudi.
Izapide, izendatze.
Izkelgi, dialektu.
Izkelzaingo, hizkuntz akade-
mia.
Izki, 1. Letra. 2. Silaba.
Izkirimiri, ele-mele, autumau-
tu.
Izkudaburu, almirante.
Iztun-esetsi, eztabaida, hiztun
borroka.
Jai berri, Korpus, Bestaberri.
Jauna artu. Ik. 11. "Ezkutitz"-
eko 37. oharra.
Jauresle, adoratzaile, gurtzaile.
Jokailu, musika jotzeko tresna.
Joran, lehia, espa.
Karkaila, parre zantzo, algara.
Kazpel, kazola.
Ketu, erre (tabakoa).

Kirikatu, kuxkuxean ibili, ba-
rrendatu.
Kirru, amuko, iztupa.
Kui, koneju.
Lagungin, atsegin, sinpatiko.
Lats, erreka.
Lekaima, moja, serora.
Lenizki (pl.), (izki) inisial (pl.).
Lipar, une.
Lobe, sotana.
Lokabe, libre.
Lokabetu, libratu, askatu.
Lor, garraio.
Lurbira, mundu.
Lurrinontzi, bapora ontzi, itsa-
sontzi.
Lusagar, patata.
Maiterakutsi, fabore, mesede.
Mamurketa, xehaketa, karrus-
katze.
Marranta, erlastasun, marfun-
di.
Masal, prestu.
Maskal, ahul, herbal.
Mauka-mauka, zausta-zausta,
jan da jan.
Mekotu, ahuldu, makaldu, her-
baildu, maskaldu.
Miesa, ehun, ohial.
Mintzagu, lokutorio.
Mintzura, boz, ahots.
Mizke, mardul, gori.
Mozkinkutxa, aurrezki kutxa.
Murtik egin gabe, txintik ate-
ra gabe.
Musututs, plan-plantan.
Mutxuridin, neskazahar.
Naikotu, aski izan, asetu.
Nakar, ezertarako gogorik ga-
be.
Narrats, *narras*-en handigarri.
Nerabe, gaztetxo.

Neurtitz, bertso.
Oarlari, ohartzaile, oharra-
har-
tzen dituen.
Odi, kainoi.
Oitu, erabili.
Onedaspén, bendizio.
Opalmái, aldare.
Opalordu, eskeintza, ofertorio.
Oporretxe, ostatu, hotel.
Orga, bagoi.
Orgadi, tren, bultzi.
Orratzetik arako, egin, josi
berri.
Orraztaldi, atzerapide, errepa-
ro.
Ortzargitasun, sinpatia.
Oski, sandalia.
Ospatu, eman (meza).
Osteratu, errepikatu.
Ostoil, maiatz.
Ostots, trumoi.
Ostrontz, izpi, printz.
Otamen, jateko, janari.
Ots egin, durundi egin.
Otsein, morroin, jopu.
Otsiziti, fonetika.
Otu, bururatu.
Oyuketa, kantaketa.
Oyuki, kanta, abesti.
Paper, aldizkari, albistari.
Parregai, txiste (?).
Peko, jopu, menpeko.
Pelotaldi, pelota partidu.
Pelotatoki, frontoi.
Pizkarri, poxpolo.
Pozgarrizko Andre Maria,
gaztelaraz "Nuestra Sra. del
Consuelo".
Purrustaka, ugari, ausarki.
Puzgotu, haunditu, hanpatu.
Sailtsu, lanpetu, lantsu.
Sapa, sargori.

Sarraldi, gaztelaraz "entráti-
ca".
Seaskerri, sorterri, aberri.
Sendi, familia.
Sineskai, fedeko artikulua.
Sinespen, fede.
Soin, gorputz.
Suziri, kohete.
Taxa, eder, polit.
Ttattar, korbata.
Txaldankeria, ergelkeria, ten-
telkeria.
Txalin, plater.
Txanbelin, polit, eder.
Txango, ibilaldi, bidaldi.
Txantel urdin, telegrama.
Txaplata, pertsona gogaikarri.
Txartes, kapusai.
Txera, begitarte, abegor.
Txerbel, moxkor, ertordi, txo-
lin.
Txerren, deabru.
Txipa, eskailu, axkalo.
Txiro, behartsu, pobre.
Txirrin, kanpandorre, kanpan-
degi.
Txuntxur, gailur, tontor.
Txutxumutxu, ixil-mixil, mar-
marka.
Txutxuputxu, ixil-mixil, mar-
marka.
Ulerkor, erne, argi, adimen zo-
rrotzeko, burutsu.
Urmin, uhantura, hidropesi.
Uzi, lehia, espa.
Zamau, mantel, mahai-zapi,
ohial.
Zaplاندari, lausengari, zuri-
katzaile.
Zaparra, iskanbila, zalapart.
Zazarkin, abarka adabaki, su-
pita.

Zeinu, kanpai.

Zeinulari, kanpai-jole.

Zeinutegi, kanpandorre, kanpandegi.

Zentzun, esannahi, esangura.

Zerailtasun, mehetasun.

Zerren, metro (neurri).

Zilaka, gaztaina mazkor, ikol.

Zinegotzi, kontzejal.

Ziplada, eztenkada, piko.

Zoli, arin, bizkor, trebe.

Zorileku, zeru.

Zuzenpen, eskeintza, dedikataria.

Zuzentzaile, zuzendari, buru.

Zuzurdu, mesfidatu, susmatu.

BIBLIOGRAFIA

- Altube 1936: ALTUBE LERTXUNDI, Seber. "Más sobre la vida del euskera. Barriro euskeraren bizitzari buruz", *Euskera* 1936 XVII, 3-192.
- ARANA GOIRI, Sabino. ik. *OC*.
- Arana 1872: ARANA, Juan Ignacio de. *San Ignacio Loyolacoren bicitza laburtua euscaraz eta gaztelaniaz*. Bilbao, 1872.
- ASJU: Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo". San Sebastián, 1954-55; 1967-.
- Astarloa 1883: ASTARLOA AGUIRRE, Pedro Pablo de. *Discursos filosóficos sobre la lengua primitiva, o Gramática y análisis razonado del euskara o bascuenze*. Bilbao, 1883.
- Azkue: AZKUE, Resurrección Maria de. Besterik esaten ez deanean, uler bedi: *Diccionario Vasco-Español-Francés*, I-II. Bilbao, 1905-1906.
- 1891: *Euskal-Izkindea. Gramática Eúskara*. Bilbao, 1891.
- 1896: Eusebio Maria Azkue. *Parnasorako bidea*. Bilbao,

1896 (argitalpen faksimila, San Sebastián, 1979). Bere semeak oso aldaturiko argitalpena. 1860 inguruan idatzia. Dotrina: Ik. Pagola 1987.

1897: *Euskalzalzen* idatziriko artikulua.

1898: *Euskalzalzen* idatziriko artikulua.

1899: *Euskalzalzen* idatziriko artikulua.

1909-1910: *Ortzuri*. Bilbao, 1909-1910.

1911-1912: *Urlo*. Bilbao, 1911-1912.

1912: "Atzerritik", *Euskal Esnalea* 1912, 73-74.

1916a: *Diccionario español y vasco*. Bilbao, 1916.

1916b: "Itzaldia", *Euskal Erria* 1916, LXXV, 389-394 (baita ere *Euskal Esnalea* 1916, 301-307, "Bizente Goikoe-txea" izenburupean).

1916c: "Itzaldia", *Euskal Esnalea* 1916, 106-114.

1917: *Prontuario fácil para el estudio de la lengua vasca popular*. Bilbao, 1917. Ik. Azkue 1932.

1918: *Diccionario de bolsillo*. Bilbao, 1918.

1921: "Oarr batzuk geigarrizat" *Euskera* 1921 nº 2, 12-13.

1923: *Morfología vasca en Euskera* 1923 IV, V, VI (La Gran Enciclopedia Vasca. Bilbao, 1969, I-III argitalpenaren arabera aipatzen da).

1927: "Batasuna bidean edo Fernando Amezketarra-ren autsi-osotoxoak eta *Ardi Galdua*-ren autsi-mautsiak", *Euskera* 1927 nº 1-2, 116-140.

1928: "Neologismos formados a imitación de otras lenguas", *Euskera* 1928, 281-306.

1932: *Prontuario fácil para el estudio de la lengua vasca popular*. Bilbao, 1932. Ik. Azkue 1917.

1934a: "Gipuzkera osatua", *Euskera* 1934, XV, 1-150

1934b: "Aita Manuel Larramendi-ren Corografía de Guipuzcoa", *Yakintza II* nº 7 (En.- Febr.) 1934, 3-17.

Apaiz ostegunerako elizkizun ta otoitzak. Zarauz (d. g.). *Cancionero Basco*: ik. Manterola.

Euskalzale. Astean asteango albistaria. Bilbao, 1897-1899. Director: R. M^a. Azkue.

- GARCIA ZABALETA, Ignacio. *La oveja perdida. Novela escrita a ratos perdidos*. Vergara, 1919.
- LARRAMENDI, Manuel de. *Diccionario Trilingüe del Castellano, Bascuence y Latin*, I-II. San Sebastián, 1745.
- MANTEROLA, José de. *Cancionero Basco*. San Sebastián, 1877-1880. Senda (San Sebastián 1981) argitaletxearen arabera aitatzen da.
- OC: *Obras Completas de Arana-Goiri'ttarr Sabin*. Buenos Aires, 1965.
- Pagola: PAGOLA, Inés. 1984: "Neologismos en los Juegos Florales", *ASJU* 1984 XVIII-1, 53-159.
1987: "Resurrección Mª de Azkueren dotrina argitaragabea", *ASJU* 1987 XXI-1, 163-209.
- RS: *Refranes y sentencias comunes en bascuence, declaradas en romance (1596)*. J. Urquijo-ren argitalpena (*RIEV* 1911-1933).
- Sarasola: SARASOLA, Ibon. *Hauta-lanerako euskal hiztegia*. San Sebastián, 1985.
- Segurola: SEGUROLA, Iñaki. Orixe. *Quito-n arrebarekin*. Donostia, 1987.

AURKIBIDEA

(edirengua*)

SARRERA.....	9
ENE ADISKIDE MAITE TA BERETERKIDE GARTSU: J. J. ARIN TA J. M. ZUAZTI-RI	17
IRAKURLEARI	21
LENENGO EZKUTITZA. Adrian bereterrari Medelek.....	23
Ezkutitz galduak. Diru-opaka. California! Leaburu-Hotel. Ebangelioa! izerdi emea ta antzua. Gizon erdiak.	
BIGARREN EZKUTITZA. Medel-i Adrian bereterrak.....	29
Leon latin-ikasle. Isabel Lasarten. Adrian bereterraren as- moak. Leaburuko oikuntza zaar bat. Medelen berri-eraski- nak. Martin Loontxo ta eguzkitan erreriko ogiak. Katu-arrai- nak.	
IRUGARREN EZKUTITZA. Leon-i Aitak (Medelek).....	35
Leonen izantza. Ingeles-izkera. Medelen burubideak eta es- ku-zabaltasuna. Mister Stephenson. Zergatik joan zan Medel Californiara. <i>Benturako</i> umea. <i>Beatak</i> zer diran. Leonen bi- garen aita.	

LAUGARREN EZKUTITZA.

Sor Santa Katalinari Isabelek..... 39

Zuketan itz zergatik. Medel gora, Medel beera. Aberatsa ote dan. Medelen emayak. Leon oporregunetan. Medelen ezkutitza Isabelen begietan. Eraskin garratzak. San Mister. Ken, Ken.

BOSKARREN EZKUTITZA.

Medel-i Adrian bereterrak..... 45

I

"Dirua emen da". Leonen bizikera. Adrianek soineko berriz musua gorri. Leaburuaren irudimena. Bereterra ta Izurrain-go mutxurdina. Gezurrolak Leaburun. Alkate ta zinegotziak.

II

Udalatxean jarrialdia. Elgoyen ta Elbarrentarrak. Txalburu zurruteroak. Venecia ta Leaburuko *Errepublika*. Iturri berria, *kamioa* ta kaleak. Sorginbidea: zzzzzist. Amerikako aberas-tasunak. Erabakia.

SEIGARREN EZKUTITZA.

Sor Santa Katalinari Isabelek..... 55

Larunbat gurenez. Erregosiak. Zeinutegi berria. Lenengo zeinuketa. Mayean. Adrian esku-zabala. Mauka-mauka. Apaizak gogamentsu ta ilunxko. Bazkaldarren jakin-naya. Ote, ote, ote. Leonen ezkutitza. Adrianen biagoa. "Orain ere logale?" Isabel kirikatzen. Adrianen langelan. Medel ezkon-gai. Mari Zirzil besterikoa. Langelatik zugaztira.

ZAZPIGARREN EZKUTITZA.

Ecos del Urumea-ren zuzentzaileari *Vasco de Gaintza*-k. 65

I

Hotel de Embajadores-en Vasco de Gaintza ta baserritar *gentleman*. Medelen eztaiondo. Tolosarabidean. Bidezti ta ingurukoak. *Time is money*. Txalburuak parrez. Urkietako bazkaltegia. Patxiko ta neskame-morroyak. Leaburuar epe-gabeak zuzmurtu. "Or dira". Zeinu ta suziriak. Bideztiak beretertegian.

II

Mai urena. Txistu¹-ttunttunketa. Bazkaria. Baserritarren erri-koitasuna. Sokadantza. Zaragi zarra. *Bi Amerikanoak*. Gora

Leaburu!! *As the others Alice*. Txiro gabeko erria. Agurraldia. Ulises, Solon, Diogenes ta Medel. *Long life*.

ZORTZIGARREN EZKUTITZA.

- Azpeitiko bereterburuari Lasarteko kapellauak..... 81
Leonen meza berria. Tarrat. Don Leon Olazarreta. Itzaldia erderaz. Okendo ta Pozgarrizko Andre Maria. *Inveni portum*. *Madre*: Euskalerrian euskeraz. *Kalamatrika* logarriak. "Alice il zait: erruki nizaz". Ari erresponentsua!

BEDERATZIGARREN EZKUTITZA.

- Medeli Azpeitiko bereterburuak 89
Adrian Iriondo isuria. Amezketarren odola. Leon Arabara. Betijai oyuka. Sasi-apaiza. *Condesa de Burunda*. Leon Leaburura. Igaz 59, aurten 74 urte. Betijairen bi *pronostiku*. "Atso zarraren atorra zarra".

AMARGARREN EZKUTITZA.

- Arizpe jaunari Belauntzako parrokuak 101
Leon osaba il zanean baino ere, atsekabetuago. Atsegina zan Leaburura joatea. Zurrumuruak. Apaizaren aita, kristau ona ote da? Burubidea: *Bonum ex integra causa*. Leon aitaren elizburu. Seme "enauk inoiz *komediante* izan".

AMAIKAGARREN EZKUTITZA.

- Aita Mendiri misiolariaren eraskinak (comentarios).
Misioak Leaburun 107

I

"Atoz pekataria". Medel oyuka. Apalaurreko autua. *Artzainak dei ta ardia arengandik igesi*. Lenengo aparria. Acapulco-n euskerazko eguberri-kantatxoa.

II

Egunak joan, egunak etorri. *O Jesus argi neri!* Aita-sembleak negarrez. *Know nothing*. "Deslai" ta "garbai". Californieraz urdaya. Itzulpide-zantzu gabe. "Ni misio bat emateko, autsa naizen au!".

III

Otoitze eta baruz. "Aita, alperrik ari dira. Au itzuli!" Azken-kartutxoa. Itzaldi eredua. Justo ere ez: Juxto. Azken-deya.

Arrizko irudia. Maikideak estu ta larri. Medel apaltzaka. Gaur gloriarik ez. Biar *alleluya?*

IV

Lorik ez. Nerau errudun. Ordua da. Aitortegi-inguruan. "Ar-di galdua!" *Alleluya, Alleluya, Alleluya.*

V

Ustegabeko elizkizuna. Maiko itzontziak. *Calle de San Bartolomé.* Londresko kaleak eta Amezketako bakarra. Itzal bat.

AMABIGARREN EZKUTITZA.

Olazarreta aitasemeai Aita Batizek	129
Esker-erakutsiak. Arantzazurako deya. Zumayako betaurrekoak. <i>Pater Pulvis.</i> Eta Isabel?	

AMAIRUGARREN EZKUTITZA.

Aita Batizi Leonek.	131
Goraintzi pozgarriak. Medelen bizikera. Zer da zuria? <i>White.</i> Markox: <i>Come here.</i> "Eztía bezáin, gozóa". Bik biri pelotaka. <i>Tubantipiüüif al pirtiiüi.</i> Isabel artegian. Arantzazu ta Jerusalem.	

GEIGARRIA.....	139
HIZTEGIA	157
BIBLIOGRAFIA	163